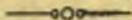

R. Dischlera

Anglijas parlamenta
wehsture

Peterburgā
A. Gulbja apgahdibā

Grāmata
Latvian Parliament
History

Grāmatu drukātava „Santā”, Rīga, Marijas ceļā Nr. 2

Latvian Parliament
History

Cewaba weetâ

Mana ihfâ fkiže, protamš, newar sneegt Anglijas parlamenta wehsturi laut zil pilnigâ weidâ. Bet tas naw ari nebuht mans nolubts. Kas interesejas par ţho wehsturi lâ tahdu, kas grib eepasibtees ar winu pilnigâ weidâ, tam droţhi ween buhs peejami plaschaki darbi anglu, wahzu, kreewu walodâs. Es ţawâ fkižē gribu mehginat popularâ weidâ apluhlot tikai tos konstituzionelas un parlamentaras walsts ţatwerţmes pamata prinzipus, kuri Anglijâ pamasam attihstijuschees wehsturiskâ gaitâ; un wehlat no daudsâm žitâm walstim peenemti, tâ ţatot, patapinati iţ Anglijas walsts ţatwerţmes, jau gatawâ weidâ. Anglijas parlaments, wežakais no wiţeem pastahwoţhajeem, ir leelakâ waj masakâ mehrâ noderejis par paraugu daudseem jaunakâ laika parlamenteem; tamdehl eepasibţhanâs ar Anglijas parlamenta wehsturi, laut wiţâ ihsumâ, war pa datai noderet lâ wispahrigs elementars eewadijums konstituzionelas un parlamentaras walsts ţatwerţmes pamata jautajumos.

Politiskâ attihstiba Anglijâ ir noriţinajusēs žitadaki nêla uţ Eiropas žeetţemes. Kamehr uţ žeetţemes iţeodalâ walsts pahrweidojâs par absoliutu monarchiju, kur lahtu preeţţstahwiba ţaudeja ţawu nosihmi un tika beidsot gluschi isnihžinata (isnemot tikai retas walstis, lâ Sweedrija un Ungarija), — Anglijâ lahtu preeţţstahwiba pahrweidojâs par tautas preeţţstahwibu un eekaroja ţewim arweenu leelakas teefibas walsts litumu doţhanâ un waldivas kontroleschanâ. Anglijas konstituzija ir attihstijusēs dabigi, auguse lâ ţpehžigs organisms, to atţihmē

gandriņš wīš Anglijas parlamenta weštūrneeki, un tam waram pilnigi peektist. Protams, tas nenofimē, ka Anglijas konstitūzija wīšu laiku — sahtot no 1215. gada, kad karalis Jānis parakstīja „Leelo Brihwibu Rullis“ (Magna Charta Libertatum) — attihstijusēs meerigi un weenmehrigi. Nē, ari Anglijā ne weens ween karalis mehginajis sahraht sawās rolās pilnigu patwaldbibu,*) ari Anglijā ir bijušas rewolūzijas un ašinainas zihnas par tautas teesibam pret karalu patwaldneezistajeem zenteeneem; bet Anglijā naw bijis laikmeta, kad wīša waldbibas wara buhtu pahrgahjuse weenigi karala rolās un kad tauta — wīsmas daschi tautas slahni — nebuhtu wairs apsinajuschees sawas teesibas peedalitees nodoklu usliskhanā, walstis likumu doschanā un waldbibas kontroleschanā. Turpretim zītās Eiropas walstīs tahdu pastahwigu konstitūzijas attihstibu neatrodam. Feodalajā laikmetā gan atrodam sahtu preekschstahwibu (no muischneezibas, garidsneezibas un pilsehtam, Sweedrijā ari no semneekem) wīšas leelajās Eiropas walstīs — Spanijā, Franzijā, Wahzijā u. z. Bet lihds ar karalu waras nostiprinaschanos sahtu preekschstahwiba panihka; karali sahrahba sawās rolās wīšu walstīs waru, apkrahwa tautu nodokleem peh sawas patilas,**) isdewa likumus, sahdus wehlejas,

*) Leelais Brihwibu Rullis tika no karaleem lausts un atkal apstiprinats ne masal tā 38 reizas. Sahts. Rudolf Snekst, Das Englische Parlament in tausendjährigen Wandlungen, 1886, 102. lapp.

**) Ruischneeki un garidsneeki parasti bij no nobokleem atswabnati, turpretim semneekus daudstrei nospeeda tihri schausniga noboklu nastā. Nā peemehrs war noberet frantschu semneeks preeksch rewolūzijas. Tens, mehreni rehkinot, atrod, ka no katreem 100 frankem eenahuma frantschu semneekam bli janomalsā wairat tā puse — 53 franki — krona noboklos, un wairat tā zeturtā data bij sahtdod muischneekem un garidsneekem — 28 fr., tā ka pascham semneekam palika tikai drustu pahri par 18 franku. Statistiskis Moro-de-Schonefs pat atrod, ka 18. gadu simeksa sahtumā frantschu semneekam wīšu wina eenahumu nepeetika, to noboklus nomatsat, tā ka pascham neatlika gluschi

un liſa paſalpigajai garidsneezibai ſludināt, ſa wini — waldneeki — eſot no Deewa eezelti, un weenigi Deewam wini doſchot atbildibu par ſawu waldiſchanu, bet ſemes wirſū neeſot waraš, ſaš winaš waretu aprobeſchot. Ari iſtapiġee jurifti, tā ſauktee legifti, kuri uſzihtigi bij ſtudejuſchi romeeſchu litumuš un pehž tam eenehma peemehrotaš weetaš karaku deeneſtā, mahžija, ſa ſahkumā tauta gan bijuſe brihwa un pate ſewi waldijuſe (tā Romā republikā laikmetā), bet wehlaſ tauta wiſu ſawu waru un ſawas teeſibaš nodewuſe karalim, tā ſa karališ nu ſtahwot augſtu pahri wiſeem likumeem, winam paſcham neeſot likumi jaiſpilda (princeps legibus ſolutus), turpretim tautai nelahdu teeſibu wairš neeſot, — wina pate eſot no tām atteikuſeš. Sahdejadi ſeptinapadſmitā un aſtonpadſmitā gadu fimtenoš gandrihš wiſaš Eiropāš zeetſemeš waiſtiš neween ſaktiſti bij nodibinajuſeš neaprobeſchota karaku waldiba, bet ſchi waldibaš forma likaš ari religifti un juridifti atſihta un peerahdita par labako un weenigi pareiſo.

Bet beſteeſibu ſtahwolli noſpeeſtāš un nodoſkeem aptrautaš tautaš maſaš ſahka no truhtuma ſpeeſtaš turnet un neapmeerinateeš ar garidsneezibaš un juriftu mahžibam. Un radāš ari priwiligetajaš ſchkirāš daſchi wihri, kuri ſawoš rakſtoš aiſrahdija, ſa beš abſolutāš (neaprobeſchotaš) monarchijaš paſtahwot ari wehl žitada waldibaš forma, kura loti labi ſaweenojama ar politiſko brihwibu un pilſonu teeſibam. 1748. gadā Franzijā parahdijaš teeſaš preſidentā Monteſtjé (Monteſquieu) ſlawenā grah-

neka. Ar augſteem nodoſkeem bij apliktāš wišnepezeeeſchamaſaš leetaš, peem., ſahliš. Bet waldiba gahja wehl tahtlaſ un pahwehrtā ſcho neteeſcho nobolli par teeſchu: tiſa pawehletš, ſa ſatram žilweklam, ſahtot ar 7 gabuš wežeem behrneem, japehrt 7—12 mahžinaš ſahliš gadā. Uſ neleelaš gimeneš iſ 4 žilwekeem taš iſtaifa ap 20 frantu nobolli par ſahli ween. A. Градовскій, Госуд. право важнѣйшихъ европейскихъ державъ, т. I., 1886., 372.—376. lapp.

mata „Esprit des Lois“ (Likumū garš),*) kurā wiašč apraksta (XI. grahmataš VI. nodalā) Anglijas konstituziju un istehlo winau par tahdu, kas nodroščina politisko brihwibu. Katrā walsti, mahža Monteskjē, ir trihs waras: likumdeweja, ispilditaja un teefataja. Ja wiašč šchis waras ir saweenotas weenas personas waj eestahdes rotās, tad waldibai naw nekahdu robeschu, wina kluhst warmahziga un isnihzina brihwibu. Tad waldiba pate isdod likumus pehz patišchanas, pate peespeesch winau isweschanu dšihwē un pate bahrgi šoda pilsonus par warmahzigo likumu neewehroščanu. Tad latra waldibas eegriba kluhst par likumu, tad pilsonis neweenu brihdi newar justees droščs, jo wina teefibas un ihpaschums war titt latru brihdi no warmahzigās waldibas apdraudeti. Lai waldiba kluhtu eerobeschota, wajadsigs peeminetās trihs waras atščkirt un ustizet atsewischlām eestahdem; likumus lai isdod tautas preeščstahwibas eestahdes, ispildu wara lai paleel karata rotā un teefu lai spreesch tautas paschas iswehleti teefneschi. Tad brihwiba wairs nebuhs apdraudeta, jo waldiba wairs newarēs kluht warmahziga: isščkirtās un patstahwigi nostahditās waras paschas sinamā mehrā šawaldis weena otu. Teefneschi drihktēs spreesch tiki pehz likuma, un ari karalim un wina eerehdneem buhs jaewehro likumi, ko isdewufe tautas preeščstahwiba. Un ari likumdewejas eestahdes newarēs rihkotees patwarigi, bet tikai šasinā ar ispildu waru, jo ari karalim peekriht sinama daliba likumdoščanā, tā šaultā veto-teefiba. Monteskjē gan eestata šcho teefibu tikai par negatimu, t. i., teefibu lawet likuma isdoščanu: ja karalis nedod sawu šankziju, tad likuma projekts newar kluht par likumu. Bet pateefibā ta ir pošitiwa teefiba, ihsta

*) Franzišā šchi grahmata bij aistleegta un tabeht nobrukata Schweizē, Genfē; bet Franzišā, nestatotees us zensuras aistleegumu, winau wareja šastapt latra šglišhota žilweta rotās. A. Сопель, Монтестье, 1898, 139 lapp.

daliba litumboschanâ: par litumu klubst tikai tas projekts, kuru litumbowejas eestahdes peenehmuschas un karalis apstiprinajis.

Pehz Monteskjé domam, wina zildinatâ walstis fatwerfme, kur walstis waras ir isschirtas un neattarigas weena no otras, zaur ko waldbiba klubst mehrena un pilsonu brihwiba teel nodroschinata, — schi fatwerfme atrodama Anglijâ. Un Monteskjé mahzibai bij leels eespaids: wina pascha grahmata dij stipri isplatita, un bes tam winam radâs mahzetti (schweizeetis De Volms un anglis Blektons), kuri sawos rakstos isplatija tâs paschas idejas. Tapeh z naw brihnums, ta astonpadsmitâ gadu simtena otrâ pusê daudsi sabla usluhtot Angliju par politiskâs brihwibas semi, kuras walstis fatwerfme pate par sewi ir spehjiga nodroschinat pilsonu teesibas un brihwibu. Un kad 1789. gadâ frantschu tauta revoluzionarâ zelâ kehras pee walstis fatwerfmes pahrweidoschanas, tad starp revoluzijas darbineekeem daudsi bij Monteskjé usskatu peekriteji un Anglijas walstis fatwerfmes zeenitaji. Radikalatee revoluzijas darbineeki gan peekrita dedsigâ demokratijas praweescha Ruffó (Rousseau) mahzibai, kusch neatfina pat tautas preeschstahwibu, bet sludinaja teeschu tautwaldbibu; tomehr Monteskjé idejas nehma pahrswaru, un 1791. gadâ Franzijas konstituzija tika issrahdata sem Monteskjé ideju eespaida. Drihsâ laikâ gan Franzijâ pahrmainijas wairakas konstituzijas, te radikalakas, te mehrenakas un pat reakzionaras; tomehr tautas preeschstahwibu un konstituzionelas walstis pamata prinzipus neisdewas wairs isskaut ne Napoleona patwaldigajam imperialismam, ne Ludwika XVIII. waldbibai „no Deewa schehlastibas“. Schis Burbonu atwase, uszeltis troni gan ne „no Deewa schehlastibas“, bet no ziteem Eiropas waldneekeem (tas Napoleonu pahrwareja un padsina no Franzijas), — pasludinaja, ta winsch waldischot us teem pascheem pamateem, ta wina tehmu-tehwi, t. i.,

tee Franzijsas karali, kuri preeksch rewoluzijas žaur šawu patwaldibu un iswirtuscho un isschlehrdigo dsihwi bij noweduschi Franziju lihds galejām postam. Bet neluhlojotees us wisu „Deewa schehlastibu“ un tehwu-tehwu waldbas pamateem, Ludwikis XVIII. un wina padoma deweji šaprata, ka gluschi bes konstituzijas Franzijsā wairs waldit newareja. Samdeht karalis 1814. g. „dahwaja“ šaweem pawalstneekēem konstituzijas aktu, kursch, lai gan atstahj karalim loti plasčas teesibas, lai gan dod „tautas preeksch-stahwibu“ tikai loti mantigām šchiram,*) tomehr konstituzionelas walsts šatwersmes elementaralos pamatus isnihžinat neusdroschinajas. 1814. gada Franzijsas konstituzija šawulahrt nodereja par paraugu daudsām Wahzijas walstim, kuras šahla eewest konstituzionelu šatwersmi ap 1820. gadu (Badene, Bawarija u. ž.). Konstituzionelas šatwersmes isplatishanos Eiropā stipri šekmeja rewoluzionaro kustibu wilnis, kursch aishņema wairalas walstis ap 1830. g. un 1848. gadā. 1830. gadā Franzijsa dabuja liberalaku konstituziju; un 1831. gadā Belgijas tauta, no Holandes atdalijusēs, issstrahdaja šewim liberalu konstituziju, kura stipri atgahdina Anglijas šatwersmi un šawulahrt nodereja daschām wehlatajām konstituzijām par paraugu. 1848. gadā Sardinija dabuja deesgan liberalu „Statutu“, kursch wehlat, Itelijai apweenojotees, tika peenemts par wisas Itelijas konstituziju. Pehž 1848. gada rewoluzionarās kustibas konstituzija tika eewesta tahdās reakzionarās walstis, tā Prusijā un Austrijā. Un tikai muhsu deenās, šahlot ar 1905. gadu, konstituzionelā šatwersme tika eewesta Kreewijā, Turzijā, Persijā un Āinā.

*) Pehž 1817. a. wehlešchanu likuma bālsis teesibu dabuja tikai tee, kas maksaja ne masāš tā 300 franku leelu nodokli. Wehleštaju wisaž Franzijsā bija tikai 160 000. Un eewehleti wareja tikt tikai tahdi, kas maksaja ne masāš tā 1000 franku leelu nodokli. А. Д. Градовскій, Собрание сочинений, томъ пятый, 1902., 283 лapp.

Wifās peeminetās walstis konstituzija tīa eewesta tā kautlās jaunš, tamdeht ari konstituziju fastahditaju štati wehrfās uš paraugeem. Frantschu rewoluzijas darbineeki luhlojās uš Anglijas konstituziju un Seemet-Amerikas Saweenoto walstju 1787. g. konstituziju (tura šawulahrt bij darinata sem Anglijas konstituzijas un Montestjé ideju eespaida). Wehlato konstituziju autoreem nodereja Franzijas un Belgijas konstituzijas tā paraugi; un Kreewijas konstituzijā, peem., ir daudš lās aisnemts no Prufijas un Japanas konstituzijam. Šchinis konstituzijās ir daudš lās pahrweidots un peemehrots weetejeem apstahkleem un politifko faktoru atteezibam; un dašhs lās ir ari pahrlabots tizis, jo ari pašhā Anglijas fatwersmē ne wifš ir flawejams. Dewinpadšmitajā gadu šimteni Anglijā ir iswestas wairalās politiflās reformas, un wehl 1911. gadā tīa peenemts tā šauktais Beto-lifums, kuruš stipri šašaurinaja Lordu palatas teefibas. *) Tas peerahda, ka angli pašhi nebuht netura šawu konstituziju par tīl pilnigu, tā dašhi politifki rakstneeki aštonpadšmitajā gadu šimteni un dewinpadšmitā gadu šimtena šahlumā, kuri štatijs uš Anglijas konstituziju tā uš tahdu, kura noder wifām walstim un tautam. Tagad turpretim walda eeflats, ka nebuht ne wifš tee politiflee instituti, kuri israhdijschees par derigeem pee weenas tautas, katrā laikā noder beš pahrgrosibas ari zitām tautam, kuru ekonomiflee, soziales un politiflee apstahkli ir zitadi. „Mehš wairs neškatamees uš Angliju waj Franziju, tā uš wišpahrigu paraugu,“ šata Anglijas parlamenta wehsturneeks, wahzu profesors Šneifš. „Tagad mehš ešam pahrlēezinati, ka šwefchu semju politiflee instituti nekaujas beš pahrweidošanās pahrweeto-

*) Un tomeht ari tagadešā weidā šhi lordu palata ir tīkai šawu laiku pahrdšhwojis feodala laikmeta krahms, tā wehlat redšefim.

tees. Bet mehš ešam gatawi atšiht to, las kreetnš pee žitām tautam, un neaismirstam, la muhšu tagadejā konstituzionelā šatweršme ir šcheem paraugeem daudš to parahdā.*)

Lai gan paščas konstituzijas ir leelatā waj mafakā mehrā pahrweidotas un pahrweidojuščās, tomehr wiau pamatos mehš atrodam tos pašchuš prinzipuš, kuri Anglijā attihstijuschees wehsturiskā gaitā, pateizotees weetejeem apstahkeem. Rahdi tad nu ir šchee prinzipi?

Wišās konstituzionelās walstis mehš atrodam:

1. Tautas preekščstahwibu. Ša naw wairs afewišķlu lahrtu preekščstahwiba, tā widuš laikos, kad muišchneeziba, garidsneeziba un pilšehtu eedšihwotaju mantigās šķķiras iswehleja preekščstahwuš, kuri uštahjās tilai tā šawas lahrtas waj šķķiras pilnwarotee, un wineem bij šaturas pee šawu wehletaju šastahditām instrukzijam. Šagadejā preekščstahwiba turpretim teel ušluhłota par wišās tautas preekščstahwibu; katrs deputats war uštahštees itlā no wišās tautas eewehelets, brihwi špreest par walstis interesem un balsot pehž šawas personigas pahrleezibas. — wehletaji newar dot winam instrukcijas un prašit no wina atbildibu.**)

*) Das Englische Parlament, 1. lapp.

**) Šahda ir tagadejās preekščstahwibas teoretiskā konstrukcija, un tā tahdu wiau ušluhło ari šatweršmju litumi. Peem., Wahžijas konstituzijas 29. pants šala: „Reichstaga ložekli ir wišās tautas preekščstahwi un naw šaštiti ne ar lahdeem ušdewumeem (Aufträge, t. i., ušdewumeem no wehletaju pušes) un instrukzijam.“ Pateeskā, protams, leeta ir društu žitaba, un ari tagad deputati pa leelakai daiai aištahw šawu wehletaju, resp. šawas šķķiras intereses. Kas atteežas uš instrukciju aišleegumu, tad japeešhmē, la demokratiskee elementi praša, lai deputati tiktu gan šaštiti žaur instrukzijam un atbildibu wehletaju preekščā. Šā, peem., Franžijas parlamentā ir tikušči eesneegti (1894. un 1896. g., bet nepeenemti) itlumu projekti, kuri buhtu dewuščhi wehletajeem teesību atšaukt deputatu, kad wiščh atlahpees no šawas politiklās programās, uš turaš pamata wiščh bij tizis eewehelets. Эсмень, Общя основанія конституціоннаго права, 1909., 312. lapp.

preekschstahwiba pa leelakai daļai ir organizeta divās palatās (veļz Anglijas parlamenta parauga). Weenu palatu atrodam tikai Bulgarijā, Serbijā, Griezijā, Luffenburgā, Somijā, Austrijas autonomajās provinžēs un wairatās sīhlās wahžu walstīnās. Zitās walstīs turpretim ir divas palatas, pee tam weena, tā sauktā apalkšeja jeb deputatu palata, wifur fastahw īf tautas eewehteem deputateem. Otrās, tā sauktās augšhejās palatas,*) fastahws daschadās walstīs ir daschads. Franziā un Belgijā augšpalatas lozekli teel wehleti no tautas; Italiā wina teel eezelti no karala; Kreewijā — puse eezelti, puse eewehleti; Anglijā un Ungarijā augšpalatu peepilda augstās muischneezibas un garidsneezibas preekschstahwi uf sawu feodalo privilegiju pamata; Prusijā un Austrijā wina fastahw īf augstās muischneezibas preekschstahweem un waldneeka eezelteem lozekleem. Tā tad augšhejo palatu fastahws pa leelakai daļai ir muischneezīsts un birokratīsts, tomehr ari sīhi palata teel staitita par tautas preekschstahwibas fastahwdatu, un pee likumu doschanas abām palatām ir weenadas teesības.**). Protams, ka tahdā gadījumā augšheja palata mehds darbotees tā bremsetājs waj atwehšinātājs: beesīhi ween wina sīpri apgraisa waj ari glusīhi atraida deputatu palatas peenemtās liberalās projektus. Tamdehl ari wifī konserwatiwee elementi aīstahw diwpalatu sistemu, lai gan netahdus pamatotus argumentus winaī par labu peewest newar; un Anglijā, tā to redseim, diwpalatu sistema ir attīhstījusēs tikai pateizotees weetejeem apstahkleem.

2. Likumi war tīf īsdoti un grosīti weenigi ar tautas preekschstahwibas peekrišhanu, tahds ir otrs

*) Anglijā winaī sauz par Lordu namu (House of Lords), Prusijā un Austrijā par Rungu namu (Herrenhaus), Franziā, Belgijā un Italiā par Senatu, Kreewijā par Walsts Padomi.

**.) Anglijā gan 1911. g. Beto-likums sīpri aprobeshoja Lordu palatas teesības. Par to buhs runa wehlat.

prinzijs, kuru atsiht wisa konstituzijas. Uri Kree-wijas Pamatlikumu 86. pants nosaka, ka „Neweens jauns likums newar tikt isdots bes Walsts Padomes un Walsts Domes peekrischanas (одобрения — atsihschanas par labu) un dabut spektu bes Runga Keisara apstiprinaschanas.“ Pee tam weenigi tautas preekschstahwibai peekriht noteikt likuma faturu: projektu, kursch no tautas preekschstahwibas (abam palatam, kur wina ir diwas) ir par labu atsihts, karalis war tilai waj nu apstiprinat (un tad projekts klubst par likumu), waj ari neapstiprinat (un tad projekts saude latru tablatu nosihmi), bet projekta faturu grosit winsch newar. Schis prinzijs, ka wehlat redseim, ir attistijees tilai pamasam, — ta fakot, palahpeniski.

3. Walsts budschets dabu litumigu spektu tilai zaur tautas preekschstahwibas apstiprinaschanu, tas ir treschais konstituzionelas eelahrtas prinzijs. Par budschetu sauž eepreeksch usstahditu (pa leelakai dakai tilai us weena gada) walsts šaimneezibas planu ar eenahktumu un isdewumu aprehkineem. Bes tahda apstiprinata šaimneezibas plana waldiba waretu rihkotees ar tautas naudu pehz sawas patischanas, ka tas ari bij absolutā monarchijā, kur waldiba zaur sawu isschlehdigo un neprahtigo šaimneekoschanu daudsfreis noweda walsti lihds galejām postam. Tagad, turpretim, lai gan daschās walstis tautas preekschstahwibas budscheta teesibas ir stipri eerobeschotas, un konfliktā gabijumā, kad tautas preekschstahwiba atteizas budschetu apstiprinat, waldiba, us sawu waru stutedamas — isteel kahdu laitu gluschi labi ari bes apstiprinata budscheta, (ka peem., Prusija 1862.—1866. g.), tomehr konstituzionelā walsti wairs naw domajama til noseedšiga rihloschanas ar tautas naudu ka absolutā walsti. Budscheta teesibas, ar ziteem wahrdeem, teesiba atwehlet waldibai wajadšigās naudas sumas, apstiprinat walsts šaimneezibas planu un kontrolet wina ispildischanu — ir loti šwariga tautas preeksch-

stahwibas teesiba; ta wehlaſ redſem, taiſni zaur ſawam budſcheta teesibam tautas preekſchſtahwiba Anglijâ eeguwa ari zitas ſawas priwilegijas.

4. Walſts pahrwaldiſchanas (adminiſtrazijas) kontroleſchana no tautas preekſchſtahwibas — ir zeturtais konſtituzionelas walſts pamata prinzijs. Wiſâs konſtituzionelâs walſtis tautas preekſchſtahwibai ir teesiba praſit no miniſtreem paſlaidrojumas par winu paſchu waj wineem padoto eerehdau nelitumigo riſzibu. Daudſâs walſtis tautas preekſchſtahwiba war ari zelt pret miniſtreem apſuhdiſibu un nodot winus teesai. Bet taſlaſ tautas preekſchſtahwibas kontrole konſtituzionelâs walſtis neſneedsas; jo waldneeks war eezelt miniſtrus peſz ſawas patikſchanas, — un ja tikai wini neiſdara amata noſeegumu, par kuru winus war ſaukt pee atbildibas teesâs preekſchâ, wini war palikt pee waldibas ſtuhres pret tautas preekſchſtahwibas griibu, ſamehr til wini bauda waldneeka labwehlibu. Konſtituzionelâ walſti miniſtri ir atkarigi weenigi no waldneeka, un ne no tautas preekſchſtahwibas.

Schee tſchetri prinziipi rakſturo konſtituzionelas walſts ſatwerſmi, ſahda wina nodibinajuſes Prufijâ un zitâs Bahzijas walſtis, Seemel Amerikas Saweenotajâs walſtis, tagad ari Kreewijâ. Parlamentarâ walſts ſatwerſme atſihſt tos paſchus prinzijus, bet dod tautas preekſchſtahwibai wehl leelakaſ teesibas adminiſtrazijas kontroleſchanâ. Parlamentaro ſatwerſmi rakſturo

5. miniſtru atbildiba parlamenta preekſchâ. Parlamentarâ walſti waldiba (miniſtri) war riſkotees weenigi ſaſlanâ ar tautas preekſchſtahwibu. Se miniſtri atkarajas ne tikdaus no waldneeka, ta no tautas preekſchſtahwibas. Miniſtri war palikt pee waldiſchanas tikai til ilgi, ſamehr wini bauda tautas preekſchſtahwibas wairatuma uſtizibu. Ja wini ſcho uſtizibu ſaudejuſchi, — taſ ſtuhſt redſams zaur to, ta tautas preekſchſtahwiba waj nu zaur nobalſoſchanu teeschi iſſaka wineem ſawu neuſtizibu, waj ari at-

raida no waldibas eesneegtu likumprojektu, — tad ministrija atkappjas no waldischanas. Gan ari te waldneekam ir teefiba aizinat pee waldischanas jaunus ministrus, bet wina iswehle naw brihwa: winsch war nemt ministrus tikai is parlamenta wairakuma. Ta tad pee parlamentaras fatwersmes tautas preekschstahwibas rolas atrodas neween likumdofchana un budscheta teefibas, bet leela mehrā ari pate waldischanā; jo parlamentaras walsts ministriju (tā faukto ministru kabinetu) war usskatit tā parlamenta komiteju, kura fastahdita is tautas preekschstahwibas wairakuma lozelleem un tamdehl rihkojas fastanā ar tautas preekschstahwibas wairakuma gribu. — Schahda lahtiba ir nodibinajufēs Anglijā, Franziijā, Belgijā, Ungariijā un daschās zitās walstis.

Tā tad, apluhkojot ihsumā Anglijas parlamenta wehsturi, mums nahkfees fewischki peegreest wehribu feloscheem jautajumeem: tad un tā pats parlamenta fastahws no lahtu preekschstahwibas isweidojās par tautas preekschstahwibu sawā tagadejā weidā? Rā tautas preekschstahwiba eeguwa sawas likumdofchanas un budscheta teefibas? Rā tautas preekschstahwibas kontroles teefibas pahr administraziju isweidojuschās par ministru politisko atbildibu parlamenta preekschā, ziteem wahrdeem: tā konstituzionelā fatwersme isweidojusēs par parlamentaru fatwersmi.

I. Seno germanu politiskà fatwersme. Anglijas politiskà fatwersme angli-sakſchu laikmetà (apm. 500.—1066. g.)

Kur eefahkt Anglijas parlamenta wehsturi? Daschi wehsturneeki (peem., Frimans, Sneists, Rowalewstis) mellè Anglijas konstituzijas ſakſumu ſeno germanu politiskajà fatwersmè. Germanu tautas — angli, sakſchi un jüti ſakſa eenemt Angliju peektajà gadu fimteni pehz Kr. un pahrwaldija winu wairaf gadu fimtenus. Normanu (frantschu) eekarotaji gan daudſ to pahrgroſtija Anglijas politiskajà fatwersmè, tomehr pilnigi isnihzinat preekſchejà laikmeta fatwersmi, protams, newareja, un daudſi winas elementi tiſa ari no normaneem peenemti. Tapehz Montekſtjé apgalwo, ta Anglijas brihwiba eſot raduſès germanu meſchos.

Daschus aistrahdijumus par ſeno germanu politisko fatwersmi atrodam romeeschu wehsturneeka Szajta rakſtâ „Germania“. Redſams, ta germaneem bij jau karaki un herzogi, bet tee tiſa eeweheleti (karaki — is atteezigas dinastijas un herzogi jeb kara wadoni — is duhſchigalajeem kareiwjeem) un winu wara bij aprobeſchota no tautas ſapulzes. „Karaku wara naw patwariga un neaprobeſchota,“ rakſta Szajts, *) „un ari wadoni (herzogi) ir drihſaf paraugi nekà pawehlneeki: weenumehr buhdami ſawâ weetâ, preekſchgalâ, wini eeguhſt waru zaur to zeenibu, ſahdu tee eedweſch ziteem. Wini (karaki un herzogi) nedrihſft ſpreeft teefu pahr dſihwibu un nahwi, ne

*) Ziteju is wahzu tultojuma: Germania, von Cornelius Tacitus, überſetzt von Karl Blümel (Reyers Volksbücher), 7., 11. un 12. nob.

eeflodfit, nedf paschi nokaut; to drihftf tilai preefteri, itkà uf deewibas pawehli. — Par masal swarigàm leetam apspreeschas tilai wadoni, par swarigatàm — wifì (De minoribus rebus principes consultant, de majoribus omnes); tomehr ari tàs leetas, par kuràm jaiffchir tautai, teel eepreesch apspreeschas no wadoneem. Sapulzès teel noturetas, ja negadas nelàs neparedsets, noteiktà deenà, pilnà mehnesi, jo tahds laikf teel turets par isdewigu pee darifchanu fahfchanas. Kad fanahfuscho daudsums ir peeteefochs, wini nosehschas ar eerotscheem rotàs. Preefteri uf aizina kufu zeest. Tad dabù wahrdu karalis waj herzogs, flatotees pehz wezuma, dsimtas zeenibas, kara flawas waj runas dahwanam, un wina runa wairaf lihdsinas preechlikumam nekà pawehlei. Ja lahds preechlikumums nepatihf, winsch teel fanemts ar turnefchanu, ja winsch patihf, tad schindina eerotscheem. Eerotschu schwagona teel afihfa par wisleelalàs peekrifchanas israhdischanu. — Tautas fapulzè drihftf ari ufstahtees fuhdsjetaji un war titt ifspreeschas kriminal leetas. Schinis fapulzès teel ari iswehleti teefneschi, kas aprinkos un zeemos teefu ifspreesch.“

Tà tad pee fenajeem germaneem mehš atrodam demotratiju jeb tautwaldibu, kur tautas fapulzès nehma dalibu wifì swabadee wihreeschi, kas bij fpehjigi eerotschus nest. *) Samlihdsigu demotratiju atrodam fenatnè pee daudsàm tautam, starp zitu ari pee flahweem. Is Kreewijas wehstures finam, ka daudsàs knafistès wara atradàs tautas fapulzès (weetschas) rotàs, kura iswehleja knafu,

*) „Ruht — swabada karewifla republika, kur latrs brijws zilwels peedalas waldifchanà,“ peefhmè Frimans pehz peewestà Tajita aprakfta. Bet pilnteeftigi bij tilai brijwee; ifflehgti no tautas fapulzem palika 1, wergti, un 2, nebrijwee femtopjt, kurt gan nebij wergti, bet besteeftibu stahwolli nospeefti semes rentneefti — klauschineefti, atkarigt no brijwajeem semes ihpafchneefteem. Gal. Э. Фриманъ и В. Стебсь, Опыты по исторiи англiйской конституции. М. 1880, 15. un 151. lapp.

lika winam preeſchâ aprobefchojofchus noteikumus un, kad nebija ar winu wairš meerâ, — „parahdija winam zetu“, t. i., padfina winu no walſts un wehleja zitu knasu; weefſchas iſſchlihra ſwarigalos jautajumus, lehma par taru un meeru u. t. t. Wiſilgali ſchis tautwaldibas weids uſturejâs Nowgorodâ un Pleſtawâ, lihds kamehr ari tur ſtipree un patwaldigee Maſkawas leelknasi neifnihzinaja tautas brihwibu un teefibas (1483. un 1510. g.). Tahdu tautwaldibu jeb demokratiju tihrâ weidâ, beſ tautas preeſchſtahwibas, atrodam ari wehl tagad — daſchos Schweizēs kantonos. Schweizē, kâ finams, ir federatīva brihwwalſts (republika), kura ſaſtahw iſ wairal nekâ diwdeſmit apweenotâm maſakâm brihwwalſtim (kantoneem). Eſchetros kantonos (Uri, Unterwalden, Appenzel un Glarus) atrodam teefſchu demokratiju; un tâ kâ Unterwaldena un Appenzela dalas katra diwos puſkantonos, tad pawiſam ſeſchâs maſâs brihwwalſtis atrodam wehl tagad ſatwerſmi, kura loti tuwa ſenajeem teefſchas tautwaldibas weideem. Protams, tagadejâ demokratija ir daudſ ihſtata — ja tâ war iſteiktees — tani ſinâ, kâ tagad wairš naw ne wergu, ne ſtarpſchkiru, kaſ politifko teefibu nebauditu. Nemſim, peemehram, kantonu Appenzel-Inner-Rhoden; augſtakâ walſts wara tur atrodas tautas ſapulzes rolâs, kurâ dabu balſs teefibu wiſi wihreeſchi ſahlot no diwdeſmit gadu wezumâ, kuri naw zaur teefas ſpreedumu ſawâs teefibâs aprobefſchoti; wiſi wini ari war tiſt eewehleti wiſos walſts amatos, pee kam amats japeenem (atteiktees war tiſai wezaki par ſeſchdeſmitpeezeem gadeem); beſ balſs teefibas ſapulzēs peedalas ari ſeeweetes un behrni. Tautas ſapulze paraſti noteel reiſi gadâ, aprila pehdejâ ſwehtdeenâ, kâhdâ plaſchâ eelejâ. Sapulzi wada augſtakais walſts (kantonu) amata wihrs — landammanis, kurſch teel no ſapulzes eewehlets uſ weena gada, tâpat kâ teefneſchi un ziti amata wihri. Sapulze apſpreeſch un balſo

likumprojekts (kurus katrs pilsonis var list preekschâ), pabrbauda amatwihru rehkinus un sinojunus par notezejuschâ gada rihzibu, un eewehl amatwihrus nahkoscham gadam. Budschets gan neteel tautas sapulzê apspreeks; to apspreech tâ fauktâ „leelâ padome“, kura fastahw is amatwihru padomes un tautas preekschstahweem (is pa weenam us katreem diwisimtipreezdesmit eedsihwotajeem).

Anglijas parlamenta websturneeks Frimans apraksta ar leelu fajuhsmu schis tautas sapulzes Schweizê un peefihmê, ka te mehs atrodam feno germanu politiskos institutus, kuros meflejami katras brihwâs konstituzijas saktumi. „Schweizes demokratiske kantonu brihwâs pilsonis atrastu Ezjita aprakstâ wairak nelâ sawas politiskâs satwersmes saktumus: winsch eeraudsitu tur sawu tagadejo politisko institutu dsihwu ainu.“ Un tahtal Frimans raksta: „Germanu senâ politiskâ satwersme bij ari muhsu sentschu satwersme winu tehwiâ, Seemel-Wahzija, pirms wini pahrweetojâs us Britanijas salu. Scho satwersmi winas pamatwilzeenos tee pahrnesa ari us sawu jauno tehwiju (t. i. Angliju), un tur, pahrstahdita jaunâ semê, wina atnesa dauds bagatatus auglus nelâ sawâ agrakajâ dsimtenê. Us kontinenta (t. i. Eiropas zeetfemes) feno germanu brihwiba ar wispahrejâm un weetejâm tautas sapulzem mas pamasam gluschi issuda, tapeh; ka waladneeki sagrahba waru sawâs rokâs; turpretim us salas (t. i. Anglijâ) wina gan pastahwigi mainija sawu weidu, iszeeta dauds wehtru un usbrukumu no saweem daudsajeem eenaidneekem, bet tomehr neaisgahja bojâ. Nelad tagadnes sakars ar pagahtni netika gluschi pahtrauktis; katrs solis muhsu attihstibâ bij preekschejâ dabigs papildinajums; katrs pahrweidojums muhsu likumos un politiskajâ satwersmê bij ne gluschi jauneewedums, bet tilai feno prinzipu attihstiba un pahrlaboschana. Muhsu attihstiba te paahtrinajâs, te kluwa gaušaka; daschreis mehs, lâ litâs, stahwejam

us weetas un pat gahjām atpakaļ; bet politiskās attīstības leelā gaita nekad neapstahjās pilnīgi sabtot no tās deenas, kad ar germanu eekarotāju atnāhtschanu saklās Britanijas pahrweidoschanās par Angliju.**)

Germanu tautas sakla eekarot Britaniju ap peektā gadu simtēna wīdu, kad romeeschi to bij atstahjuschi šawam liktenim.**) Galas eedšimtee, kelti, tika no eekarotajeem atspeesti tahtat atpakaļ kalnajos, waj ari nospeesti nabadšigu semneeku besteešigā stahwolli. Eekarotaji eeskatija sewi par lungeem un semes ihpaschneeteem. Un ja wezajā dšimtenē, Seemet-Wahzijā, pee germanu tautam wehl bij bijis stipri isplatits us gintu eekahrtas dibinats kopihpaschums, tad te, jaunajā dšimtenē, drihs sakla isplatitees privatihpaschums. Anglu-salschu dokumentu krahjumi peerahda, ka privatihpaschuma teesības us semi attihstijuschās agri, jo semes gabali tika pirkti un pahrdoti, pee kam tahdi lihgumi tika noslehgti rakstiski.***) Lihds ar to attihstijās privatihpaschuma leelā neweenadiba. Tas weegli šaprotams, jo ee-

*) Э. Фриманъ и В. Стебсъ. Опыты, 16. lapp.

***) Britanijas šalu pirmatnejee eedšihwotaji, kelti, bij jau pirms Kristus dšimschanas nahtuschi šalarā ar Romas walsti, pateļhotees Zesara drošhajeem karagahjeeneem. Ap simts gadu wehtat Britanija jau šlaitijās par Romas prowīnzī, un tur tika eewešta parastā Romas prowīntschu pahrwaldiba. Weetejeem eedšihwotajeem nebij nekahdas dalības pahrwaldišchanā; wīja wara atradās Romas eerehdau rolās, un par šchis waras ušturfēchanu gahdaja dašchi legioni romeeschu šaldatu. Romeeschi gan isweda ari dašchus kulturas darbus, peem., buhweja labus fatikšmes želus; wīni atgalkaja ari seemetu barbaru eebrukumus is kalnainas Šotijas, tā ka Britanijas kelti, jil war špreest, bij ar romeeschu waldibu meerā. Bet romeeschu waldiba šchini tahtajā prowīnzē nepastahweja ilgi; nemittigi larus wedot, Romai wajadseja daudš šaldatu, tamdehl romeeschu legioni tika 406. gadā no Britanijas aissaukti un wairs neatgreesās. Wehl kahdus gadu desmitus Britanija gan wahrda pehš šlaitijās par Romas prowīnzī; bet tā ka Roma wīnus wairs nefargaja pret barbaru eebrukumeem, tad tauta padšina Romas eerehdaus un pilnīgi attelžās no Romas walsts.

***) R. Sneyt, Englische Verfassungsgeschichte, 1882. 3. lapp.

karotaju wadoni un winu tuwineeki dabuja leelakoš un labakoš semes gabalus. Paschi wini schoš semes gabalus peenahzigi ismantot newareja, tamdeht sadalija toš mafakoš gabalos un isdewa semneekem apstrahdashanai. Zaur to leelee semes ihpaschneeki eeguwa ari waru pahr daudseem sibhajeem semes rentneekem un klauschineekem, turi winu semi apstrahdadami bij kluwusch no wineem attarigi. Mehš sinam, ka ihpaschumam un fewischki kapitalam ir leela wara ari muhsu laikos; bagatajam ir rokâ lihdselki kalpinat un ismantot nabagos. Sani laikâ, par turu runajam, naturalajai fainneezibai waldot, naudas gan bij mas, bet par to jo leela nosihme bij semes ihpaschumam. Leelee semes ihpaschneeki neween eeguwa leelu eespaidu us waldbibu, bet nospeeda ari semneekus klausibâ un pat dsimtbuhschanâ. Upmesdamees us leela priwatihpaschneeka semes, agrat brihwee semneeki, tà faultee terkli (augstakâs lahrtas laudis fauza par erleem), kluwa attarigi no semes ihpaschneeka, tika aptrauti wisadeem klauscheem un beidsot usskatiti tà pee semes saistiti un tungam padoti dsimtzilweki. „Zau šen pirms normau eekaroschanas,“ raksta prof. Kowalewskis, „Anglijâ šahkâs lauku eedšihwotaju apspeeschana; terkli, turi reis bij brihwi semkopji, tika nospeesti dsimtzilweku stahwolli; wini bij gluschki attarigi no semes ihpaschneekem, turi noteiza tà semes leetoschanas ilgumu, tà klauschu un naturalnastu daudsumu.“*)

Leelee semes ihpaschneeki teefaja neween fawus dsimtzilwekus, — winu teefat bij sinamâ mehrâ padoti ari apfahrtejee brihwee sibhsemes ihpaschneeki. Satwas muischas robeschâs wini ispidija ari polizijas peenahkumus. Bet wehl wairat no šwara bij tas apstahklis, ka leelee semes ihpaschneeki bij špehjigi šarihkot un ušturet apbrunotas saldatu nodatas, — zaur to wini kluwa nepeejee-

*) М. Ковалевскій, Общественный строй Англии, 1880. 68. lapp.

ſchami karateem (ſahtumâ Anglijâ nodibinajâs ſep-
 tinas karalu walſtinas, tâ ſauktâ Septarchija, bet
 wehlat, laikmetâ no 871.—975. g. winas tifa apwee-
 notas). Sahumâ gan wiſeem ſihlajeem ſemeſ
 ihpaſchneekem wajadſeja neſt kara klaufchuſ, t. i.,
 wajadſibas brihdi eerastees paſcheem ſaldatoſ waj
 ſuhtit weetneeku; bet tâ lâ tahda ſahrtiba preekſch
 ſihlſemneekem bij apgruhtinoſcha, jo daudſeem,
 karâ aiſejot, nepaliſa mahjâ zilweku, laſ ſemi ap-
 toptu; un arti preekſch karala taſ bij ne wiſai iſde-
 wigi, jo ſihlſemneeki — lihdselku truhtuma deht —
 daudſreiſ eeradâs nepeeteeloſchi apbruncti, — tad
 eeweſâs tahda ſahrtiba, ka no ſihlſemneekem ſahka
 nemt kara klaufchu weetâ nodoſli (danegeld; wehlat
 tallagium), par kuru tad karali wareja algot ſalda-
 tuſ. Bet tâ lâ leelajeem ſemeſ ihpaſchneekem bij
 paſcheem ſawas ſaldatu nodatâs, ar kurâm wini
 wareja ir palihdſet karalim, ir gadijumâ pret winu
 uſſtahtees, tad karalim wajadſeja dſihwot ar wineem
 meerâ un dot ſinamu lihdsdalibu walſtâs pahrwal-
 diſchanâ. „Lihds ar priwatihpaſchuma nodibina-
 ſchanoſ,“ rakſta prof. Sneiſtâ, „kara deeneſta un
 teeſu galwenâs funtzijas pahreet uſ leelihpaſchneeku
 ſchkiru, kura zaur to eeguhſt leelu eeſpaidu uſ walſtâ
 waru. Gewehletee amatwihri ſem tahdeem apſtahl-
 teem kluhſt apſinigi un neapſinigi par augſtaſo ſchkiru
 intereſchu aiſſtahtwejem un iſleeto ſawu waru preekſch
 ſemako ſchkiru apſpeeſchanâ.“*) Lihds ar to ſema-
 lâs ſchkirâs ſaudè ſawas politiſkâs teeſibas. Pee
 ſenajeem germaneem, tâ redſejâm, wiſi brihwee
 wihri, laſ ſpehjigi eerotſchuſ neſt, nehma dalibu
 tautâs ſapuljêſ. Anglijâ, turpretim, pehž tam tad
 pirmâs karalu walſtiſ bij nodibinatas, karala pa-
 domè puljejâs tikai „labi (laſi: bagati) laudiſ“
 (boni homines, probi homines); ſematajâm ſchkiram
 tomehr wehl paleek teeſiba peedalitees plaſchâ wee-

*) Engliſche Verfaſſungsgelchichte, 12. lapp.

teja pašwaldibâ, nemot dalibu aprinku (grafistes, shires) šapulžēs, kuras šanahl diwreis gadâ un isšpreesch daschadas teesu leetas un pašwaldibas jautajumus. Bet wehlat, tad masās karalu walstis apweenojās weenâ leelakâ walsti, sematās šchiras teef wehl wairaf atšpeestas atpatak un nem dalibu wairs tikai eezirkau (šimtibu) šapulžēs, tâ šauktajās hundred gemôte; grafistu šapulžēs (shirgemôte), sem eldermanu wadibas, peedalas widejās šchiras, semes ihpašchneeki. Turpretim karala padomē nem dalibu tikai wairs „semes labakee laudis“ (meliores seu optimates terrae); t. i., leelee semes ihpašchneeki, thani, starp wineem ari augstakee basnizas fungi: biskapi un klosteru preešchneeki, kuri ari pahrwalda leelus semes gabalus. Šcho šapulzi šauza par Witenagemôte, t. i., gudro thanu padome. Wina šafauza karalis, noteikdams šapulžes laiku un weetu; winaš ari lita preešchâ jautajumus, kuras wajadseja apšpreeft, peem., par kara šahlschanu waj meera flehgšchanu, par jauneewedumeem waj pahrgrosiju-meem kara špehlâ, teefās, basnizâ u. t. t. Pehz germanu paraschas, wišās leetas, kur kahds likums tika grosits waj eewests no jauna, bij wajadšiga tautas šapulžes peekrišana. Šagad tauta, tâ redsejam, bij atšpeesta atpatak un winaš weetu ap troni eenehma tikai weena šchira — leelee semes ihpašchneeki, „semes labakee laudis“.*) Wini nebuht nebij tautas preešchstahwi; wini peedalijās karala padomē us šawu pašhu teefibu pamata, t. i., weenfahrschi tapehž, tâ bij pratuschi šagrahbt šawās rolās ekonomisko un militaro waru; tomehr šenās germanu paraschas wini uštureja špehlâ tani šinâ, tâ eerobeschoja karala waru, kuram daudšos jauta-

*) Ra šchee leelee semes ihpašchneeki, thani, tika tureti par labakeem netâ žlti laudis, redšams ari no tam, tâ wina dšihwibas bij notakšetas daudš dahrgali netâ weenfahrscha žilwela dšihwiba; par weenfahrscha žilwela nogalinaschanu bij jamalšâ pehž toretsejeem likumeem 200 šchilinu šoda naudas, bet par thana — 1200 šchilinu, tâ tad šeschreš wairaf.

jumos vajadseja eeguht padomes peekrischanu. Ehanu eespaids us waldibu bij til leels, la angulatschu laitmeta beigās waldiba peenehna oligarhisku raksturu, t. i., nebuht newaldija karališ weens pats, bet wisa leelo semes ihpaschneeku schkira. Protams, la wini aistahweja tilai sawas intereses, un semalās schkiras tika arween wairaf nospeestas besteesibu stahwolli. Ja attihstiba buhtu tahdā wirseenā turpinajusēs, tad Anglijā; domajams, feodālā sistema buhtu attihstijusēs apmehram tahdā pat weidā, la Eiropas zeetfemes walstis, tur karali bij wahji, leele semes ihpaschneeki — wasali stipri, un semneeki nospeesti werdšibai lihdfigā dšimtbuhschanas stahwolli. Bet normanu eelaroschana pahrttrauja Anglijā scho attihstibu un dewa winai zitu wirseenu. „Dirms normanu eelaroschanas,“ raksta Frimans, „Anglija, lai gan lehnal nelā zitas walstis, tomehr gahja pa to zelu, kusch noweda pee brijwibas isnihzinaschanas wifā Eiropā. Sweschsemneeku eelaušchanas, tura, la lilās, nospeedis Anglijā brijwibu us wiseem laiteem, pateesibā sagatawoja brijwibai jaunu seedu laiku, palihdseja winai atrašt jaunu weidu, kusch wairaf peemehrots pahrgrosijuschamees apstahkleem.“*)

Rahdi apstahkli bij pahrgrosijuschees, to jau redsejam. Germanu brijwiba un tautas šapulzes, kurās wif brijwee wihri nehma dalibu, bij eespehjas zaur to, la pee wineem wehl nebij nodibinajees priwatihpaschums, un la šabeedriški-politiskās weenibas jeb walstinas, bij masas; zaur to wifu brijwo wihru sozjalais stahwolliš bij apmehram weenads un wiseem wineem bij eespehjas šapulzetees; preekschstahwibas nebij un winas ari nebij wjadfigs. Anglijā, turpretim, priwatihpaschumam nodibinajotees, leelalā dala eedšiwotaju tika nospeesta semalā stahwolli un pasaudeja katru eespaidu us walstis waru. Un otrahrt, masajam walstinam apweenojotees weenā leelalā walsti, wiseem wairs fal-

*) Опыты по исторіи англ. конституціи. 47. глрр.

tiski nebij eespehjamš ņapulzetees, — taħda ņapulze buhtu isnaħkuse paħraf leela un darba nespehjiga; ari pee toreisejeem ņliktajeem ņatiksmes zeleem leelalai dałai eedņihwotaju buhtu bijs par apgruhtinasħanu zetot leelatu gabału lihds ņapulzes weetai, atstahjot us ilgatu laiku ņawu darbu, amatu waj ņaimneeziбу. Ēa tad apstahkti bij isdewigi preeksħ absolutas waj oligarchiskas waldbibas nodibinasħanās. Oligarchiska waldbiba ari pateesħam bij nodibinajuses angļu-ņaksħu laikmeta beigās. Naħkosħā, normanu laikmeta ņaħtumā, tā redsefm, nodibinajās gandrihs absoluta karala waldbiba. Ēomeħr dasħas weetejās pašħwaldbibas eestahdes paħgahja no ņaksħu laikmeta normanu laikmetā, un us wiņu pamata, tā ari pateizotees dasħeem ziteem apstahkleem, drihs ņaħla isstrahdatees jauns tautwaldbibas weids, — tautas preeksħstahwiba.

War teikt, ka preeksħstahwibas ideja bij raduses un iswesta dsihwē ņaksħu laikmeta weetejās pašħwaldbibas eestahdes. Ēhi laikmeta beigās grafistu un eezirkau ņapulzēs nebuht newareja peedalitees wiņ eedņihwotaji. Winās nehma dalibu tikai ta apgabala muisħu ihpašħneeki waj — wiņu weetā — muisħu paħrwaldneeki, un pa tsħetri iswehleti preeksħstahwi no katra zeema.*) Ēhis ņapulzes ņpreeda teesu brihwō lausħu ņuhdsibās, apspreeda nodoktu un klausħu isdalisħanu, rekrusħu došħanu, laħrtibas un apfardsibas jautajumus u. t. t. Ēa tad, lai gan sħinis ņapulzēs bij stiprs aristokratiskais elements, tomeħr winās uštureja speħā ideju, ka eedņihwotajeem pašħeem ir teesiba peedalitees, kaut ari Ćaur preeksħstahweem, paħrwaldisħanā, wišmas weetejās pašħwaldbibas jautajumu nolahrtosħanā. Un sħo ideju newareja isniħzinat ari normanu (frantsħu) eekarosħana.

*) Политическій [строй современныхъ государствъ, т. I., 1905., 192. lapp.

II. Normanu eekaroschana. Feodala sistema. Leelais Brihwibu Nullis (Magna Charta Libertatum). Parlamenta sachtums

1066. gadā Normandijas herzogs Vitums eebruka Anglijā, uswareja karali Haraldu un usmetās pats par waldneeku sem Wituma Eekarotaja wahrda. Lihds ar to notika pamatiga semes ihpaschuma teesibu pahrtahrtochana. Wituma karaspehls sachtahweja is laupischanas lahreem laudim, un wadoni un salbati, wisi, kas pee eekaroschanas bij nehmuschi dalibu, gaidija sawu datu. Par wisas eekarotās semes ihpaschneeku skaitijās karalis pats. Winsch sadalija eekaroto semi 60000 gabalos, no kureem 1500 atstahja sew pascham, bet zitus isdalija saweem tauteescheem. Protams, ne wiseem angleem tika wiau ihpaschumi atnemti: tee, kas bij pasteiguschees israhdit sawu padewibu jaunajai waldibai, patureja sawus semes gabalus, waj wismas datu no wineem, ari turpma. Somehr leelakā dala semes ihpaschneeku tagad bij normani, tāpat ari karala eerehdni un padoma deweji; zaur to eespaidš us walstš waru pahrgahja normanu rolās, un lahdu laiku starp normaneem un angleem pastahweja finams antagonisms, kusch tomehr deesgan ahtri islihdsinajās. Tā tā ari normani bij zehluschees no germaneem, tikai Franzijā dsihwodami peenehmuschi frantschu walodu un eerašhas, tad abu tautu — normanu un angļu — apweenoschanās un satuschana notika deesgan ahtri. Ap simts gadu pehž eekaroschanas, tā raksta lahds ta laika autors, nebij wairš eespehjams atschkirt uswaretajus no uswaretajeem. Sakusa ari abu tautu walodas, tikai frantschu waloda palika ilgaku laiku par ofziālo walodu; daudsi angļu nosaulumi, pro-

taniſ, tiſa iſſtauſti; tã ſemneeki peh̄ eelarofchanas wairſ neteeſ ſaukti par kerleem, bet par willaneem, un leelee ſemeſ ihpaſchneeki wairſ ne par thaneem, bet par baroneem.

Par baroneem un krona waſaleem tiſa ſaukti wiſi tee, kaſ dabujuſchi ſemi teeſchi no karala. Tahdu bij ap ſeſchi ſimti; ſtarp wineem ap tſchetrdesmit dabuja loti leelus ſemeſ gabaluſ un tiſa ſaukti par leelajeem baroneem (barones majores), žiti wiſi bij maſee baroni (barones minores). Schee „galwenee ſemeſ turetaji“ (tenants in chief) bij toreiſ „labakee laudiſ“, no kureem wiſpirmſ ſaſtahdijaſ karala „Leela padome“ (magnum conſilium). Widuſ ſchiriu ſaſtahdija ari „ſemeſ turetaji“, — tee, kuri bij dabujuſchi ſemi iſ otrã rolam, ne teeſchi no karala, bet no baroneem. Schee, tã ſauktee ſubtenants, ſkaitã ap aſtoni tuhtſtoſchi, bij pa leelakai daſai angli, kuri ſawuſ ſemeſ gabaluſ bij dabujuſchi atpaſaſ tã „turetaji“. Wini dabuja preekſchſtahwibu karala Leelaja padomẽ wehlaſ, tiſai trihſpadſmitã gaduſimtena widũ.

Wehl ſemati par ſcheem ſozialã ſinã ſtahweja brihwee ſihſſemneeki (freeholders), kuri bij dabujuſchi neleelus ſemeſ gabaluſ par tara klaufibas pildifchanu. Uli wineem ſtahweja ſemneeki-klauſchineeki, buhdneeki un wergi. Sinã par ſchim eedſihwotaju grupam un walſtſ ekonomikajeem apſtahkleem mumiſ ſneedſ Leelaiſ kadaſtrſ (ſemeſ wehrteſchanas ſaraſti, tã ſauktã Paſtardeenas grahmata — Domesday book), kaſ tiſa ſaſtahditſ uſ Wiluma pawehli 1083.—1086. g. Wilumſ gribeja dabuſ ſtaidraſ ſinã par ſawas walſtſ ekonomikſto ſtahwolli, lai weeglaki pahredſetu eenahkumus un aprehkinatu nodokluſ. Kadaſtrſ apnem wiſu Angliju (iſnemot tſchetraſ ſeemelu grafiſteſ), un winã ir aſſihmeti: ſemeſ gabalu leelumſ un wehrtiba, eedſihwotaju daudſumſ un ſozialaiſ ſtahwollis u. t. t. No ſchi kadaſtra (Domesday book) redſam, ka wiſa Anglija bij ſadalita leelãſ muifchãſ, manoroſ, kuru kungi (manorlordi) bij dabujuſchi ſemi

waj nu teefchi no karaka, waj no kahda barona. Manoru semi apstrahdaja semneeki-klauschineeki, wil-lani, kuru nebrihwais stahwokliis tomehr nebij tif gruhis, ta wehlat daschas zitais walstis, peemehram, Prufija un Kreewija. Ekonomista fina willani bij puslibds pahrtikuschi fainneeki ar wirgatu*), waj puswirgatu semes, par kuru wineem bij jaatkalpo muischai finams flaits deenu un jamalsa daschas no-dewas produktos. Winau teefibas us semi juridiskla fina gan bij deefgan wahji 'apsargatas, ta la lordi wareja winus no semes padfihit. Bet tagad wehl nebuht nebija lordu intereses semneekus no semes padfihit; winus padfihit un winau semi leela mehrâ eewillt lordi sahla tilai peezipadsmitaja gadu fimteni, kad, aittopibai peenemot plaschus apmehrus, wini zentâs paplaschinat sawas ganibas us semneeku semes rehina.

Willanu (klauschu semneeku-fainneeku) atfihmets eefsch Domesday book 108448. Daudsi no wineem paschi negahja muischas klauschâs, bet tureja preefsch tam kalpus, kuri rekrutejas is buhdneeku schkiras. Schahdu huhdneeku (bordariji, totteri) ar huhdu bes semes waj ari pahris akreem semes, jau tolait bij deefgan dauds; kadastrâ winau - atfihmets 89373. „Masseemneeki un bessemneeki,“ raksta J. Granats, „kuri eewehrojamâ mehrâ bij speesti mellet blakus peknu un pahrdot sawu darba spehku, weenpadsmita gadufimtena beigâs, kad ne par kahdu kapitalismu wehl newareja buht runas, istaifija 45 proz. no wiseem nebrihwajeem semneekem, nekaitot wergus.“**)

*) Wirgata bij ne wiszaur weenada leeluma semes mehrs; pa leelakai dasai wirgata bij 30, bet daschas weetas ari 40—50 akru. Akrs ir apmehram puhrweetas leelumâ.

**) И. Гранатъ, Къ вопросу объ обезземеленіи крестьянства въ Англии. 1908., 5. lapp. Granats aistrahda ari, ta, patetjotees mantoschanas sahtibai, buhdneeku un bessemneeku schkira ktuwa arweenu leelaka. Wirgatu fainneezibas nebalitas mantoja weens dehls, parafiti jaunakats; pahrejee dehli ne wisi wareja tift pee wirgatu fainneezibam, un ta daschi no wineem allasch pahrgahja buhdneeku schkirâ.

Buhdneeku ekonomistais stahwollis bij wisai neapflauschams; labums no winu semes stuhrischa wi-neem bij tilai tas, la wini wareja turet kahdu lopu, jo ganiklas wiseem sahdscheneekeem bij topejas.

Sozialo slahnu paschâ apatschâ atradas wergi (tahdu atsihmetis kadastrâ 25 156); tee bij pa leelakai dalai „muischas laudis“, — lordu un winu gimenes lozektu kalpotaji.

Daluhkofimees ihsumâ us scho daschado sozialo slahnu teefisto un politistlo stahwolli. Preetisch semalajam schkiram normanu eekaroschana nekahdas pahrgrosibas nebij atnesuse. „Normanu eekaroschana“, raksta prof. E. Rodschers, „gandrihs pilnigi atzehla anglu-sakschu aristokratiju un eezehla winu weetâ normanus is Wituma tareiwjeem. Bet semalo schkiru stahwollis zaur to nekuma ne labaks, ne launaks. Uri sakschu thaneem jau bij bijuschi sawi semneeki un wergi, un naw eemesla domat, la normanu barons bij flittaks lungs nekâ sakschu thans.“*) Loti pamahzoscha ir anglu semneeka ekonomista un soziala wehsture; bet to mehs schini weetâ pat ihsumâ newaram aisaemt; waram tilai ihsumâ atsihmet tautas atteezibas pret paschwaldibas eestahdem un parlamentu. Politistlu teefibu, t. i., teefibu peedalitees walsts pahrwaldischanâ un kontrolefchanâ, nebrihwajeem semneekeem nebij; bet normanu waldibas pirmajâ laikmetâ tahdu teefibu nebij ari brihwajeem sihssemneekeem, pat ne mantigajam widus schkiram (apatschwafakeem). Wineem bij tilai teefiba nemt sinamu dalibu weetejâ paschwaldibâ. Râ masatâ paschwaldibas weeniba schini laikmetâ usluhlojama muischa (manor) ar peederigo sahdschu waj sahdscham. Winâ tika noturetas diwejadas sapulzes: barona padome (court baron), kurâ nehma dalibu tilai brihwee laudis, kas dabujuschi no barona semi us

*) T. Роджерсъ, Исторія труда и заработной платы въ Англии. 3. Iapp.

lihguma pamata; un muischas ſapulze (court leet), turâ nehma dalibu ari nebrihwee ſemneeki. Schinis ſapulzēs, ſem muischas ihpaſchneela waj pahrwaldneela wadibas, tika iſſpreeſtas ſubdſibas leetas ſtarp weetejeem eedſihwotajeem, pahrspreeſti kopigee ſaimneeziftee jautajumi u, t. t. Brihwee ſihſemneeki beſ muischas ſapulzes peedalijās ari eezirkna jeb ſintibas (hundred) ſapulzēs, tur ſtarp zitu tika pahrspreeſta karaklauſchu iſpildifchana waj kara nodoktu iſdaliſchana. Schis ſapulzes bij palikufchas iſ ſakſchu laikeem, tāpat ari leelakā paſchwaldibas weeniba, grafiſte, bij pamatwilzeenos palikufe nepahrgroſita, tikai paſchwaldibas teeſibas bij ſaſchaurinatas uſ adminiſtratiwās zentraliſazijas rehina. Katrā grafiſtē bij no karala eezelts eerehdnis, wilonts, turſch bij teeſchi padots zentralajai waldibai; ſchi wilonta wadibā gan tika noturetas grafiſtu ſapulzes, turās nehma dalibu wairs tikai leelee ſemeš ihpaſchneeki. Bet wilonteem, kā karala preekſchſtabhweem, bij plaſcha wara rolās (wehlaſ, paſchwaldibai attiſhtotees, wini ſcho waru ſaudeja), un tahdā ſinā karala adminiſtratiwā wara iſ zentra iſplatijās pat uſ weetejo pahrwaldibu. Ari teeſu ſinā eeweefās ſinama zentraliſazija pateizotees tā ſaultajeem zelojoſcheem teeſneſcheem; tee bij karala zentralās teeſas lozekki, turi laiku pa laikam apbraulaja grafiſtes, iſteeſadami tur ſwarigakās leetas. Scheem zelojoſchajeem teeſneſcheem bij leela noſihme ari tani ſinā, kā wini iſplatija weenaduſ likumuš, weenadu teeſibu ſiſtemu agrako daſchado (ſakſchu, danu, normanu) ſiſtemu weetā. Teeſibu ſiſtemas weeniba bij panahkta jau ap 1200. gadu; un tā kā ap to paſchu laiku bij notikufe tautibu apweenoſchanās (kā jau peeminets) un wiſā ſemeš bij eeweſta weenada, zentraliſeta adminiſtrazija, tad Anglija wiſumā bij ſtipri zentraliſeta walſts ar ſpehzigu zentralo waldibu.

Karala wara Anglijā tolaiſ bij gandrihs neaprobeſchota, tā tad waldiba gandrihs lihdfīga abſolu-

tismam, kurch žitās Eiropas valstīs eestabjās tikai wehlat, feodalismam sabruhtot. Feodalisms pehž savas buhtibas ir stipras karala waras pretineeks. Wina pamati ir palahpenists semes ihpashums un lihguma atteezibas starp karali un wasakeem. Wasals — kabs herzogs, grafs waj barons — dabuja semi no karala, un karalis solijās wina ari šargat pret usbruzejeem; bet wasals atfina karali par sawu lungu, semes augstalo ihpashneeku, swehreja winam ustizibu un padewibu, apsolijās us karala aizinajumu eet winam palihgā ar sinamu skaitu apbrunotu wihru un sinamos gadijumos sneegt karalim ari naudas pabalstu.*) Žitadi wasals bij gluschi neatkarigs; lai gan par semes lungu winsch skaitijās tikai til ilgi, kamehr nebij laufs šawu ustizibas swehrastu karalim, tomehr ar semi winsch wareja rihlotees tā ihpashneeks, — wareja to atdot tablat žiteem us lihdsigeem noteikumeem, tā ka winam bij atkal sawi wasaki, kuri bij teeschā atkaribā no wina, bet ne no karala. Franzijā, peemehram, wasakeem peedereja plascha teesu wara — pat par sawu pawalstneeku dshiwibu un nahwi; wineem, protams, bij sawas kara spehla nodalas, wini wareja kalt sawu pascha naudu u. t. t. Tā wasaki daudsejadā sinā paschi bij waldneeki, un walsts wara atradās daudsās rolās, šadalita starp karali un wasakeem. Franzijā daschi leele wasali (tā Burgundijas un Normandijas herzogi) bij spehzigati par paschu karali. Protams, wini ne labprahht paklausija karalim, un starp karali un leelajeem wasakeem beeschi iszehlās šaduršmes un žihnas, kuras willās gadu šinteneem žauri. Protams, ka šchinis sawstarpigajās žihnās wiswairat žeta tautas semalās šchiras,

*) Šahdu gadijumu bij trihs: kab karali wajadseja ispirkt no wagneezibas, kab karala wežatais dehls tika pazelts brunineela šahrtā, un kab wina wežakā meita tita isdota pee wihra; wehlat nahža skahht wehl žeturtais gadijums: kab karalis peedalijās trusta karā.

kuram nebij kur aiſſardsibu mellet. Baroni ari meera laikoſ daudſreis weda tihri laupitaju dſihwi; karaliſ tomehr daſchreis pahrmahzija patwarigoſ baronus un brunineekuſ, un tamdehl tauta juta lihdf karalim un pabalſtija drihſal winu nelà waſatuſ. Bet ſewiſchki daudſ karalim palihdſeja pilſehtas, kuru ekonomiflâſ intereſeſ zeeta no feodalâſ lahrtibaſ. Daudſas pilſehtas zaur tirdſneezibu bij kluwufchâſ bagataſ un politiſkâ ſinâ gandrihſ neatkarigaſ,*) jo bij eeguwufchâſ no karaleem un leelajeem waſaleem (kureem beeſchi naudaſ wajadſeja) daſchadaſ privilegijaſ. Feodalifmuſ dibinajaſ uſ naturalſaimneezibaſ pamateem, kur katra leelaka muiſcha raſchoja gandrihſ wiſu, laſ lungeem bij wajadſigſ, un tà tad bija par ſewi noſlehgta ekonomifka weeniba. Scho noſlehgtibu feodalifmuſ zentâſ uſturet ſpehlâ. Bet tirdſneezibaſ kapitalam, kurſch bij eemitinajeem pilſehtâſ, ſawai tahtlatattihtibai wajadſeja plaſchakaſ teritorijaſ un ſtipraſ walſtſ waraſ apſardſibaſ.**)

Tamdehl pilſehtas ſtipri pabalſtija karali wina zihnâ pret waſaleem; feodalifmuſ krita, un nodibinajaſ abſolutifmuſ.

Protamuſ, ari ſchiſ waldbibaſ weidſ bij nepilnigſ un drihſ iſwirta, tà ka tauta nu greeſâſ pret karala abſoluto waru un eekaroja ſewim politiſkaſ teeſibaſ, zaur ko abſolutaſ monarchijaſ weetâ ſtahjaſ konſtituzionela walſtſ. Tomehr jaatſihſt, ka ſawâ laikâ ari abſolutifmam bij ſinama poſitiwa noſihme, un ari wiſch ir daſchâ ſinâ iſpildijis ſawu wehſturifku uſdewumu: feodalifmuſ weda pee walſtſ faſkaldifcha-

*) Pilſehtam bij pilniga paſchwaldiba; un daſcht pehtneekl domâ, ka laiſni te, widuſ laiſu leelajâſ pilſehtâſ, attihtijufchâſ taſ pahrwaldifchanaſ eeſtahdeſ, kuraſ wehlal modernâ walſtſ nehma par paraugu. Gal. A. Градовскій, Собрание сочинений, томъ VIII, 13. ſapp.

***) Feodalifma laiſmetâ tirgotajeem pee wiſam baronu un žitu waſatu robefcham, upju peeſtahnem, tilteem u. t. t. bij multâſ jamatſâ; un pee tam nereti ſcho paſchu baronu laudis wineem wehl uſbruka laupifchanaſ noluhâ.

nas un šadrupinašchanas, tā la laatra leelaka walsts atradās puslihdš anarchistigā stahwolli; turpretim absolutisms weda pee walsts apweenošchanas un ašrejas nostiprinašchanas.

Šahds, wispahrejos wilzeenos, bij feodalisma raksturs Eiropas zeetsemes walstis. Rā jau teiktš, ari Anglijā pehz normanu eekaroschanas bij nobibinaješ feodalisms, un tomehr karala wara tur bij stipra, gandrihs absoluta; tā tas šaweenojams? Tas kluht šaprotams, ja eewehrojam, ka Anglijas feodalisms stipri atšchihrās no zeetsemes feodalisma. Šahltredšigais karalis Witums bij gahdajis par to, lai wina wasali nebuhtu til stipri tā Franzijā. Lai gan trihsdesmit lihdš tšchetrdesmit leelajeem baroneem peedereja milšigi semes ihpašchumi, bet tee nebij weenkopus; dascheem winu peederumi bij ištaišiti pa wairat nelā diwodesmit grafistem; nekad wini newareja pašči šawu naudu kalt, winu rokās nebij plašča teefas wara u. t. t. Šaur to Anglijā leele baroni bij tikai muischu ihpašchneeki, bet ne teritoriali waldneeki. No šwara ir ari tas apstahlis, ka, lai gan leelajeem baroneem bij atkal šawi wasali, tomehr wist wini bij nostahditi teeschā attaribā no karala, kuram wineem wiseem wajadseja pašwehret padewibu un ustizibu; tā tad leele baroni newareja peespeest (masakais likumigi nē) šawus apatšchneekus usstahtees ar eerotscheem rokā pret karali. Protams, tas nebuht nenosihmē, ka baroni bij karalim weenmehr padewigi; tā tahtal redsešim, wini ne weenreis ween usstahjās pret karali ar eerotscheem rokā. Bet starp wasalu oposiziju us zeetsemes un Anglijā bij leela starpiba. Franzijā, peemehram, wasali, stipri jusdamees, zentās atšwabinatees no karala wiršwaldibas un kluht patstahwigi, pee kam wini pa leelakai dalai weda zihnu katrs par šewi. Anglijā, turpretim, daudš wahjaki buhdami, baroni newareja usstahdit til augstu mehrki, un pee tam, šawas interesēs aisstahwot, wini mahzijās usstahtees

topigi. „Wiau mehrkis,“ raksta Butmi, „nebij kluht patstahwigeem, — tahda wehleschanas buhtu jau bijuse pahraf neispildama, bet tikai kontrolet, waj pat nemt dalibu tani wara, no kuras atswabinatees, ta redsams, nebij eespehjamš. Un ar atfemischku baronu waj pat wifas schkiras pretoschanos wini neko newareja zeret panahkt. Lai usstahtos pret pretineeku, kuresch bij til daudsrif stipraks par wineem, baroneem atleet til weena ifeja: ne tikai kopntees, weenotees, organisetees, bc. ari pulzet pa wifu walsti wifus tos, kurus wareja kart karala tiranija. Lai aizinajums atrastu peekschchanu, wina wjadseja buht dsirdamam wifu schehlabam; un lai westu pee uswaras, pretoschanai wjadseja buht kolektiwai, wispahrigai, tautiskai. Wifš tas bij 1215. gadā (kad tika no karala „israuts“ Leelais Brihwibu Kullis). Wifur zitur feodala muischneežiba israhdijs par to, kas wina ir pehž sawas buhtibas, t. i., par skaldischanas, wahjinaschanas un appeeschanas neseju; bet te, pateizotees apstahkleem, wina kluwa par apweenoschanas un politiskas weenprahctibas balstu... Stiprs karalis, wahji baroni, apweenota, zentralifeta walsts: luhkt, trihs punkti, kurus wajaga turet preeksch azim, lai saprastu, kapehž Anglijā politiskā brihwiba nodibinajās til agri un peenehma tautas parlamenta weidu, kamehr žitās walstis ar puhlem nodibinajās tikai nepilniga kahrtu preekschstahwiba.“*)

Kahrtu preekschstahwiba — luhkt, pirmais preekschstahwibas weids, un schis preekschstahwibas raditajs ir feodalisms. Ra redsejam, feodalisms dibinajās no weenas puses us palahpeniska semes ihpaschuma, no otras puses us sawstarpeja lihguma. Schis lihguma atteežibas nu bij tās, kas prafija, lai karalis ar saweem wafakeem laiku pa laikam sanahktu kopā

*) Е. Бутми, Развитие государственного и общественного строя Англии, 24. un 26. lapp.

un pabrūpreestu lōpigōš jautajumus. Feodalais lihgums ušlīka leelajeem wafaleem par peenahkumu peedalitees karala padomē un, apspreeschot jautajumus, kas atteezas uš wīšu walsti, „kalpot karalim ar šawu padomu“; bet, protams, kas jau bij pašu wafaku interesēs, jo zaur to wini eeguwa eespaidu uš walsts waru. Tā tad leelee wafati peedalijās karala padomē personīgi. Bet maso wafaku jeb feodalo mīschneeku bij dauds; wini wīši newareja schahdā šapulzē peedalitees un suhtija tikai šawus preekschschahwjus. Sinams, ka schinis šapulzēs nedrihtstējt truhkt garidsneezibas, kurai widuš laikos bij šewīschli leels eespaids ari ekonomiskā sinā. Katoku basniza widuš laikos bij stīpra neween zaur šawu religisko eespaidu uš masam, zaur šawu stingro organizāciju ar pahwestu augšgalā, bet ari zaur šawu bagatibu. Daschi pehtneeki atrod, ka widuš laikos Anglijā basnizai un klosterēem peederejis gandriht trescha daļa no wīšas semes, zaur lo, protams, no basnizas kluwa atkarīgi wīši tee laudis, kas uš schim šemem dšihwoja. Leelee basnizkungi — bīskapi un klosteru preekschneeki — bij apmehram tahdi pat semes turetaji tā „leelee baroni“, un tamdeht peedalijās karala padomē personīgi; masee basnizkungi suhtija tikai preekschschahwjus. Wehlat ari pilsehtas dabuja teesibu suhtit uš schim šapulzem šawus preekschschahwjus,*) jo ari pilsehtas bij eewehrojami ekonomiski un politiski faktori. Tā mehš redsam, ka jau tolaiš israhdijs par pareisu Ferd. Lassala ušstahditā formula: konstituzijā isteizas daschado šabeedribas schkiru un grupu spehtu šamehš. Feodālās šabeedribas špehzigakee elementi — muischneeziba, garidsneeziba, pilsehtas dabuja preekschschahwibu un lihdsdalibu pee walsts jautajumu ap-

*) Aragonijā pilsehtu preekschschahwji tika eesaukti jau 1163. g., Kastilijā 1169. g., Anglijā 1265. g., Franzijā reišā ar zitu šahrtu preekschschahwjeem 1302. gadā.

spreeschanas. Plaschà tauta, semneeki, atradàs nospeestà stahwofli, tapehž ari preekschstahwibu nedabuja. *) Scho paschu lahrtu preekschstahwibu atrodam Anglijà, un tahtat redsefim, tà no winaš pamasam attihstijàs ihsta tautas preekschstahwiba, preteji attihstibas gabjeenam us Eiropas zeetsemes, tur lahrtu preekschstahwiba panihka, un feodalisms pahrgahja absolutisma. Rà jau teikts, pirmee normanu karaki Anglijà bij gandrihs neaprobeshoti. Sapulzejàs gan wehl Leelà padome (magnum consilium), turà tila eeaiginati karala teefchee wasati, leelee baroni un bistapi perfonigi, masee baroni žaur preekschstahwojeem. No pilsehtam pirmajā laika tilai retas — ta fauktàs karalistàs pilsehtas, tà Londona un Jorka, **) wareja suhtit preekschstahwjus us Leelo padomi. Schis padomes usdewums, pehž lahda ta laika kronista (Wituma no Malmšberi) wahrdeem, bij „spreeft par walsts swarigakajàm leetam“. Bet schij padomei bij tilai padomdewejas, ne lemschanas teefiba, un karala waru wina neaprobeshoja. Tà, padome isklaufija un apspreeđa karala preekschlitumus par jauneem nodokteem, bet tas nekaweja karalus uslikt un peedsiht nodoklus ari bes padomes peekrischanas. Tapat padomei tila likti preekschà apspreeschanai jauneewedumi un pahrgrosijumi litumos, ***) bet tas nebuht nenosihmeja, ka karala litumdeweja teefiba žaur to kluwa aprobeschota. „Schi laikmeta pirmajā gadu fimteni,“ raksta Ņneists,

*) Rà us isnehmumu war atrahdit us Sweedriju: tur semneeki nekad nebij atraduschees tahdà nospeestà stahwofli, un tur wial ari dabuja sawu patstahwigu lahrtas preekschstahwibu walsts faetmà.

**) Žitas pilsehtas pirmo reif suhtija preekschstahwjus rewoluzionarajā parlamentā 1265. gadā, un lahrtigi no 1295. gada. Apatschwasati un žiti brihwee semes turetaji dabuja preekschstahwibu jau 1254. gadā.

***) Pehž feno germanu paraschas, kura prasija, lai latra pahrmaina semes litumos (leges terrae) notiktu ar tautas sapulžes peekrischanu.

„mehs pateefibâ neatrodam neweena lituma, kurfch buhtu isdots us padomes peekrifchanas pamata. Wiñ Wituma I. tà ſauttee litumi ir tilai karala paſcha pawehles, proklamazijas, maniſteſti, privilegiju rutli u. t. t. Tapat tas gabja ari pee wina pehnahzejeem.“ Indritis I. gan isdewa Rulli, turâ dahwaja baroneem daschas privilegijas un apſolija turetees pee „ſemes litumeem“, ſahdi wini bij Eduarda laikâ (anglu-ſakſchu laikmetâ), tad karala wara bij aprobeſchota; bet tahtal gabja atkal wiſs pa wezam un karaliſ isdewa litumus weens patſ. Sneifts pat noet til tahtu, ta apgalwo, ſchij waſatu ſapulzei neefot bijis zitas noſihmes tà weenigi tuplinat karala galma ſpoſchumu. *) Schis ſpreedums warbuht daschâ ſinâ ir weenpufigs, jo webſture mums rahda, ta karali daschu labu reifi bij faktiſti ſpeefti mellet ſawu waſatu pabalſtu; tomehr neapſtrihdamſ ir tas, ta Leelâ padome, turai anglu-ſakſchu laikmetâ peedereja lemjoſcha balſs teeſiba, tagad, normanu laikmetâ, bij kluwuſe tilai par padomdeweju ſapulzi, beſ ſahdas realas noſihmes un eefpaيدا us litumdoſchanu, adminiſtraziju un nodoktu uſliſchanu. Karali wareja iſtikt beſ Leelâs padomes, tura ari nemas netila periodiſti eefaukta. Wini ſteidsâs atſauktees us „biſlapu, baronu un wiſas tautas peekrifchanu“ (conſenſu omnium episcoporum, baronum et universi populi) tilai tahdos gadijumos, tad tas wineem bij nepeezeefchamſ, peemehram, tad ar „tautas“ peekrifchanu wina gribeja nodibinat ſawas teeſibas us troni. Tâ rihtojâs, peemehram, Witums II., Indritis I. un Stefans. Wini ſteigſchus ſapulzeja ſawus peekritejus muiſchneeziabas un garidsneeziabas ſtarpâ, lika ſewi iſſaukt par karaleem, un lepni paſludinaja, ta eenehmufchi troni „ar wiſas tautas peekrifchanu“. Schi paraſcha, pee kuras karali lehrâs apſtahtlu ſpeefti, tomehr atgahdina ſeno germanu politiſto

*) Das Englische Parlament, 67. lapp.

eekahrtu (jo pee wineem karali tika iswehleti tautas sapulžēs) un rahda, ta „tauta“ wehl nebij aismirfufe ūtatitees uf karala waru lā uf tahdu, turas ūahkums un autoritate mellejami paūchā tautā, winas peetriūhanā un atbalstā.

Lihds ar Leelās padomes teefibu ūaūchaurinaūchanu jo leelaku noūihmi eeguwa karala masa, jeb turwā padome, curia regis, tura ūaūtahweja is karala turwineekeem un wina pilsgalma eerehdneem. Paūtahwigi ūchis padomes lozekli bij: juūtiziarijs, jeb karala weetneeks; rentmeiūtars (mantūinis); ūambarkungs; ūenefchals, jeb wirūūtalmeiūtars, u. t. l. Protams, karalis wareja peeaižinat ūawā padomē ari žitus, bet galwenee un paūtahwigee curiae regis lozekli bij wina galma eerehdni. ūchis masās padomes teefibas bij plaūchas un funkzijs wiūpuūigas; tur bij konzentreta walūts administratiwā paūrwaldiba, lā ari ūinantschu un teefu leetu augūtalā wadiba. No curia regis wehlat attihūtijās augūtalā administratiwā padome (ūlepenā padome), augūtalās teefu eestahdes (King's Bench, Common pleas) un walūts renteja (Exchequer). Ar ūchis masās padomes, jeb žentralās administratiwās eestahdes, palihdūibu karalis paūrwaldija walūti lā ūawu priwatmuischu (wina galma eerehdni: ūambarkungs, ūtalmeiūtars u. ž., bij ari augūtatee walūts eerehdni). ūchahdu eekahrtu, tura paraūti rakūturo absolutiūmu wina attihūtibas pirmajā laikmetā, ūauž par patrimonialu eekahrtu. Wina bij ūawā laikā isplatita wiūū Eiropā, ari ūreewijā tanī laikā, kad wina bij ūaūūaldita daudūās masās knaūūtēs. Tad waldneeki faktiūki ūlatijs uf walūti lā uf ūawu priwatihpaūchumu, dalija wina ūtarp dehleem, daūchu gabalu atdalija meitai puhrā lihds, daūchu pat paūrdewa u. t. t. ūagad, protams, neweenā Eiropas walūti tā wairis neūtatas; konūtitužionelās walūtis teritorija teef uūūatita par paūchas walūts ihpaūchumu (ari ne par priwatihpaūchumu, bet par publiūli-teefiūtu ihpaūchumu),

par tūru tautko nolemt war tilai is tautas preekstahwjeem fastahwofchas litumdewejas eestahdes.

Raksturigs preekstahwjeem patrimonialas eestahrtas ir tas apstahllis, ka walsts finanzia la fainneeziba pilnigi atrodas karala rolās. Konstituzionelās walsts schi fainneeziba atrodas sem tautas preekstahwju kontroles, un karalis lihds ar sawu galmu dabu noteiktu usturas naudu (tā fauktā žiwilliste). Turpre- tim absolutiskā walsti ar patrimonialu eestahrtu teef peenemts, ka wisus walsts isdemumus, peem., ari karu wefchanai, jafeds karalim is saweem privat- eenehmumeem (peem., is wina leetoschanā paliku- schajeem semeš gabaleem, tā fauktajeem karala domeneem) un is pabalstu naudam, to winam maksaja wasaki. Protams, ka karalim scho eenah- kumu reti tad peetika; tad winsch mehginaja pat- warigi uslikt nodoklus, bet tauta daudstreiš pretojās, un karalim bij jagreeschas pee saweem wasakeem, waj kahrtu preekstahwjeem un jaluhds naudas pabalsts. Schij žihnai ap tautas „naudas maku“ ir konstituzionalisma wehsture leela nosihme. Kur kara- leem bij eespehja eeguht naudu bes kahrtu preekstahwju peekrischanas, tur kahrtu preekstahwiba panihka un nodibinajās absolutisms; tā Franzi- jā kahrtu preekstahwiba (tā fauktee generalischtati) pate pahrgreesa sawu dšihwibas nerwu ar to, ka 1439. gadā atwehleja karalim pastahwigu nodokli, tūru turpmaš wareja nemt bes preekstahwibas peekrischanas, — un sekas bij tās, ka no septin- padsmi- tā gadu simtena sahuma generalischtati wairs netika eesaukti. Anglijā turpre- tim, tā tablak redse- fim, pateizotees taisni tam apstahllim, ka parlaments neislaida is rolam teefibu rihtotees ar „tautas nau- das maku“, winsch nostiprinaja sawas pozizijas un eeguwa arweenu plaschalas teefibas, kamehr karala wara tika pamasam eerobeschota. Bet normanu waldibas pirmajā laikmetā karalis bij wehl naudas finā deefgan neatkarigs. Karala domeni bij wehl

plafchi, *) tà ta eenahkumi no wineem, lopâ ar parastajâm wasafu pabalstu naudam (auxilia) un nodolli no teem, kuri atpirlâs no kara klaufibas (tallagia), pa leelakai dalai peetila karata isdewumeem, un winsch wareja istitt bes Leelâs padomes peekrischanas. Tikai ap simts gadu wehlat, kad karalis šahla peedsiht jaunu kara klaufibas nodolli (tà šaukto wairoga naudu, scutagia) no wiseem brihwajeem laudim, atskaneja protesti un šchaubas par to, waj karalim ir teesiba eewahkt nodolli bes šahrtu preekschstahwu šapulžes atwehles. „Konstitucionalisma pirmee eekarojumi,“ raksta prof. Winogradows, **) noteel sem diwu warenu dšinetu eespaida, kuri darbojas teeschi us pašchaisfardsibas juhtam. Karata Zahna un Indrika III. nepaklaufigee pawalstneeki wispirms aisstahweja šawu personu pret daschadâm patwarigâs waldibas warmahžibam; pehž tam wini šargaja šawu mantu no patwarigâs nodoklu nemšchanas. Lai nodroschinatu šchos diwus gluschi elementaros pilsoniskâs dšihwes prašijumus, wini ne weenreis ween lehrâs pee eerošscheem un isstrahdaja pirmâs brihwibas garantijas.“

Šchis elementarâs pilsoniskâs dšihwes garantijas, — personas un ihpaščuma neaifškaramibas nodroschinâščana, — ir ari Leelâ Brihwibu Kulla (Magna Charta Libertatum) šatura pamats. Brihwibu eekaroschana tanî laikâ wehl notikâs sem baronu wadibas. Baronu eespaidš bij peenehmees jau Indrika II. laikâ (1154.—1189.). Indrikis II. bij stingerš waldneekš ar organizatora dahwanam. Wina laikâ tika isloptas dasčas žentralâs administrazijas eestah-

*) Witums Eelarotajs atstahja šewim ap 1500 leelu semes gabalu un daudš mešča. Wehlat, juku laikos, gan šchee karata (jeb walsts) domeni tika isščkeesti; šewiščki karalis Stefans, kura teesibas us troni bij toti šchaubigas, atdahwaja daudšus walsts semes gabalus, tà guhdams šew peekritejus.

**) Политическій строй современныхъ государствъ, томъ I., 197. lapp.

des (tā renteja), ari teefas; tika eezelti zetojoschee teefneschi, kuri, tā jau minets, weizinjaja weenadas teefibu sistemas nodibinaschanos; bes tam wini at-
 dšihwinaja ari weetejo paschwaldibas eestahschu dar-
 bibu zaur to, ta katrā weetā, kur wini notureja
 teefu sehdes, weetejeem eedšihwotajeem wajadseja
 iswehlet swehrinatus peesehdetajus, — un te melle-
 jams eesahkums flawenajai Anglijas swehrinato
 teefai, kura wehlat nodereja par paraugu daudsam
 žitām walstim, ari Kreemijai. *) Indrikis II. nolahr-
 toja ari pa daļai Leelās padomes sastahwu; bet
 wehl wairā no swara tas, ta šchi Padome eeguwa
 leelatu nošihmi, jo karalim wajadseja winas pabalsta.
 Karalis bij eelaidees kildā ar basnizu un tamdehl
 šafauza šapulzi, kura ari pateescham karali pabalstija.
 Wina isstrahdaja tā šaulko „Klarendonas konstituziju“,
 kurā nolahrtotas atteezibas starp walsts waldbibu un
 basnizu, un tahdā finā šapulzes dalibneeki bij eegu-
 wuschki isščkroschu wahrdu. **)

Dehž Indriķa II. waldija Ritschards I. „Lauwas
 firbš“; šchis karalis wišu laiku pawadija ahrsemēs
 karodams. Pa to laiku wina brahliš, Jahnis „Bes
 semes“, prata peeglamotees baroneem, tā ta tee
 winu pehž Ritscharda nahwes isšauza par karali.
 Jahna pirmais darbs bij — nogalinat šawa brahla
 dehlu, lai tas winam neatnemtu troni. Šautas
 balsš apšihmeja Jahni par fleplawu. Franzijas
 karalis Filips Augusts weikli isleetoja šcho gadijumu
 un aizinjaja Jahni us Franzijas „pehru“ teefu. ***)

*) Dehž 1864. g. Teefu uftaweem. Baltijā, par noschēlo-
 šchanu, Swehrinato teefa wehl lihds šchim neteel eewešta.

**) Kautkas lihdsigs notika wehlat Franzijā, tad karalis Fi-
 lips Šlaiskais bij šakldojees ar pahwestu Donifaziju; ari winšch
 melleja atbalstu pee šahrtu preekščstahwjeem, eesautdams
 1302. g. ari „treschās šahrtas“ — pilšehtneeku preekščstahwjuš.

***) Anglijas karali bij ari Normandijas herzogi un tā tahdi
 škaitljas par Franzijas karala wafakeem. Dehru teefa = lih-
 dsigo teefa; wafakeem bij ta privilegija, ta wikus wareja tee-
 sat tikai wafatu šapulze fem karala presidijas.

Jahnis us teesu neeradās, un Franzijas wasatu šapulze nolehma atnemt winam Normandiju un zitus Franzijā atrodoschos semes gabalus. Ar to šablās Franzijas apweenoschana un Anglijas norobeschoschana us salam. Jahnis gan mehginaja atdabut sawas semes ar eerotscheem, bet tas winam neisde-wās, un karšč tikai radija ruhgschanu tautā; tāpat baroni bij ar Jahni loti nemeerā, jo winsch dewa leelas preeščrozibas teem frantschu wasaleem, kuri pehž Normandijas konfiszeschanas pahrbrauja us Angliju. Neeredsets no tautas un baroneem, Jahnis wehl šakilbojās ar pahwestu; winsch pawehleja konfiszet basnizas semes, bet pahwests apkrahwa winu basnizas lahsteem un atswabinaja wina pawalstneekus no swehresta.*) Šhini kluhmigajā stahwolli Jahnis israhdijās glehws un bailigs: winsch pasemojās pahwesta preeščā nedfirdetā kahrtā, atsihdams winu par Anglijas wirspawehlneeku, bet fewi par pahwesta wasali. Zaur to nu winsch ar pahwestu gan bij šameerinajeēs, bet ne ar tautu un baroneem. Gluschi otradi, zaur šawu warmahzigo rihzibu nodoklus usleektot un peedsenot winsch šazehla til leelu ihgnumu, ka baroni kēhrās pee eerotscheem un šauza ari tautu fewim lihds. Leelakais palihgs baroneem bij Londonas pilsonu armija, un wifos „dumpineeku“ pulkos waldija kahrtiba un weenprahktiba. Šurpre-tim karalis tita gandrihs no wiseem peekritejeem atstahts, un wina pascha armijā, kas bij šawahkta dehl kara ar Franziju, bij manama štipra ruhgschana,

*) Še mehš redsam, ka garidsneeziba ne weenumehr ir bijuse laizigās waldibas pabalsttāja, bet daschreis pate kuhbijuse pawalstneekus us nepaklausibu un rewoluziju. Widus laikos tahdu peemehru ir dauds. Šikai, protams, garidsneeziba pee tam nebuht nedomaja aistahwet tautas intereses, bet weenigi sawas paschas. Proti, basnizas galwa, pahwests, turedams fewi par Kristus weetneeku semes wirsū, žentās eegubt wirswaldibu pah wiseem laizigajeem waldneekem; ka mehnes dabujot šawu gaismu no faules, tā ari karalis waj kēisars warot dabut šawu waru tikai no pahwesta.

tà la uf to newareja palaiſtees. Sem tahdeem apſtahlkeem notifa meera lihgums uf Runimedas pla-was, pee Temſes upes, ſtarp karali Jahni*) un apbrunoto tautu ſem baronu wadibas. Sarunas willàs no 15. lihds 19. junijam 1215. gadà, un wina iſnabkums bij karala paraſſtitais „Leelais Brihwibu Kullis“ (Magna Charta Libertatum). Šchis dokuments teef uſſtatits par angļu brihwibas pirmo pamata atmeni, tapehž apluhtoſim iſſumà wina faturu.

Wiſpirms baroni un brihwee ſemes turetaji ruh-pejàs aiffargat ſawu naudas maſu. Tapehž Leelà Kulla diwpaſdmitais pants noſala, ta atſkaiſtot trihs paraſtos gadijumus (t. i., karala iſpirkſchanu no guhſtneeziſas, karala wežalà dehla pazelſchanu brunineeku ſabrtà un wežalàs meitas iſdoſchanu pee wihra), wiſi nodokli, tà pabalſtu naudas (auxilia) un wairoga naudas (scutagia), tiks uſlitti tikai ar walſts wiſpahrigàs ſapulzes (Commune Concilium regni) peekriſchanu. Un iſchetrpadiſmitais pants noſala ſchis ſapulzes ſaſtahwu un eefaukſchanu: „Pee wiſpahrejàs walſts ſapulzes eefaukſchanas deht nodokli leinſchanas wiſos zitos gadijumos, beſ trim augſchà minetajeem, mehš (t. i., karališ) uſaizinaſim wiſbiſkopus, biſkopus, abtus, grafus un leelos baronus katru ar atſewiſchku grahmatu, apſehgeletu ar muhſu ſehgeli. Wiſus zitus muhſu waſalus, kuri tura ſemi teefchi no mums, mehš uſaizinaſim ar lopeju grahmatu weſelà aprinkti žaur ſcheriſeem un muhſu balji. Uſaizinajumi tiks iſſuhtiti wiſmas 40 deenas eepreekſch, un ſapulzes weeta tiks noteikti apſihmeta. Wiſàs aizinajuma grahmatàs buhš uſrahdits aizinajuma eemeſlš. Noteiktajà deenà leeta tiks iſſchirta ſaſtanà ar ſapulzejufchos domam, kaut ari ne wiſi buhtu atnabtuſchi.“

*) Wina puſe turejàs tikai aſtoni biſkapi un peeppadiſmit baroni. Par wiſdutaju pee ſarunu weſchanas uſſtahlšas grafs Pembrols.

Tà tad schini Leelà Rukka pantâ mehs atrodam likumigi formuletu anglu parlamentu wina pirmajâ weidâ. Se winsch fastahw tikai no teeschajeem trona wasaleem; bet wina rolâs jau atrodas swariga teesiba: lemt par nodoskeem. Ur schis teesibas palihdsibu, tà wehlaſ redseſim, parlaments prata eelarot ſewim zitaš plasčas teesibas.

Zahlal ir eewehrojams trihsdesmit dewitais pants, tursch noſaka, ta „neweens brihwš zilweks nedrihft tikt areſtets waj apzeetinats, waj no ſemes israidits, nedſ ihpaſchums un teesibas winam drihft tikt atnemtas waj zitadi kahda ſlahde darita, nedſ winsch drihft tikt (zitai) teesai nodots waj ſpreedums pee wina ispildits, tà weenigi uſ ſawu lihdssteefigo teesas lehmumu un pehž ſemes likumeem (judicium parium suorum et per legem terrae).“ Tà tad schis pants nodroschina perſonaš neaiſſkaramibu „katram brihwam zilwekam“ (nebrihwee ſemneeki, willani, paleef iſſlehgti). Lihdsigo teesa, t. i., teesa iſ ſawa widuš eewehleteem teefneſcheem, bij swariga privilegija, jo wina garanteja taiſnu, nenopehrkamu teefu, to par toreifejeem trona teefneſcheem wiš newareja ſazit. Schi teesiba, kura baroneem peedereja jau agral, un kuru ari daschas pilſehtas jau agral bij eeguwuſchas (Londona 1191. g.), tagad tika iſplatita uſ wiſeem „brihwajeem wihreem“ (willani bij padoti muiſchas teesai). Utkauſchanâš uſ „ſemes likumeem“ norahda uſ paſihſtamo anglu konſerwatizmu. Solait ſem „ſemes likumeem“ (leges terrae) tika ſapraſti „labâ karala Eduarda“ likumi, kuri iſdoti wehl pirms normanu eelaroſchanâš. Un ari wehlaſ pee wiſeem brihwibu eelarojumeem angli ſaprot to leetu tà, ta wini neeewed neſo jaunu, bet tikai žel gaiſmâ un atjauno wezuwezâš brihwibas un teesibas.

Zahlal tika ari eerobeschota karala adminiſtratiwâ wara: poliſijas ſtrahpeš (amerciaments), kuraš agral tika plaſchi leetotas un beeschi nodereja par naudaš iſſpeeschanâš lihdselli, tika pamaſinatas un

noteiktas famebrigi ar pahrlahpumeem. Tita ari noteiktš, la pilsehtu un brihwēe zeemu eedfihwotaji nedrihkt tikt speesti pee tiltu buhwem, kur tas naw jau no feneem laikeem eewefts; tita nodroschinata zelofchanas brihwiba (tirdsneežibas interesēs) u. t. t. Jaeewehro, la Leelais Brihwibu Kullis netila dots weenigi baronu interesēs (lā tas, peem., bij Ungarijā, kur 1222. g. no karala Andreja isdotā „Selta Bulla“ nodroschina weenigi magnateem daschadas privilegijas); turpretim „Leelais Brihwibu Kullis“ nodroschina brihwibu un teefibas „wiseem brihwajeem laudim“;*) daschos pantos mineti „wiſi“ walfts eedfihwotaji, tā la toš wareja atteezinat pat uf klauſchineekeem. Bet, protams, brihwibu un teefibu leelakā daļa tita peeschtirta baroneem.

Tā lā Leelais Brihwibu Kullis bij, taisnibu sakot, meera lihguma akts starp diwām naidigām puſem, tad abas puſes winu apſwehreja. Tahdā finā Brihwibu Kullis, lai gan winā teel runats par „dahwaschanu“ no karala puſes, ir uſſkatams par lihgumu starp karali un tautu, lihgumu, kurā karalis eelaidās tilai peespeests. Baroni to finaja; finaja ari, la karala Jahna folijumeem un ſwehrasteem newareja uſtizetees, jo wahrdu lauft winam bij parasta leeta. Tapehž Leelajā Brihwibu Kulli tita eewefts weens loti ſwarigš punkts, proti: tita noteiktš, la Brihwibu Kulla „ſargafchana“ teel uſtizeta ſewiſchlai komitejai iſ diwdesmit peezeem baroneem un Londonas lord-mera (pilsehtas galwas). Schai komitejai wjadseja wehrot, lai Brihwibu Kulla noteikumi tittu iſpilditi; un ja karalis winus neiſpildija, tad komitejai wjadseja aizinat wasalus uf pretoſchanoš karalim; wareja eenemt karala pilis (neaiſ-

*) Pirmašā pantā, pehž baſnižas teefibu nodroschinafchanas, ſtabw teiktš: „Dahwajam ari wiſeem muhſu walfts brihwajeem laudim par ſewi un muhſu pehžnabžejeem uf muhſchigeem laikeem wiſas ſemat peewefts brihwibas, kurās wint un winu pehžnabžeji warēs leetot ſawā labā.“

skarot weenigi karala, wina seemas un behrnu dsihwibu), lihds likumigee prasijumi netila ispilditi. — Ta tad te redsam jau konstituzijas realu nodroschinashanu; un te dabujam gluschi konkretu jehdseenu par Laffala formulas pareisibu: katras konstituzijas ihstais pamats ir realo spehku samehrs. Ja reala wara paleet karala rokās, tad nelahdi solijumi wina nelawēs grofit konstituziju pehz sawas patilshanas; turpretim, ja reala wara ir pilsonu rokās, un wini apsinigi ir gatawi scho waru wajadfigā brihdi leetot, tad konstituzija ir neshaubigi nodroschinata.

Drihs peedshwojumi peerahdija, la baroni, neustizedamees karalim, nebij maldijuschees. Israhdijs, la karalis i nedomaja turet sawu wahrdu un swehrastu. Winsch steidfigi greesās pee pahwesta, un jau pehz pahris mehnescheem (24. augustā 1215. g.) isdabuja no pahwesta bullu, kura atswabinaja karali no wina solijumu ispildishanas, nosauja Leelo Brihwibu Kulli par „pasemojoschu, reebigu un netaisnu lihgumu“, un tos, kas karali peespeeduschi us scho lihgumu, atfina slittatus par turteem. Jahnis zaur to atdabuja sparun un sahla pulzet algotu kara spehku. Bet karaspehtu pulzeja ari baroni, pee lam baronu komiteja, neustizedamās saweem spehkeem, sauja palihgā frantschus, peesolidama Anglijas troni frantschu prinzim Ludwikim, kusch peedahwojumu peenehma un eelausās Anglijā. Schini juku un sawstarpeja kara laikmetā peepechi nomira Jahnis (oktobri 1216. g.), par wina pehznahzeju tila issaukts dewinus gadus wezais prinzis Indriks III., un par masgadigā karala aishildni un regentu (walsts pahrwalditaju) tila eezelts marschals grafs Pembroks. Winam isdewās maso Indriki kronet par karali un prahtus apmeerinat zaur to, la winsch karala wahrda apstiprinaja Brihwibu Kulli (ar Wispahrejās sapulzes peekrishanu Bristolā), bet ar dascheem islaidumeem: proti, pirmajā Kulli esot eekuwuschas daschas schaubigas leetas, kuras karalis tagad pa-

gaidam atzefot, jo winaš esot wehl ruhpiigi jaap-
 ſpreeſch Wiſpahrejâ walſts ſapulžē. Pee tahdām
 „ſchaubigām leetam“ tita peeſlaitita wiſpirmš Leelā
 Brihwibu Kulla 61. pantā minetā baronu komiteja,
 kurai bij uſdots Brihwibu Kulli „ſargat“, t. i., lub-
 totees uſ wina iſpildišchanu. Šchi komiteja tagad
 tita atzelta. Tāpat tita atlaiſti noſt 12. un 14. pants,
 kuri noteiza wiſu trona waſalu eeſaulſchanu uſ wiſ-
 pahreju walſts ſapulži dehl nodoklu apſpreeſchanāš.
 Šneišts iſſklaidro ſcho pantu atzeliſchanu ar to, ka
 grubti bijis nowilkt robeſchu ſtarp leelajeem un ma-
 ſajeem waſaleem, un ka eeſauzot it wiſuš, ari maſoš
 waſaluš, ſapulže iſnahluſe pahraſ plaſcha un zaur
 to darba neſpehjiiga. Tā tad, zaur mineto pantu
 atlaiſchanu, Brihwibu Kullim tita atnemts wina
 konſtituzionelais rakſturs un leetas peenehma ap-
 mehram tahdu pat ſtahwokli, tā pirms Leelā Brih-
 wibu Kulla, proti: karališ nebij wairš ſpeeſts eeai-
 zinat uſ Walſts ſapulži wiſuš waſaluš, bet wareja
 eeaižinat tikai toš, kuri winam patilāš, tā agrā uſ
 Leelo padomi; tā tad wiſſch wareja aizinat tikai
 toš, uſ kuru peetriſchanu wiſſch wareja zeret. Pro-
 tamš, taš bij leelš ſoliš atpaſat; bet pee Anglijāš
 apſtahkleem taš noſihmeja tikai to, ka turpmat ne-
 miteſeēš zihnaš par Leelā Brihwibu Kulla atjauno-
 ſchanu wina pirmajā weidā; un pateeſcham, tā agrā
 no karaleem tita praſita Eduarda litumu apſtiprina-
 ſchana, tā turpmat tita paſtahwigi peepraſita Leelā
 Brihwibu Kulla apſtiprinaſchana, un lihds widuš
 laiku beigam Brihwibu Kullis tita apſtiprinats no
 karaleem ne maſat tā trihšdeſmitaſtonāš reiſeš.
 „Nahloſchee gaduſimteni (t. i., pehž Leelā Brihwibu
 Kulla iſdoſchanāš) der par peerahdijumu,“ rakſta
 profeloſ Šneišts, „ka pat ſabeedribāš taiſniga ſa-
 zeliſchanāš pret walſts waru ſajuhſmibaš brihdi —
 newar uſreiſ nodibinat politiſko brihwibu, bet ka
 brihwu walſts ſatwerſmi war eeguht tikai zaur ilgu
 darbu un peerāſchanu pee noteiktām walſts eeſtah-

dem.“*) Anglijas parlamenta wehsture rahda, ta brihwa walsts ņatwerņme naw eeguhstama beņ no-
peetnas zihnas dehl ņawam teeņibam; bet uņ to ir
ņpehjiga tahda tauta, turâ ir attihņtijuņeņ un eeauguņe
ņawu teeņibu apņina.

Indriķa III. nepilngadibas laiķâ waldbiba turejâs
pee litumeem. Regents Pembroks un wina pehĶ-
nahzeji, tâ karala aishildni un tuwalee padoma
deweji, bij deesgan leetiņki ņawâs weetâs; war-
mahzibas netita daritas, baronu un biskapu ņapulĶeņ
tita ņasauktas beeschi. PehĶ tam ņahļâs Indriķa III.
perņoniga waldbiba. Winsch zentâs padarit karala
waldibu neaprobeshotu, un tapehĶ gadu desmitus
zauri willâs zihna ņtarp winau un tautu ņem baronu
wadibas. Karalis pastahwigi atradâs naudas truh-
tumâ, jo winsch isdewa daudz ņawas mahtes un
ņewas radineeņeem uņ kontinenta, tâ ari pahwesta
ņuhneem (tikai Eduarda III. laiķâ, ap 1360. g., galigi
isbeidsâs Anglijas attariba no pahwesta). Baroni
daudņreis atteizâs dot ņawu peekriņchanu jauneem
nodolteem, ņapulĶejâs ar eerotscheem rolâs un uņ-
stahdija praņibas. Leelâ ņapulĶe Londonâ 1246. gadâ
teel pirmo reis no wehsturneeņeem apņihmeta par
„parliamentum“; ņhis noņaukums turpmal teel leetots
arweenu beeschaki, lai gan paleel ņpehļâ ari agrakee:
concilium, colloquium, curia. 1249. gadâ baroni jau
uņstahda teeņchu praņibu, lai augstakee walsts eerehdni
— tanĶlers, justiziaris un rentmeistars tiktu eezelti
weenigi ar winau peekriņchanu. Somehr baronu
opozizijai pret karali daudzreis naw wehlamee pa-
nahłumi, jo wineem truhĶst kreetnu wadonu. Tur-
pretim Indriķa III. waldbibas treschajâ laiĶmetâ
(1252.—1266.) baroni eeguhst stipru pahrsvaru pah
karali, jo wini bij dabujuņchi labus wadonus grafu
Glouceņtera un Simona Montfora perņonâs. Kara-
lim attal wajadņeja daudz naudas, jo winsch zentâs

*) R. Gnetņt, Das Englische Parlament, 103. lapp.

Sizilijā eeguht troni preekšč ſawa dehla. Baroni atteizās peepreest nodoklus, pirms naw eewestas reformas. Wairat reiſ no baroneem atraidiſ, Indrikiſ ſawos naudas ſpaidos apſolija eewest reformas, labdaſ parlaments liſ preekščā. Schiſ eewehrojamaſ parlaments ſanahja Otkfordā 1258. g. (ſchi ſapulze jau paſča karala grahmatās teel ſaukta par parlamentu); wiſch iſſtrahdaja reformu projektu, kaſ tolail liſās neiſwedamaſ, un tapehž wiſch wehlat tiſa noſauktiſ par „trato parlamentu“. Ro tad wiſch praſija? Preekšč ta laiſa deeſgan daudſ: 1) lai tittu eewehleta komiteja iſ peezpadſmit lozekteem preekšč walſtiſ tekoſcho dariſchanu weſchanaſ, tā tad kaut kaſ lihdſigſ tagadejeem miniſtru kabine-teem; 2) komiteju iſ diwpadſmit lozekteem, kaſ lai karala waldibu kontroletu; 3) komiteju iſ diwdeſmitſchetreem lozekteem, kaſ lai apſpreestu naudaſ leetaſ un nodokluſ; beidſot parlaments lai tittu eeſauktiſ trihſ reiſ gadā. Peezpadſmit lozektu komiteja ari tiſa eewehleta un eeſahla ſawu darbibu ar to, ka atſtahdinaja wairakuſ karala tuwineekuſ no amateem un ſiltajām meetam. Tad karaliſ Indrikiſ, tāpat lā ſawā laiſa Beſſemeſ Jahniſ, greeſāſ pee pahweſta un iſdabuja bullu, kaſ wiſu atſwabinaja no ſwehreſta un ſolijuma iſpildit Otkfordaſ parlamenta lehmumuſ. Nu ſahlāſ baronu karſch pret karali ſem Simona Montſora wadibaſ; karaliſ tiſa 1264. g. uſwaretiſ un ſawangotiſ. Tiſa nodibinata pagaidu waldiba, ſaſtahwofcha iſ Simona Montſora un diweem wiſa draugeem. Bet drihſ iſzehlāſ ſchleſchanaſ ſtarp paſcheem wadoneem, Glouceſteru un Montſoru; pee tam prinzim Eduardam iſdewāſ iſbehgſ iſ wangnee-zibaſ, wiſch ſapulzinaja karaphektu un uſſahla atkal jihau pret baroneem. Kaujā pee Eweſhamaſ baroni tiſa ſalauti un wiſu wara lauſta; ari Simona Montſora krita ſchini kaujā.

Indrika III. waldifchanaſ pehdejee gadi (1265—1272) war titt uſluhkti par iſlihgſchanaſ laiſmetu. Karaliſ

dabuja atkal teefibu eezelt eerchdauš wifoš walstš amatoš; tã tad dabuja ņawãš rolãš atkal wifu ispildu waru. Bet winsch nu ari atfina, la pee wairoga naudu (scutagia) un ahrkãhrteju nodoklu usliskšanas wãjadfiga parlamenta peekrišana. Tahdã finã Leelo Brihwibu Rulli pilnigi atzelt tomehr nebij isdeweš.

III. Parlamenta attihstiba widus laitos. Rodoktu lemschanas un likumdoschanas teesibas. Parlamenta apatschpalatas (House of Commons) nodibinaschanas

Lihds schim mehš Anglijā wehl neredsejam tautas preekstahwibu. Gestahde, ar turas peekrišchanu un padomu karališ lehma par šwarigajām walstš leetam, fastahweja is augstajeem garidsneekeem un leelajeem baroneem, turus karališ eesauza us „Leelo padomi“ jeb „Wispahrejo walstš šapulzi“ pehž šawas patišchanas. Wehlat leetas notahrtojas tā, ta tee baroni, turi reis bij dabujuschi no karala usaižinajumu peedalitees „Leelajā padomē“, šahla štatitees tā us šawu teesibu ari turpmat tur peedalitees, un nodewa scho teesibu tahtat šawam wezakajam dehlam. Tā ari tagad wehl Anglijā lordu privilegijas (peem., peedalitees ar balsteesibu parlamenta augschpalatā) pahreet tikai us wezako dehlu, turpretim ziti lordu behrni nekahdas šewišklas preekshrozibas nebauda.

Tā tad lihds trihšpadšmitā gadu simtena beigam Anglijas parlaments fastahweja tikai is feodalās šabeedribas pašchu augstako šchkiru preekstahwejem un tamdehl, protams, aisstahweja wispirms šinamas šchkiras interesēs. Bet pamasam arween leelatu ekonomisku un šabeedrisku šwaru eeguwa widejās šchkiras, — masee wasati (jeb tā šauttee brunineeki) un brihwee semes ihpašchneeki grafistēs un amatneeki pilšehtās. Uri semneeku — klauschineeku (willanu) stahwolliš uslabojās, jo klauschas jau trihšpadšmitā gadu simteni šahla pahrwehrst naudā, tā ta klauschineeki šahla pahrwehrstees par semes rentneekem. *)

*) Formals likums par dšimtbuhšchanas atželšchanu tika šdots Anglijā tikai sepcinpadšmitā gadu simteni, bet dšimtbuhšchana jau šen preekš tam bij faktiski šbeigufēs.

Bet klauschu semes turetajeem (copyholders) nebij teesibas peedalitees ne parlamenta wehleschanas, ne eewehrojamalas weetejas paschwaldibas eestahdes, pat pehz dsimtbuhshanas formalas atzelschanas. Ta tad semneeki no politistlas dsihwes bij atstumti lihds pat dewinpadfmita gadu fimtena reformam, kad semneeku, schi wahrda spezialaja nosihme, t. i., bijuscho klauschu semes turetaju — tikpat ta nemas wairs nebija.

Sihlo wasatu jeb brunineeku (knights) preekschstahwi pirmo reis tita eesaukti no Bessemes Jahna 1213. gada; pehz tam atkal kopā ar wifu brihwās semes turetaju preekschstahweem (pa diwi no katras grafistes), tikai 1254. gada parlamentā, turu eesauza regents Ritschards. Wehl pilnigatā weidā tita parlaments šasaukts 1265. gadā, gan ne no karala, bet no wina pretineeku wadona — Simona Montfora. Schis gudrais politikis šaprata, ka karojot pret karali winam jameklē atbalsts pehz eespehjas jo plaschās masās; tapehz winsch eesauza us parlamentu bes leelajeem wasaleem ne tikai pa diwi brunineeki no katras grafistes, bet ari — pa diwi pilsoni no katras pilsehtas, un no peežām leelatajām oštas pilsehtam pa tšetri preekschstahwi no katras. Te mehš atrodam Anglijas parlamentu tahdā fastahwā, tahdā winsch paleet lihds dewinpadfmita gadu fimtena reformam. Tamdehl Simonu Montforu, dumpineeku wadoni un karala Indrila III. uswaretaju, škaita par Anglijas parlamenta galwenās fastahwdatas, apatschnama, nodibinataju. Jaewehro gan, ka trihsdesmit gadu laika pehz Montfora eesauktā parlamenta grafistu un pilsehtu preekschstahwi netika atkal wairs eesaukti; un pats 1265. gada parlaments, tā no dumpineeku wadona eesaukts, neteef ofisialajā sinibā eestatits par tahdu, turu waretu nemt par paraugu wehlateem parlamenteem. Somehr pate schi ideja palika dsihwa un nebij wairs isklauschama. Brihwee semes ihpaschneeki aprinkos (grafistes) un tirgotaji un

amatneeki pilsehtas neaismirša wairs, ta ari wini reis aizinati pee lemschanas par swarigam walstis leetam un sahka skatitees us to ka us sawu teesibu. Un schim teesibam bij koti reals pamats: karali beeschi juta nau- das truhkumu un greesas pee parlamenta deht pabalsta. Parlaments pa leelakai dalai ari peespreeda karalim prafitas sumas, kuras nu bij jafawahl zaur nodok- leem. Israhdijs, ta nodoktu leelata dala tifa isdalita us widejeem semes ihpashneekeem un tirgotajeem. Paschi leelee wasali nu jutas speesti atsiht, ta, ta ka leelato dalu teeschu nodoktu samatsfaja widejas schiras, tad wineem weeneem pascheem naw teesiba lemt par nodoktu uslikschanu.**) Un luht, kad karalis Eduards I. 1295. gada eesauz atkal tilai leelos wasalus us Dadomi un prafa no wineem jaunu nodoktu peespreeschanu, — baroni dod karalim agraf nedfirdetu atbildi: wini newarot dot peekrischanu jauneem nodokleem; ta ne- esot winu darischana; wini isteitschotees schini leeta tilai tad, ja karalis topa ar wineem eesautschot sihto wasalu un pilsehtu preetschstahwjus. Karalis, ka tahds kronists fino, breefmigi noskaitas un draudeja sawas Dadomes lozeltus palahrt. Bet, protams, ta ar draudeem newareja eebaidit baronus, turi jau wairakkahrt bij leetojuschi eerotschus pret karali. Uri tagad, pehz karala draudeem, wini tilai steig- schus aishwahlas us sawam muischam un sahka gata- wotees us pretoschanos. Karalis peelahpas un wehl tani pascha 1295. gada eesauza parlamentu. Un eesautschanas grahmatas jau karalis pats leel rakstii: „Mehs atrodam par taisnigu, ka tas, kas us wiseem attezas, ari no wiseem teel par labu atsihts, un tilpat dabigi ir ari tas, ka topigas gruhribas tiftu topigi pahwaretas.“**)) Ta ka schis parlaments bij atkal pilnigs, tas ir, pehz sawa fastahwa tahds, tahds winsch palita gadu simteneem zauri lihds jau-

*) Feodalos nodoktus matsfaja ari leelee wasali paschi.

***) М. Ковалевский, Что такое парламент? 8. lapp.

našajam reformam, un pee tam wiensch bij ari litumigi (no pašča karala) eesaults, tad wiensch websture ir dabujiš nosaukumu: „parauga parlaments“. Winā bij preeščstahwi no ģimtsdiwdesmit pilsehtam un trihsdesmitseptinām grafistem. „Parauga parlaments“ peespreeda karalim prasitos naudas pabalstus, un tamdehl karalis turpinaja eesault parlamentus ari nahkoschos gados, jo naudas winam karu dehl arweenu wajadseja. 1297. gadā, tad karalim atkal wajadseja jaunu naudas pabalstu, parlaments peeprašija un ari dabuja jaunu Leelā Brihwibu Rukta apstiprinajumu, kura šestajā pantā teešči noteikts: „Mehs (t. i., karalis) apšolam par šewi un muhsu pehznahzejeem, atteezotees us bislapeem, abteem un ziteem šwehtās basnizas lozeekem, grafeem, baroneem un wiseem walsts eedšihwotajeem, la turpmaš mehs nelahdā wajadsibas gadijumā neuslitšim nodewas un nodoktus bes wišas walsts peetriščanas, atsklaitot tikai no seneem laikeem eewestās un pastahwoščos litumos noteiktās nodewas un klausčas.“ Lihdsiģis pants atrodas ari tani paščā gadā isdotā statutā (litumā), kuršč pašihstams sem nosaukuma „de tallagio non concedendo“. Tur lasam: „Nelahds nodoklis (tallage), ne naudas pabalsts (aide) netiks muhsu walsti ne no mums, nedš muhsu pehznahzejeem uslitts, nedš eewahkts bes bislapu, baronu, brunineeku, pišehtneeku un zitu šwabadu lausču labprahtigas peetriščanas.“ Šā tad, Anglijā jau 1297. gadā loti noteikti teel atšihš weens no konstituzijas pamata prinzipeem, proti, la nodoklus uslitt karalis newar patwarigi, bet ta ir tautas preeščstahwju dariščana. Draktikā, protams, karali mehginaja ščo noteikumumu apeet, un tšchetrpadsmitā un peezpadsmitā gadušimteni mehs atrodam ne weenu ween peemehru, tur karali, lihdsiģas litumigi peespreesteem nodokleem, zensčas eewahkt naudu pa daschadeem blatus zekeem. Šā, peem., plaschi tita Prattiseti peespeesti aishnehmumi (loans) un labprahtigi (laši:

peespeefsti) dahwajuuni karalim (benevolences). Tāpat karali žentās plaschā mehrā leetot ņawu wezo teeņibu, pehž kuras karalim wina željumos pa walsti jadabū usturs ņew un ņaweem pawadoneem no weetejeem eedņihwotajeem; wehl peežpadņmitā gadu ņimteni teel plaschā mehrā eewahkti daschadi produkti karala galma wajadņibam, lai gan bija isdots statuts, kurņch to noleedņa. Wiņa ņhi nelikumigā naudas un produktu eewahņchana tiņa galigi noleegta karala Riņcharda II. laiņā. Tā redņam, ņa lihds peežpadņmitā gadu ņimtena otrai puņei, t. i., lihds pat widus laiņu beigam, karali atrod lihdsņtus apeet ņawus ņolijumus un eewahkt naudu nelikumigā želā. Un pat wehl ņeptiņpadņmitā gadu ņimteni nahl preeņchā gadijumi, kur teel mehginats eewahkt nodoklus nelikumigā želā; bet tahdi mehginajumi katreis atrod ņtipru proteņtu tautā, pee tam proteņtetaji atņaužas us jau mineto 1297. gadā isdoto statutu „de tallagio non concedendo“. Tā tad no trihspadņmitā gadu ņimtena beigam prinziņs, ņa nodoklu usliņchana ir parlamenta darischana, paleel tautā dņihws un neeet wairs pasuņchanā, neluhkojotees us daudņņahrtigeem karatu mehginajumeem ņcho prinziņu isschluft.

Daschus gadus wehlaņ, ta pascha karala Eduarda I. waldischanas laiņā, tad karalis aizina ņawus wasalus peedalitees karā pret Franziņu, wini atbild, ņa jautajumu par karu un meeru wini newarot isschluft weeni paschi, bet ņhi jautajuma isschluftschanas dehl wajagot eesaukt parlamentu pilnā ņastahwā, t. i., peedalotees preeņchņstahwjeem no graņistem un pilņehtam. Karalim wajadņeja peeņahptees, un tā parlaments eeguwa jaunu teeņibu: isschluft jautajumus par karu un meeru. Wehlaņ, tņhetrpadņmitā gadu ņimteni, Riņchards II. gan wehlreis mehginaja isschluft jautajumu par karu bes parlamenta, weenigi ar leelo wasalu peeņrischanu; bet wiņsch dabū dņirdet to paschu atbildi: jautajumus par karu un meeru warot isschluft tiņai parlaments pilnā ņastahwā. Pee tam

wasati atfauzas us gadijumu Eduarda I. laikā, tā us prezedentu (t. i., tahdu gadijumu, kas wehlafeem laikeem noder par paraugu). Stingri noteikta lahrtiba schini finā eeweefās septinpadsmītā gadu fimteni (Wituma III. laikā), proti: parlaments katru gadu ar fewischku likumu atwehl karalim turet karaspehtu weena gada laikā. Tā parlaments patureja sawās rolas eespehjamibu atnemt waldibai paschu droshalo lihdselkibrihwibas apspeeshanai un politiskās eelahrtas pahrgrosishanai.

Tāpat šoli pa šolim parlaments eeguhst likumdoschanas teeshibu. Sahkumā parlamentam schis teeshibas nebij; un ja karalis sawos statutos, reglamentos u. t. t. atfauzas us wispahrejās padomes waj „wisas semes“ peekrishanu, tad tas nebuht nenoshmeja, ka parlaments bij peedalijees likumdoschanā ar lewjofchu balsteeshibu. Schis teeshibas teeshā nošime parlamentam nebij wehl tschetrpadsmītā gadu fimteni. 1322. gadā, Eduarda II. laikā, gan jau teel parlamenta likumdoschanas teeshibas likumigi atsihtas. Schini gadā isdotajā statutā karalis atsihst, ka „wisu, kas atteezas us karali un tronamantineeku, walsti un tautu, wajag luhlot zauri un nolemt parlamentā ar karala, biskapu, baronu un semes preekshstahwu peekrishanu, tā tas parasts no seneem laikeem.“ Tā tad schini statutā karalis atsihst ne tikai parlamenta likumdoschanas waru, bet ari to, ka schi wara peederejuse parlamentam jau no seneem laikeem.

Bet parlamenta peedalishanās likumu doschanā lihds peezpadsmitam gadufimtenim bij zitada nelā tagad. Tagad parlamentā teel apspreesti un islaboti waj papildinati un balsojot teel peenemti waj atmesti jau isstrahdati likumu projekti, kuri, ja no abām palatam peenemti un no karala apstiprinati, kluhst par likumeem. Pirms schis lahrtibas pastahweja zitada: parlaments neapspreeđa gatawus likumprojektus, bet eesneedsa tikai karalim pasemigus luhgumus (petizijas), kurās bij isteiktas tautas waja-

dšibas un aisrahdits, kas buhtu darams un lahdi jauni likumi isdodami, lai šhis wjadšibas tiftu apmeerinatas. Karalis lubhoja petizijas zauri un dewa peekrihtošchu waj atraidošchu atbildi. Bet pat tahdos gadijumos, kad karalis zaur šawu peekrišchanu pahrwehrtā petizijas par likumeem, jaunā likuma jeb statutu teksta redigeshana peekrita karala tuwatajeem padoma dewejeem, Glepenās padomes lozektēem, un tā nereti notika, ka statuts, kurfch bij isstrahdats us eefneegto petiziju pamata, šatureja fewi tahdus noteikumus, lahdus petizijas eefneedseji nemas nebij wehlejuschees. Lai nowehrftu petiziju šatura šagrosišchanu, parlaments peeprafija, lai waldbas atbildes us petizijam, to eefneegufchi apafschnama lozektli, tiftu finamas jau pirms parlamenta atlaišchanas us mahjam. Šahlal parlaments peeprafa, lai statutu šaturs pirms karala apstiprinašchanas tiftu nolafits parlamenta apafschnamā, un lai pee karala parafstišchanas buhtu klahd delegati no šhis palatas. Šefchpadšmitā gadu fimteni atrodam ne weenu ween peemehru, ka parlaments, aifeedams mahjās, iswehl no šawa widus pilnwarotus lozektus, kuru usdewums bij lubhtees us to, lai petizijas pateefscham tiftu no karala eewehrotas, un lai statutos, kas isstrahdati us šcho petiziju pamata, netiftu eewesti noteikumi, kas petiziju šaturam pretigi. Šā tad iŃhetrpādšmitā gadu fimteni likumprojekti wehl neteel parlamentā apšpreesti, lai gan parlaments jau šajuht wišas neehrtibas, kas no šchahdas lahrtibas želas, un ženschas eelarot fewim jaunu teefibu: teefchi apšpreest likumprojektus un galigi isstrahdat winu tekstu, kuru tad karalis pee likuma apstiprinašchanas wairs nedrihkt grofit. Šamdeht, kad us trona nahza Lanlasteru dinastijas karati (Indriki IV., V. un VI.), kuri apfolija „eewehrot wišas pilŃonau teefibas“, un pee tam, špeediga naudas truhkuma deht, beeschi eefauza parlamentus, pehdejee isleetoja šcho gadijumu, lai iswestu dšihwē fekošchu noteikumu:

no waldibas peeprafitee naudas pabalsti neteel atwehleti agrafi, pirmš parlamenta eefneegtās petizijas naw no karala eewehrotas.*) Tahdā lahrtā, turedams ņawās rolās tautas naudas maņu, parlaments ņelmigi eekaroņa ņewim ņitas jo plaņčas teefibas un peezpadsmitā gadu ņimteni galigi dabuja ņawās rolās litumdosņanas waru. No ņchi laita nahņ ņpehlā paraņņa, ņa budsņets teel apņpreests titai ņefijas beigās; tahdā ņinā karališ dabu peeprafito pabalstu titai pehņ tam, ņad wiņņch dewiš apmeerinofņu atbildi uņ eefneegtajām petizijam. „Iņpildat muņņu praņibas,“ ņala parlaments karalim, „ņad dabuņat naudu, ņitadi ne.“ Un karalim neņas ņitš neatleel, ņā peekahptees, jo patwarigi uņliktuš nodoktuš angļu apņinigā tauta atteiņas maņņat.

ņewiņņhi apalņņpalatas teefibas ņhini laikmetā paplaņņinajās. Karala Eduarda III. laikā pee lituma publiņeņņanas wehl tita leetota formula: Karališ pawehl ar prelatu, grafu, baronu un ņitu walņtš augņtmanu peekriņņanu un uņ brunineeku un pilņonu (knights and commons, t. i., apalņņpalatas ņaņtahwa) luhņumu.**)

*) Parlamenta noņibmi ņhini laikā pazehla ari tas apņtahlņiš, ņa Indrikiš IV., pirmāiš karališ iņ Lantasteru dinaņtijas (1399.—1413. g.), biņ nahņiš uņ trona ņaur rewoluziņu, tura no-gahņa Riņņardu II. un atņtuhma wiņa maņgabigo dehlu, turam ņuridiņti biņ wairal teefibas uņ troni neņā Indrikim IV. ņh. Rodņņers rakņta par ņho apņtahlņi ņekofņhi: „Waj nu ta-pehņ, ņa apalņņnamš peezpadsmitā gadu ņimteni domaja, ņa parlaments, turņch pahrmainiņtš trona mantofņanas lahrtibu un uņņehliš troni Indriki IV., ņaur to ir eeguwiš teefibu eejauktees ari ņitās leetās un paleellinat ņawas priwilegijas, waj ari ta-pehņ, ņa ņa laikmeta ņewiņņhais rakņturs pabalņtiņa wiņu pre-tenņijas, — titai ir droņhi ņinamš, ņa ne agral, ne daņņas pa-audņes wehlal, parlaments neņpehleņa tit eewehroņamu lomu ņemes pahrwaldiņanā. Apalņņnamš ņeeņhi aiņrahda uņ par-lamenta priwilegijam; peeprafa, ņai torbu peenamtee litumpro-ņetti titku luhtoti ņauri ari apalņņnamā, ar teefibu wiņuš pahrgroņit: peeprafa kontroli pahr wehleņņanam, ņā ari ņenņņas nodibinat abņolutu kontroli pahr walņtš waldiņņanu un trona ihpafņumu pahrwaldiņņanu u. t. t. Истoрiя тpyда, 245. lapp.

**) Georg Jellinek, Gesetz und Verordnung, 1887, 10. lapp.

usflatitas tā weenlihdfigas teešibās: lordu palata dod likumam šawu peekrišchanu, bet apakšpalata tikai luhds, lai likums tiktu isdots. Formali isnahja, itkā likumu waretu isdot arī bes pilsonu peekrišchanas. Bet ar tahdām teešibām ween pilsoni*) neapmeerinajās un pastahwigi greesās pee karaleem dehl šawu teešibu formalas apstiprināšanas. Karalim Ričhardam II. wini pašinoja, wini atsihtot par šawu „brihwibu un teešibām,“ tā neweens likums netiktu isdots bes winau peekrišchanas un tā winau petiziju šaturš netiktu grosīts; karališ tam arī peekrita (1381. g.). Indrikiš IV. atfina apakšpalatas teešibu iswehlet ustižibas wihrus, kuri lai buhtu klah̄t pee likumu (statutu) eerakstišchanas grahmatās. Indrikiš V. atkal apstiprināja apakšpalatas likumdošanas teešibas un apsolas petiziju šaturu negrosit. Beidsot Indrika VI. laikā (1422.—1461.) petiziju weetā šahjas likumprojekti (bilki), kuri war tikt eesneegti abās palatās, un kuru apspreešanā un balsošchanā abām palatām weenadas teešibas; pee tam karališ war no palatām peenemto likumprojektu tikai peenemt waj atraidit, bet newar wina šaturu grosit. Ar to peežpadšmitā gadušimtena widū ir atsihta un nostiprinajusēs tā pate likumdošanas lahtiba, kura pastahw wehl muhsu deenās.

Tani pat laika tika peenemts noteikums, ka statuts, t. i., likums, kursch peenemts no parlamenta (abām palatām un karala), war tikt pahrgrosīts waj atzeltš nezitadi, tā atkal tikai žaur likumu, kursch isdots tahdā pat lahtā. Tā tad Anglijā wispirms ir radees formalais jehdseens par likumu tā aktu, kursch isdots kopigi no tautas preekschshahwibas un karala. Lihds ar to ir radusēs eespehja nostahdit likumu winau peenahjigā weetā: augstaki par teem akteem,

*) Te es leetoju scho wahrdu tā apakšpalatas fastahwa apsihmesumu nepahrtulsojamā commons weetā. Angli ihsumā apsihme šawa parlamenta abās palatas tā „the Lords and the Commons“, to latwiski waretu tulstot: Lordi un Pilsoni.

turi isdoti no karala weena pascha.*) Ar to ir at-
sichts atkal weens no konstituzionelas walsts satwer-
fmes prinzipeem: karala pawehles war tilt isdotas
weenigi lituma robeschâs, t. i., winas nedrihft ru-
nat pretim litumeem.

Tâ redsam, ka jau tschetrapadsmîtâ un peezipadsmîtâ
gadu fimtenos Anglijas parlaments eeguhft sawas
eewehrojamalâs teefibas: finanziaelo un litumdoscha-
nas waru. Nodoktu lemschanas teefibu gan parla-
ments, tâ redsejam, bij eeguwis jau trihspadsmîtâ
gadu fimteni; bet tschetrapadsmîtâ gadu fimteni parla-
ments eeguhft ari teefibu kontrolet walsts sailnee-
zibu. Parlaments peeprasa rehlinus par istehre-
tajam naudas sumam, ihpascha (no parlamenta
eewehleta) lomifija winus pahrbauda, un ja israh-
das, ka lahds eerehdnis ir rikhojees ar walsts naudu
nelahrtigi, peeprasa wainigâ atlaischanu. Protams,
ka karalis tolait wareja wehl nepeekrist parlamenta
prafbam un wainigo ministri neatlaist. Bet parla-
ments gabja wehl tahla. Karala padomneekus un
augstos eerehdnus, turi apwainoti par walsts leetu
nelahrtigu weschanu, apatschpalata apfuhds un no-
dod lordu palatas teefai, pee tam tahda prozedura
daschreis beidsas ar wainigâ noteefaschanu us nahwi.

Wispahrigi teef atfichts, ka Anglijas parlaments
stipri attihstijees un eeguwis sawas galwenas teefibas
„triju Eduardu“ laikâ (t. i. karalu Eduarda I., II. un III.
waldischanas laikâ, 1272.—1377. g.). Eduarda III.
laikâ parlaments bij eeguwis jau pilnigas kontroles
teefibas pahr ahrejo politiku un eefschejo admini-

* *) Lituma zeena bij angfu tautâ isplatita un atrada atspogu-
tojumu ari teorijâ. Ta Draktons jau trihspadsmîtâ gadu fimteni
mahzja, ka karalim japadodas litumam, jo tilai zaur litumu kara-
lis kluhft par karali. Un peezipadsmitajâ gadu fimteni Zndrika VI.
fanzlers Fortestju (Fortescue) sawâ rakstâ „De laudibus Legum
Angliae“ jau gluschi noteikti formule konstituzionelas walsts
pamata prinziplus: ka karalis bes tautas preekschstawju pee-
fchanas nedrihft ne litumus grofit waj atzelt, ne nodoktus us-
litt. G. Jellinek, Geses und Verordnung, 13. lapp.

straziju, wiaſch nehma darbīgu lihdsbalību likumdoſchanā, un wina nodokļu lemschanas wara wairs netika juridiski apſchaubita. Bet triju Indriku laikā (Lankasteru dinastijas karali 1399.—1461. g.) parlamenta, ſewiſchki apakſšejās palatas, wara noſtiprinajās wehl wairak. Šhee karali nebij tik warmahzigi kā daſchi ziti no Anglijas karaleem, wini eewehroja tautas gribu un ſargajās rupjā weidā likumus pahrlahpt. Wini eerahdija tautas preekſhtahwibai peenahzigu weetu un formali apſtiprinaja parlamenta apakſšejās palatas likumdoſchanas teeſibas.

Šahdas eewehrojamas teeſibas parlaments, kā redſejām, bij eeguwiš zaur to, ka, pirmahrt, tauta, baronu wadita, ar eerotſcheem rolā wairakahrt aiſtahweja ſawas teeſibas un brihwibas; un otrahrt, zaur to, ka pats parlaments prata ſoli pa ſolim paplaſchinat ſawas teeſibas, zeeſchi turedams ſawās rolās tautas „naudas mafu“, t. i., teeſību lemt par nodokleem un peepreest karalim wajadſigo naudas pabalſtu tilai pehz tam, kad wiaſch iſpildijis parlamenta praſibas.*)

Bet nu paluhkoſimees uš paſchu parlamenta ſaſtahwu un buhtību. Profefors Winogradows wina rakſturo ſeloſchi: „Eſtahde, tura ſchint laikā bij eeguwoſe teeſību peedalitees likumdoſchanā, lemt par nodokleem un greestees pee waldibas ar luhgumeem

*) Daubſas parlamenta teeſibas nodibinajās Eduarda III. laikā, — tamdeht ka ſchtm karalim paſtahwigi naudas wajadſeja. Bet „pee angļu naudas mala wareja peetilt drihſat ar labu nelā ar waru; un tahdi bahrgi waldneeki, kā Eduards I. un Eduards III. pret ſawu gribu palihdſeja nodibinat konſtituzionelo mechanizmu, lai dabutu no naudas mala turetajeem pabalſtu ſawai bahrgajai ahrſemju politikai“ (Виноградовъ, Политическій строй, I., 199. lapp.). Eduarda III. laikā ne mafat kā weenpadſmit reiſas parlaments atwehleja karalim weenu peezpadſmito datu no ihpaſchumeem grafišes un deſmito datu no pilſehntneetu un garidſneetu ihpaſchumeem; beſ tam wehl septin reiſ ahrlahrtejas ſubſidijas un palihdſibas. 1340. gadā tika atwehlets nemt deſmito datu no wllnas, labibas un ſehreem; pilſehntneeki matſaja ſamehrtigas ſumas nauda. Gal. T. Поджерсъ, Исторія труда и заработной платы въ Англии, 160. lapp.

un aistrabdijsmeem wisoš jautajumos, kas atteežās uš walstis interesem, bija šablumā drihsat lahtu preekschtahwju šapulze nekā parlaments, t. i., tautas preekschtahwju šapulze. Tas redsams, starp zitu, no ta, ka personas un šabeedriklās grupas, kuras tika eefaultas peedalitees karala padomē, beeschi mainijās un šastahdija daschadas lombinazijas. Wispastahwigakais elements bij karala personigee padoma deweji, wina leelee wasati, tā garigee (biškapi un abti), tā laizigee (grafi un baroni). Wini tika ušaizinati personigi, tā tad wini nebij deputati waj lahtas preekschtahwji, bet nehma šapulzē dalibu šawas personigās waras un eespaida deht. Pirmajā laikā šcho augstmanu šastahws štipri grošijās, wini tika eefaulti te leelākā, te masakā šlaitā; bet ar laiku iskopās tradizija, pehž kuras wineem bij teesiba dabut ušaizinajumu uš peedalischanos parlamentā, un augstmani šcho šawu teesibu ruhpiigi apšargaja.

Personigi tika eesaizinati arī daschi juristi, augstakee trona teesneschi, kuri wareja dot derigus aistrabdijsumus pee litumu isstrahdaschanas. Wideju stahwolki eenehma tirgotaju grupa, pee kuras greesās šewiški tanis gadijumos, kad gribeja aplikt nodokleem daschas prezes, peemehram, wilnu,*) kura bij nolemta isweschanai is Anglijas. Daschi no eewehrojamakeem un bagatalajeem tirgotajeem tika eesaizinati personigi, bet leelākā data bij deputati no tirgotaju gildem. Šes tirgotaju preekschtahwjeem bija wehl leela grupa preekschtahwju no priwiligetajām pilšehtam (boroughs). Wini representante wifus pilšehtas eedšihwotajus (amatneetus, tirgotajus u. š.), ja tikai wineem bij šawa korporatiwa pašchwaldiba. Šet

*) Wilna bij weens no eewehrojamakeem Anglijas produkteem. No multas naudam un nodokleem par iswedamo wilnu karali eenehma daudš naudas. Šet daschreis parlaments peespreeda karalim tā pabalstu šinamū daudsumu wilnas; tā peem., Eduardam III. parlaments reis peespreeda 30 000 bažu wilnas. Шал. Т. Роджерсъ, Исторія труда и заработной платы въ Англии, 160. тapp.

wisām pilsehtam šchabdas korporatiwas eefahrtas nebij, un tamdeht daschas prahwas pilsehtas palika bes preekschstahwibas, lamehr neezigi meestini ar korporatiwo eefahrtu dabuja preekschstahwibu. Leelakās pilsehtas parasti suhtija diwus deputatus, masakās pa weenam. Pilsehtu saraksts, kurām bij teefiba deputatus suhtit, grosijās. Daschas pilsehtas paschas zentās no šchis teefibas attratitees, tamdeht la peedalischšanās parlamentā prasija isdemumus, jo pilsehtam wajasēja paschām maksat usturas naudu šaweem deputateem. *) Pilsehtu preekschstahwju wehleščanas notika daschadi, daschreis wehleščanu isdarija pilsehtas padomes weenas paschas, daschreis pee wehleščanam tika peelaiستی ari wisi pilnteefigee korporaziju ložekli un mahju šaimneeki. **) Schee pilsehtu deputati tā tad naw wairs usstatami par fahrtu preekschstahweem, bet par wisu korporazijās apweenoto pilsehtu eedšihwotaju preekschstahweem.

Šamlibdšigu grupu fastahdija ari grafistu deputati, tā šauktee „grafistu brunineeki“ (knights of the shires). Ari wisi netika eefaukti peršoniga eespaيدا deht, waj tā atšewiščlas fahrtas preekschstahwji, bet tā wisu brihwo eedšihwotaju preekschstahwji. Winau wehletaji bij wisi brihwee grafistes eedšihwotaji, tureem bij pascheem šawa semes šaimneeziba, un juridiski wareja titt eewehelets kaut kurfch no šcheem šihlajeeem semes ihpaschneekem. Pee tam janem wehrā, tā „brunineeki (knights), kuri šahkumā noščlihrās tā šewiščla fahrtā (šemalā muišchneeziba), wehlat pilnigi šakusa ar ziteem brihwajeem semes ihpaschneekem. Šas atkarajās no tam, tā brunineekem nebij aislegts šawus semes gabalus dalit,

*) Lihds pat pehdejām laitam Anglijas parlamenta ložekli nedabuja netahdu atšihdšibu no walsts pušes. Šitai 1911. gada jūlijā tika peenemts likumprojekts, tā deputati dabū atšihdšibu 400 mahz. šterl. gabā (ap 4000 rubļu).

**) Политическій строй современныхъ государствъ, т. I. 190., 200. lapp.

zaur to wiau ihpaschumi pamafinajās un turibas finā wini wairš nepazehlās pahri ziteem widejeem semes ihpaschneekem. Nodarbodamees ar semkopibu, wini pasaudeja sawas „brunineeku paraschas un sa-
 jauzās ar ziteem brihwajeem semkopjeem. Lihds ar to wini pasaudeja pat teeksmi pehz brunineeku wahrda un privilegijam“ (jo tas bij saistits ari ar dascham fewischlam nastam); un tā mehš redsam, ka 1278. gadā karalis isbod pawehli peespeest pee pazelshanas brunineeku lahrta ne tikai tos, kuri pehz dsimschanas pee schis lahrtas peeder, bet ari wifus brihwos, kuru semes ihpaschums dod diwdesmit mahrzinu eenahlumu (ap diwisimti rbt. pehz tagadejās wehrtibas; toreis, protams, naudai bij samehrigi dauds leelata wehrtiba nelā tagad). Wehlat tamlihdfigas pawehles atfahrtojās wairakreis; tas peerahda, ka brunineeki wairš neatfchihrās no ziteem brihwajeem semes ihpaschneekem, un lahrta pahrwehrtās par schkiru: semes ihpaschneeki ar sinamu turibu un noteiktu gada eenahlumu. Peezpadsmitajā gadu simteni pat jau brunineeka wahrds sahl isniht un ta weetā stahjas „flwairš“; schis nosaukums — tā lahdā karala pawehlē teikts — apshme dschentlmeni (t. i., turigu un sinamā mehrā „smalku“ zilweku), „kuram teesiba us eezelshanu brunineeku lahrta“. *) Schij brunineeku fatuschanai ar ziteem brihwajeem semes ihpaschneekem bij ari sawa sinama noshme pee parlamenta organizajās: grafsitu deputati nepeeweenojās augstakajai muischneezibai — lordeem, bet kopā ar pilsehtu preetschstahwjeem apweenojās apatschnamā (House of commons). Kontinenta walstis lahrtu preetschstahwji mehdsā fadalitees trijās palatās: atfewischli spreeda un balsoja garidsneeziba, muischneeziba un treschās schkiras (pilsehtu eedshmotaju) preetsch-

*) Бутми, Развитие государственного и общественного строя Англии, 40. глрр.

stahwji (Sweedrijā bij ari zeturta: semneeku preekschstahwju palata). Anglijā garidsneeziba sewiſchku palatu nefastahdija; augstakee garidsneeki peeweenojās lordeem, un sematā garidsneeziba ſahlot ar tſchetrpadsmito gadu ſimteni lihds 1664. gadam nemas nepeedalijās parlamentā, bet notureja ſawas atſewiſchlas ſapulzes (konwolazijas), kurās ari peefpreeda ſawu datu ſubſidijas tronim, tad karalis to praſija.

Tā tad feodalajā kahrtu preekschstahwibas laikmetā waldofchās triju palatu ſistemas weetā atrodam Anglijā divas palatas, un ſchi diwu palatu ſistema wehlat, peh3 Anglijas parauga, tita eeweſta gandrihs wiſās konſtituzionelās walſtis.*) Anglijas parlamenta ſadalifchanās diwās palatās noteek apmehram tſchetrpadsmitā gadu ſimtena widū,**) Eduarda III. laikā, un Riſcharda II. laikā apatſchnams jau teef formali atſihts un dabū ſawu noteiktu organizaciju; 1376. gadā, tā ſauktajā „Labajā parlamentā“, pirmo reif teef minets apatſchnama preekschſehdetajs, „ſpihkers“, (speaker — runatajs), tā tad ſahlot ar ſcho laitu apatſchnams notura ſawas ſehdes gluschi patſtahwigi. Schahda ſadalifchanās wairatās palatās ir feodālā laikmeta kahrtu organizijas ſekas; no tautas preekschstahwibas tā tahdas wina nebuht neiſtel. Gluschi otradi: ihstena demokratifla tautas preekschstahwiba ir domajama tikai weenā palatā, kura waretu ari raſchigaki ſtrahdat, jo diwas palatas, buhdamas daſchada ſastahwa, nereti aiſſtahw

*) Ungarijā diwu palatu ſistema ari attihſtijufes patſtahwigi.

***) Parauga parlamentā, 1295. gadā, grafiſtu preekschstahwji peeweenojās lordeem un pilſehtu preekschstahwji ſehdeja ihpaſchi weeni paſchi. Bet jau 1341. gadā war ſkaitit par pilnigi notikufchu grafiſtu „brunineeku“ apweenofchanos ar pilſehtu preekschstahwjeem weenā — apatſchejā — palatā (House of Commons). Parlamenta ſastahws XV. gadu ſimteni bij ſekofchs: augſchnamā — laizigo lordu 40—50, gariao lordu (biſlapu un abtu) 47, kopā 87—97; apatſchnamā — grafiſtu preekschstahwju 74, pilſehtu preekschstahwju 226, kopā 300.

daschadas interesēs un strahdā weena otrai pretim. Ja pee tam abas palatas buhtu katra par sewi patstahwiga un waretu greestees pee karala katra ar saweem lehmumeem, tad starp winām domajama pastahwiga zihna, bet ne lopdarbiba. Rautklas tamlihdfigs bij nowehrojams Anglijā pehz parlamēnta sadalishchanās diwās palatās: lordi mehginaja greestees ar saweem lehmumeem patstahwigi pee karala ari tahdos gadijumos, tad nebij peekrituschi apakshnama lehmumeem. Tad apakshnams greesās 1407. gadā pee karala ar petiziju, lai karalis turpma eewehrotu tikai abu palatu kopigos lehmumus, un karalis scho luhgumu apstiprinaja. No ta laika par weenu no konstituzionalisma prinzipeeem teel usluhtots noteitums, ka abām palatam jarihkojas solidari, un karala apstiprinashchanai teel likti preekshā tikai tee lehmumi, kuri peenēmti no abām palatam weenadā redakzijā. Protams, daudsos jautajumos pee walsts intereschu aistahweshchanās abas palatas rihkojas solidari; bet daudsfreis isnahza ari domu starpibas un pat afa zihna starp abām palatam. Jaeewehro, ka sahkmā pahrsvars bij lordu pusē. Bet pateizotees tam apstahklim, ka apakshpalatā apweenojās pilsehtu un lauku mantigo schkiru preekshstahwiji, tā tad wisa toreisejā tautas preekshstahwiba, palata juht sawu spehku un islaro sewim weenu teesibu pehz otras. Sahlot no tschetrpadsmitā gadusimtena widus, abu palatu teesibas ir apmehram weenadas. Bet apakshnams, tā ihstais semes preekshstahwis un — kas tas galwenais — nodoklu maksataju masu representetajs, naw wehl ar to meerā un sahhl peepraftit sewim daschas preekschrozibas. Un pateescham, jau tschetrpadsmitā gadusimteni apakshnams eeguhst pahrswaru budscheta noteishchanā, proti: teel iswests praktikā noteitums, ka wisi tā sauzamee „naudas billi“, t. i., likumprojekti par nodoklu nemshanu no eedshwotajeem, teel apspreefti wispirms apakshnamā, pehz tam lordu pa-

lata war wiaus tilai peenemt waj atmest, bet wiau tekstu pahrgrofit newar. Tà tad sahlot ar scho laitmetu apaschpalata eeguhst finamu pahrswaru par augschpalatu.

Rà redsejam, apluhtojot parlamenta fastahwu, apaschnams fastahdijas is elementeem (grafistu un pilsehtu deputateem), turi finamâ mehrâ usluhtojami par wisas semes preeschstahwjeem. Tahdâ finâ war peekrist profesora Rowalewska wahrdeem, la „Anglijâ, war teikt, agraki nelâ zitâs walstis notika pahreja no lahrtu organisazijas us schkiru organiaziju, un no lahrtu preeschstahwibas us tautas preeschstahwibu.“*) Tilai pee tam naw jaaismirst schis „tautas preeschstahwibas“ aristokratisklais raksturs, las wiau leet usstatit drihsal par schkiru preeschstahwibu. Par ihstu tautas preeschstahwibu Anglijâ war runat ne agral lâ pehz dewinpadfmitâ gadufimtana wehlechanu reformam. Eihds tam laitam Anglijas parlaments pehz sawas buhtibas bij tilai lahrtu un schkiru preeschstahwibas eestahde. Augschejâ palatâ sehdeja leele muischneeki un augstee basnizlungi us sawu feodalo teesibu un karaka personiga eeaizinjuma pamata. Un apaschejo palatu peepildija pilsehtu mantigo schkiru un semakâs muischneezibas preeschstahwji.***) No sahltuma karaki teeschi pawehleja, lai suhta us parlamentu par grafistu preeschstahwjeem tilai bruneneelus, t. i., dsimtus muischneelus. Bet tâ lâ widejee semes ihpaschneeki, turi no sahltâ gala gan bij bijuschi brunineeki, tomehr nebuht nezentâs sawu brunneezibu usturet un drihs sakusa ar zitâm semes ihpaschneeku schkiram, tad us deenas lahrtibas stahjâs mantas

*) Что такое парламентъ? 11. lapp.

**) Widejee semes ihpaschneeki-brunineeki, stwairi u. z. fastahdija tâ sawjamo semes muischneezibu (landed gentry), tura gan nebaudija nelahdas lahrtu preeschstahwibas; bet mantas semes tilai wlaeem dewa teesibu eenemt weetas parlamentâ un weetejâ paschwaldibâ. Un lâ mantigâ schkira wini eeguwa eespaibu un wadoſcho lomu weetejâ dshiwê.

zensš. Lihds 1430. gadam gan, tā leekas, wareja parlamenta wehleſchanās peedalitees wiſi brihwee — widejee un ſihlee — ſemes ihpaſchneeki, bet ſhini gadā tika noteikts zensš. Œau agrati, tſchetrpadsmitā gaduſimteni, tika eeweſts zensš preeſch teeſibaš buht par ſwehrinato teeſaš loželii (peeſehdetaju). Eduarda III. laikā atrodam parlamenta protokolos aifrahdijumlah uſ petizijam, lai atſwabinatu no ſwehrinato teeſaš peeſehdetaju peenahlumu iſpildiſchanas toš, turu eenahlums no ſemes neaiſſneedsot tſchetrdesmit ſchiliau, jo wineem truhzibaš dehl eſot par leeku apgruhtinajumu iſpildit ſchoš peenahlumus. Utteezigs likums ari pateſcham tika iſdots. Un luht, tad peežpadſmitā gaduſimteni atſkaneja ſchebloſchanās, ta uſ parlamenta wehleſchanam ſanahkot weſeleem bareem truhzigi laudiš, turi pahrkleedsot pahrtikuſcho žilweku prahtigās balſiš, — tad atminejās agrat iſdoto likumu par tſchetrdesmit ſchiliau gada eenahlumu un iſplatija winu ari uſ parlamenta wehleſchanam. „1430. gada likums „atſwabinaja“ nemantiģās ſchkiras no „peenahluma“ peedalitees wehleſchanu ſapulžēs, un reiſē ar to atnehma winām katru eeſpaidu uſ parlamenta ſaſtahwa noteikſchanu“.*)

Par paſchu wehleſchanas prozeduru lihds 1430. gada likumam nelahdu noteikumu nebij. Wehleſchanas notika grafiſtu ſapulžēs žaur aklamaziju. Raħds no „žeenigaķajeem“ wiħreem lila preeſchā kandidatu, un ſapulže iſrahdija ſawu peeķriſchanu waj nepeeķriſchanu; balſiš ſkaititaš netika. Œa pret uſſtaħdito kandidatu proteſteja žitš „žeenigš“ wiħrš, tad proteſtš daſchreiſ ari tika eeweħrotš; turpretim „nežeeniga“ (laſi: nabaga) žilweka proteſtš netika eeweħrotš. Raħds likums no 1255. g. taiſni pawehleja ſcheriſeem, taš wadija wehleſchanu ſapulžēs, nelaist „ſihtuš, neeeweħrojamus laudiš“ pee wahrda. Bet ſchee „ſihlee un neeeweħrojamee“ laikam nebij tiſ weegli nomee-

*) М. Ковалевскій, Исторія Великобританіи. Энциклопедич. словарь Гранатъ, изд. 7., томъ VIII., 469. лapp.

rinami; un tapehž „zeenigee un eewehrojamee“ nelitās meerā, lihds isdabuja no karala un parlamenta 1430. gada litumu, kursch dod balsteešibu tikai tabdeem, kuru tihrs eenahkums no semes ihpashuma, atskaitot wifas nodewas, ir ne masafs tā tshetrdesmit schilini gadā. Schis zenss nu dewa balsteešibu tikai isredseteem, pee tam ihstu balsteešibu; 1430. g. litums nosafa, ka par eewehletu jausflata tas kandidats, kursch dabujis leelako skaitu balsu; tā tad schis litums eewed jaunu kahrtibu — balsu skaitishanu, kuras agraf nebij. Daschi pehtneeki domā, ka 1430. gada litums isdots taisni widejo schkiru interesēs un wehrsts pret leelajeem semes ihpashneekem, no kureem daudsi „sibkee“ laudis bij atkaribā, un tapehž wini wareja grafistu šapulžēs schis „sibko“ masafs isleetot šawās interesēs. *) Bet lai nu tā, fakts paleel tas, ka 1430. gada litums us ilgeem laikeem atstuhma ihsto tautu, tautas masas, no peedalishanas politiskajā dšihwē.

Aristokratisms un schkiru waldiba ir parlamentā, ir weetejā pašwaldibā, steepjas zauri wifai Anglijas politiskajai un sozialajai wehsturei lihds pat dewinpadsmitā gadu simtena beigam. Daschi šajuhšminati Anglijas agrafās weetejās pašwaldibas peekriteji atšihst scho pašwaldibu par to pamatu, us kura atbalstidamees Anglijas parlaments guwa šawu spēhtu un attihstibas spēhju. Tahds apgalwojums jausnem ar leelām schaubam. Taisniba gan, ka weetejā pašwaldiba — bet tikai demokratiska weetejā pašwaldiba — ir labafā skola us tautas politisko pašwaldibu. Bet Anglijā demokratiskas weetejās pašwaldibas nebij lihds pat dewinpadsmitā gadu simtena beigam. Un ja parlaments Anglijā tomehr ir attihstijees, tad ne tapehž, ka winsch atbalstijās us weetejo pašwaldibu, bet tapehž, ka tās schkiras, no kurām rekrutejās wina šastahwēs, šawā laikā bij dšihwibas un attihstibas spēhjiņas.

*) Г. Мейеръ, Избирательное право, кн. I., 12. глрр.

Anglijas weetejā pašwaldiba, lahda ta bij nobinajufēs tšhetrpadsmitā gadu simteni un pastašweja lihds dewinapadsmitā gadu simtena beigam, bij tahtu no demokratišma. Šchi pašwaldiba dibinajās uf mantas zensa un wisu amatu besmatkšas ispildišchanu. *) Tahdā lahtā wisa grafistu pašwaldiba atradās weetejo semes ihpašneeku rolās. Demokratiškala bij tikai draudschu pašwaldiba, kuru šapulzēs nehma dalibu wiš mahju šaimneeki; bet šcho pašwaldibas organu funkcijas bij šchaurās, winaš aprobeschojās wairak tikai ar basnizās aptopšchanu un nabagu apgahdašchanu; wehlať wīnu pahrfinā pahrgahja ari zeku aptopšchana.

Newar jau leegt, ka semes muišchneeziba (gentry), kuras rolās šahkot ar tšcherpadsmito gadu simteni atradās weetejā pašwaldiba, ir atnefufe semei dauds labuma un, kur tas negahja pret winaš interesem, daudsreis aisstahwejufe lituma zeenibu, politisko brihwibu u. t. t. Bet newar ari leegt, ka meerteefnešchi bija un palika lihds pehdejam laikam šawas šchiras intereschu aisstahwi. „Nemot uf sewi weetejās pašwaldibas gruhtos ušdewumus,“ raksta prof. Rowalewskis, „semes aristokratija, azim redšot, darija to ne aif mihlestibas pret eedšihwo-

*) Ewehrojamatais no šcheem amateem bij ap 1360. gadu nodibinatais meerteefnešcha amats. Meerteefnešchi tika ezejelti pehš šaraktsteem, las šastahditi no grafistes milizijas pahrsinataja (lorda-leitenanta), un wīnu rolās apweenojās ne tikai teefu, bet ari administratiwās funkcijas. Dewinapadsmitā gadu simteni meerteefnešchu bij ap desmittuhkstoschu žilweku, un wehl feschpadsmitā gadu simteni jurists Roks par wineem teiza: ja wīn šwehti ispiditu šawus peenahkumus, tad wīš pašaulē nebuhtu wairs otra tīl ewehribas zeeniga amata tā Anglijas meerteefnešcha amats. Bet fakts ir tas, ka meerteefnešchi nereti aisstahweja tās šchiras intereses, pee kuras wīn peedereja pašči, un tas wineem nahžās weegli, jo wīnu wara bij leela. Dewinapadsmitā gadu simteni tika atšihšs, ka meerteefnešchi nebuht nešpilda šawus peenahkumus „šwehti“; tamdehl 1888. gadā wīnu wara tika eerobeschota un galwenās administrāzijas un teefu funkcijas pahrgahja no eedšihwotajeem ewehleto grafistu padomju rolās.

taju semalām šķīram vaj patriotistās pašusupu-
reschanās, bet aif ņawu pašā intereschu pareišas
šaprašchanās. Rā polizijas preekšrakstos, tā ari
teefas spēredumos weetejee pašwaldbiās organi
aistahw mantigo šķīru interesēs. Swabadi istul-
kojot pašā teefiās (common law) un likumus,
meerteefneschi pamāsam peedod Anglijas likumeem
raksturu, kurš labwehligs priwilegetajām šķīram.
Šchis weetejās pašwaldbiās šķīras raksturs ne-
reti parahdijās ņewiški spēlgti. Deewedišā tikai
pahrs peemehru. Karaleenes Elisabetes laikā 1562. g.
tila isdots likums, pehž kura meerteefneschu šāpul-
zes dabuja teefibu noteikt strahdneeku algas latram
telošam gadam. Waj tas drusku neatgahdina
pašāzinu par wilkeem, kuri tika eezelti awim par
teefnescheem? Un tomehr lihds pat 1824. gadam
meerteefneschu šāpulzes daudspreis isleetoja ņawu tee-
fibu noteikt laukstrahdneeku algas, un isleetoja tā,
tā tikai wareja isleetot ņemes ihpašneeki un ņemes
ihpašneeku intereschu aistahwji pret strahdneekem.
Profesors Šb. Rodšers raksta par to šahādi: *)
„Eš apgalwoju, ka no 1563. g. lihds 1824. gadam
Anglijā pašahweja pašwehrneeziba, atsihta no likuma
un iswešta dšihwē no eeinteresetajām šķīram,
kuras mehrkis bij atnemt strahdneekam wina pelnu,
peekalt wiau pee ņemes, atnemt winam wišās
zeribas (us stahwolta ušlabošchanu) un eegahst
wiau nenowehršamā nabadšibā. Wairā nelā pus-
trescha ņimta gadu Anglijas likumi un likumu ispi-
ditaji žensčas nowest strahdneeku lihds pusbada
dšihwei, apspeest dihgli latru mehginajumu iskeit
organisetu protestu, leetojot šodus, kad žilweš šah
atgahdinat par ņawām dabislām teefibām.“

Bet ne tikai strahdneeki, dabuja ari žiti žeeft (lai
gan masalā mehrā) no meerteefneschu šķīras inte-
reschu politikās. Deemehrs: wehl dewinpadšmitā

*) История труда и заработной платы въ Англии, 328. лавр.

gadu fimtena pirmajā pusē, pateizotees no meerteef-
nescheem dsihwē eewestai praktilai, pastahweja schahda
šawada kahrtiba: ja pee kahda zilwela tita atrasts
sakis, tad scho zilwelu nodewa teesai, un winam
wajadseja peerahdit, la winsch naw scho saki noschah-
wis us muischneela semes, zitadi winsch tita atsihts
par wainigu un nosodits. Schahda kahrtiba eet
pretim wifu ziwilifeto walstju teesu parascham un
litumeem, jo no seneem laikeem jau ir peenemts, la
neweens zilwels newar tikt noteefats, pirms naw
peerahdits, la winsch ir w a i n i g s. Bet Anglijas
meerteefneschi apgreesa scho noteikumumu aplahrt un,
semes ihpachneeku interesēs rihkodamees, atsina zil-
welu par wainigu tad, ja winam neisdewas peerahdit,
la winsch ir n e w a i n i g s.

Leela lihdsiba ar scho no manis ihsumā raksturoto
Anglijas weetejo paschwaldibu bij ari parlamentam,
kusch, pehz prof. Gneista aisrahdijsma, us scho pasch-
waldibu dibinajās. Uri parlaments, tura fastahws
rekrutejās weenigi no priwilegetajām un mantigajām
schkiram, weenmehr aisstahweja scho mantigo schkiru
interesēs un beeschi isdewa bahrgus likumus pret
strahdneekem. Jau trihspsadsmitā gadu fimteni leelo
semes ihpachneeku interesēs tita isdoti Mertonas un
Westminsteres statuti, kuri dewa muischu ihpach-
neekem teesibu eewilkt semneeku semes. Eschetrsad-
smitā gadu fimteni, tad pehz leelā mehra 1348. gadā
(kurā apmira trescha dala no wiseem Anglijas eedsh-
wotajeem, protams wiswairaf no truhzigakajām
schkiram) lauffstrahdneeku algas pazehlās apmehram
diwlahrtigi, parlaments pasteidsās isdot bahrgus
likumus: pee naudas un zeetuma soda aisleedsa
nemt, tā ari dot leelaku algu par to, kahda pastah-
weja pirms mehra; tita aisleegta aiseeschana no
zeemeem; wisi — tā brihwee, tā nebrihwee, jaunati
par feschdesmit gadu, tita speesti strahdat lauku
darbus par to paschu algu, kahda pastahwejuse tani
apwidū pirms mehra; semneekem tita aisleegts

nodot samus behrnus amatā mahzitees u. t. l. Ur wahrdu sakot, parlaments zentās atkal no jauna eewest bsimtbuhšchanu, kura gan likumigi nebij atzelta, bet praktiski gandrihs wišzaur Anglijā bij isbeigufes jau pirms 1348. gada. Šahda parlamenta rihziba noweda pee leelā semneeku dumpja 1381. gadā. Un tad jaunais karalis Ričhards II. nowehrfa Londonas eenemšchanu no dumpineeem tilai zaur to, ka apsolija ispildit wišas semneeku prasibas, pehz kam leelakā dala, uftizedamees karala wahrdeem, isklibda us mahjam, — tad atkal parlaments bij tas, kurfch pastahweja us to, ka dumpineeem dotais wahrds naw turams, un ka wini bahrgi sodami, (kas ari tika ar leelu bahrdribu ispildits). Eduarda VI. laikā (sešcpadšmitā gadu šimtena widū) tika isdots likums, kurfch soda wišus strahdneekus, kas norunajufchi praht leelaku algu un ihfaku darba laiku. Samlibdšigi likumi wehlat atkahrtojās, un peem., astonpadšmitā gadu šimtena beigās, taisni tad labibas zenas bij pazehluschās lihds tā šauktajām „bada zenam,“ — parlamenta akts noteiz par nelikumigeem wišus lihgumus, kuru mehrkis ir paaugstinat darba algu un pamasinat darba laiku waj darba daudsumu.

Tā redsam, ka Anglijas parlaments, kurfch jau widus laikos bij eeguwis plaschas teesibas likumdoschanā un walsts pahrwaldišchanas kontrolešchanā, fastahweja tilai is privilegeto un mantigo šchiru preekschstahweem, un tā tahds aištahweja scho šchiru intereses us nepriwilegeto un trubzigo šchiru rehkina.

IV. Parlaments Tudoru un Stuartu laikmetā. Revolūcija un republika

Stuartu laikmetā, septiņpadsmitajā gadu simtēni, tautas preekschstahwiba zaur nemitīgu zihau galīgi nodibināja Anglijā konstitucionalismu. Tas bij itkā jaunās sajuhsmas un enerģijas peepļuhduma laikmets, kursch keloja behdigajam Tudoru laikmetam, kad parlaments wehrdsiski semojās karalu preekschā. Geshpadsmitā gadu simtēna Tudoru dinastijas waldneeki ar absolutistiskajiem zenteeneem nezeeta nelahdu pretestību parlamentā, un parlamenti ari bija schini laikmetā til glehwi, ka ispildija gandrihs wīsas karalu prasības. Kautstis raksturo Tudoru laikmeta parlamentus sekoschi: „Besspehzīgi, personigēem eespaideem padoti, fastahditi pa leelakai daikai is laizigēem un garigēem karala peekritejēem, Tudoru laikmeta parlamenti war tikt eeskatīti par pascheem wehrdsiskatajēem, lahduš til Anglijas wehsture pasihst. Wini pilnīgi atteizās karalim par labu no likumdewejas waras un ar gatawību ispildija bendes lomu, kad karalis to wehlejas.*) Tikai weenā punktā wini israhdijās loti stingri un daschreis peespeeda karali peekahptees, jo wini juta, ka ais wineem stahw tautas masas, — tas bij tad, kad karalis prasija naudas pabalstus.“**)

*) Kautstis te, starp zitu, domā par Tomasa Mora tragisko galu. Mors bij karala Indriks VIII. personigs draugs un walsts langleris; bet kad winsch karalim pretim wihriškīgi atstahweja sawu pahrlēezību, tad wīnu eemeta zeetuma; un pakalpigais parlaments noteesaja Moru 1535. gadā us nahwi, lai gan wīnam nelahdu noseegumu newareja peerahdit. Tāpat Indriks VIII. lika parlamentam us nahwi noteesat sawu seewu Annu Bolein.

***) Карлъ Каутскій, Томасъ Моръ и его утопія. 156. lapp.

Zaur to issklaidrojama tahda pahrwehrschanàs? Protams, wairaki eemesli bij par zehloni tam, ta parlamentu fastahwòs Tudoru laikà bij til padewigs waldbibai. Augschejâ palatâ, tà jau sinam, sehbeja augstâ muischneeziba un augstâ garidsneeziba. Ugrat feodalâ muischneeziba, karaka wasaki jeb baroni, lai gan, protams, apspeeda semalàs schkiras, tomehr prata ari aisstahwet brihwibu un pilsonu teefibas, turu deht daudsreis lopigi usstahjâs pret karali un eerotscheem rolâ wadija tautu pret waldbibu. Kur tad tagad bij palizis feodalâs muischneezibas lepnais garš? Leeta ta, ta Tudoru laikmetam schlotees feodalâ muischneeziba bij gandrihs gluschi isnihluse ar wifu sawu lepno garu, un winaš weetâ karaki radija sewim jaunu — paklausigu un padewigu muischneezibu. Baroni bij paschi sewi isnihzinajuschi trihsdesmit gadu ilgajâ eelschejâ karâ, kusch pasihstams sem nosauluma „baltâs un šahrtâs roses karsch“.*) Ugrat baronu kareiwistâ energija ilgu laiku bij atraduse iseju krusa karos un simts gadu ilgajâ karâ ar Franziju, kur baroni bij atraduschki ari dauds laupijuma. „Bet tad schee eenahluma awoti issika,“ raksta Rautskis,**) „tad swehtâ seme bij kristigajai pasaulei suduse (t. i., eekarota atpakal no turkeem), un Franzija us wiseem laikeem gahjuse preeksch Anglijas pasuschana, — tad anglu baroni šahla laupit semi un laudis paschâ Anglijâ . . . Atraduschki eemeslu, ta wajagot aisstahwet Lankasteru waj Zorku dinastijas teefibas us troni, baroni šadalijs diwos naidigos lehgeros un šahla laupit un nokaut weens otru. Pateefiba „baltâs un šahrtâs roses karsch“ bij diwu laupitaju lehgeru karsch laupijuma deht, un tapehž winsch tika wests ar breemigu zeetfirdibu un nitnumu. Abas partijas usstah-

*) Schis karsch (1455.—1485.) tika wests deht Anglijas trona starp Lankasteru un Zorku dinastijam, turu gerbonos atradâs schis roses — weenâ balta, otrâ šarkana.

***) Томасъ Моръ и его утонія, 147. lapp.

dija noteikumu: neschlot neweena muischneela. See, kuri isglahbās no kara lauka, krita sem bendes sobena us tās partijas pawehli, kura atradās pee waldibas. Schini breezmigajā flaktinā, kursch willās wofelu paaudsi, gandrihs wifa angļu muischneeziba aifgabja postā; winas muischas nahza karala rokās, kursch radija sewim jaunu, padewigu muischneezibu. Tudoru laikā gandrihs wifī augstee muischneeki bij pazelti schini kahrtā no karala un no wina ar muischam apdahwinati, tā tad winam pateizibu parahdā un tamdehl pilnigi winam padewigi.“

Tā tad muischneeziba Tudoru laikā fastahweja is karala kreaturam. Bet ari garidsneezibu Tudori bij pratuschi padarit sewim padewigu. Indritis VIII., tas pats, kursch pirms kreetni islamajās ar Luteru, par to dabuja no pahwesta tituli „defensor fidei“ (tizibas aifstahwetajs), wehlat fakildojās ar pahwestu, atteizās no wina un no katolu tizibas un us ahtru rolu isweda šawā walsti reformaziju, kura pastahweja tikai eefsch tam, ka winsch isfludinaja sewi par basnizas galwu un atnehma klosterēem winu leelos semes gabalus. Tā angļu garidsneeziba nahza pilnigi sem karala waras, bet winai atnemtee semes gabali tika isdahwati waj par lehtu naudu pahrdoti jaunajai muischneezibai. Tā tad parlamenta augsch-nams, lordu palata, bij tolait karalim gluschi padewigs. Bet ari apatschnams bij kluwis karalim padewigs. Pirmkahrt tamdehl, ka „tautas preefschstahwiba“ — apatschpalatas fastahws — tika leela mehrā wiltota. Daudsi privilegetee — ar preefschstahwibu apweltitee meestini atradās atkaribā no karala waj ari no winam padewigajeem leelajeem semes ihpafschneekēem; tā tad leela dala apatschpalatas lozeku tika fattiski „eezelta“ pehz waldibas waj lordu aifrahdijumeem. Peemehram, karaleeneš Elisabeteš laikā (1558.—1603.) tautas preefschstahwibas wiltoschanas noluhkā ap feschdesmit tahdeem meestineem no jauna tika dota preefschstahwiba.

Šahdi meestini dabuja raksturigo palamu: rotten boroughs „šapuvušchee meestini“ (jo wini bij panthufšchi, ar neezigu eedšihwotaju slaitu), waj ari „labatās meestini“, jo wini atradās tikpat tā karala un lordu labatās: bija no wineem tik atkarigi, ka tee wareja aifrabbit, kuruš waldibai un lordeem patihlamuš wihruš buhš eeweulet par deputateem. Septiapadsmitā gadu simteni, leelās revolūzijas laikā, šchi netaisnā wehleschanu eezirkau sadalishana gan tika uš laiku atzelta: masajeem meestineem tika atnemtās wehleschanu teesibas un peeschirtās leelām pilšehtam. Bet tad Stuarti atgreesās pee waldibas, šchi pate kahrtiba tika atkal eewešta un pastahweja lihds pat 1832. gada wehleschanu reformai. *) Tā tad leela dala no maso meestianu preekschstahweem bij padota waldibas un lordu teescham eespaidam. Bet ari leelako pilšehtu preekschstahwji nenostahjās opozizijā pret karali. Brihwprahtigatais elements pilšehtās bij amatneeki, bet leelako lomu winās spēheja tirgotaji. Un tirgotajeem nebij eemešla ušstahtees pret karateem; jo, tā Rautskis pareisi aifrabda, „Tudori loti labi šaprata, ka winu interesēs šakriht ar tirdsneezibas interesem, un tamdehl wifadeem lihdsēkēem weizinaja winās attihstibu. Šit despotiski wini ari newaldija, Londonas pilsoni — lihdsās karala warai pate štiprakā organizacija semē — pazeeta winu rešchimu, jo wif Londonas eedšihwotaji, teeschā waj neteeschā kahrtā, dšihwoja no tirdsneezibas. Un kamehr tirdsneeziba plauka, wineem nebij nekahda eemešla buht nemeerā. **)

Ja waldibai wareja isnahkt šaduršme ar kahdu no palatas šastahwdalam, tad ar grašistu preekschstahweem. Tudoru laikmetā jau bija pilnā spēhlā tas

*) Prof. J. Satschels (Englisches Staatsrecht, Bd. I. 2. Iapp.) atšihmē, ka 1793. gadā 154 š augšchnama ložēkēem, pateizotees šawam eespaidam uš „labatās meestineem“, faktiski „eežehla“ 307 š apakšchnama ložēkēem.

**) Томасъ Моръ и его утопія, 154. Iapp.

prozēs, kurfch wehlaſ noweda pee ſemneezibas iſnibzinafchanas Anglijā, un ſchini prozeſā ſadubrās waldibas un muiſchu ihpaſchneeku intereſes. Peezpadſmitā gadu ſimtēna otrā puſē un ſeſchpadſmitā gadu ſimtēna pirmajā puſē, manufakturai leeliſti atihſtotees (ſewiſchki Holandē) wilnas zenas ſahla ſtipri zeltees, un muiſchu ihpaſchneeki ſahla leelos apmehros pahreet uſ aittkopibu, tā uſ eenefigatu eenahkumu awotu. Bet preekſch aitu ganibam wajadſeja daudſ ſemes; un tā tā ſemneeku ihpaſchuma teeſibas nebij juridiski deesgan ſtipri ſargatas pret muiſchu ihpaſchneeku rijibu, tad wini leelā mehri eewilla ſemneeku ſemi, pirms topejās zeemu ganibas, atmatas u. t. t., bet wehlaſ ſahla ſemneekus weenlahrſchi padſiht. Daudſi — ſewiſchki ſihſſemneeki un buhdneeki (lotteri) pehž topejo ganibu atnemſchanas paſchi atſtahja ſarvus ſemes ſtubrīſchus, jo beſ ganibam wineem nebij eespehjamſ pahrtitt. Truhkumu zeeſdami, wini bareem klichda no weenas weetas uſ otru;*) poſts bij tit leels, tā daſchi prahſtigalee laudis ſahla nopeetni aiſrahdit uſ breeſmam, lahdas draudot wiſai walſtij no ſemneezibas iſnibzinafchanas: ſeme palikſhot lauſchu tuſſcha un neſpehſhot wairs atgainat ahrejo eenaidneeku uſbrutumus. Pate waldiba ſahla uſſtahteēs pret ſemneeku ſemes ekſpropriaziju. Tika eezeltas komiſijas apſtahku iſpehtifchanai. Tika iſdoti pat wairaki likumi, kuri praſija, lai ſemneeku ſaimneezibas netittu iſnibzinatas, lai neweens neturetu aitu wairak par noteikto ſkaitu, pat lai iſnibzinatās ſemneeku ehkas tittu no jauna uſbuhwetās un ſaimneezibas no jauna eerihlotas u. t. t. Schee likumi gahja pret muiſchu ihpaſchneeku intereſem, un tapehž wini — palika ne-iſpilditi. Jo uſ likuma iſpildifchanu wajadſeja luhſoteēs meerteefneſcheem, kuri bij tahdi paſchi muiſchu

*) Darbu newareja nekur dabut, jo kur agraki — ſemi arot — bij ſtrahdaſuſchas beſmitām ſemneeku rotu, tur tagad peetika ar weenu ganu un pahris ſuneem.

ihpaſchneeki un, warbuht, tàpat bij ſawuſ ſemneekuſ no ſemeſ padſinuſchi. Sargadami ſawuſ ſchkiras intereſeſ, wini iſrahdiſa paſiwu pretoſchanoſ, un labi domatee litumi palika titai uſ papira; turpretim litumi pret ſemneekeem gan tika ſtingri iſpilditi. Indriſa VIII. laiſà daudſi no padſihtajeem klejojofcheem ſemneekeem krita par upuri baħrgajeem litumeem pret klaidonibu, kura tika ſodita pat ar nahweſ ſodu žaur palahrſchanu.

Tà tad, grafiſtu preekſchſtahwojeem — kuri wiſi rekrutejaſ iſ muifchu ihpaſchneeku ſchkiras — bij ſawi eemeſli buht nemeerà ar waldbibu winaſ agrarlitumu deħt. Bet ja ari ſchee dſchentlmeni buhtu gribejuſchi noſtahteſ opoſizija pret waldbibu, parlamentà tam nebuhtu bijiſ noſihmeſ, jo wiau bij apmehram titai žeturtà dala no apatſchpalataſ ſaſtaħwa (Tudoru laiſmeta beigàſ grafiſtu preekſchſtahwoju bij 92, turpretim pilſeħtu — pahri par 300).

Tà redſam, ka nopeetnu opoſiziju karaliſ neweenà parlamenta ſaſtaħwadaſà newareja atraſt; turpretim leelaiſ wairumſ no parlamenta ſaſtaħwa, tà jau aiſrahdiſ, bij karalim gluſchi padewigſ. Tahdejadi kluħſt ſaprotamſ, tà parlaments wareja iſdot 1539. gada litumu, kuruſch rahda, žil ſemu bij parlaments kritiſ un žil loti attahlinajeſ no ſawa ſenu-ſenà meħrka: aiſtaħwet pret karala abſolutiſtajeem ženteeneem ſawuſ privilegijaſ un lihdiſ ar to tautas teeſibaſ. 1539. gada litumſ atſiħſt, ka karala pawehleſ jeb proklamazijaſ „jaiſpilda tàpat, tà kad tee buhtu parlamenta akti“; tà tad ſchiſ litumſ, atſiħdamſ karala pawehleſ, kuraſ iſdotas beſ abu palatu lihdiſdalibaſ, par litumeem lihdiſgàm, nodewa karala rokaſ litumdoſchanaſ waru.*) Ža attihſtiba tahdà wirſeenà buhtu gaħjuſe taħlaſ, tad laiſam ari Anglija buhtu eeweſeſeſ abſolutiſmſ; bet ſchini wirſeenà wina wairſ taħlaſ newareja eet:

*) GaL. A. B. Даяси, Основы госуд. права Англии. 2 изд., 60. lapp.

attihstitalajos tautas slahnos bij jau pabraf stipri eeauguse litumibas un brihwibas fajuhra, kura nelahwas til weegli isnihzinatees. Dats 1539. gada litums til loti runaja pretim Anglijas fatwerfmes un litumu garam, la winsch tika atzelts jau pehz astoneem gadeem, nahfoscha karala Eduarda VI. laika. Lihds ar to pamafam atmostas atkal parlamenta zihnas gars, un winsch fahf atkal aistahwet fawas privilegijas.

Japeefhme wehl, la — lai ari zil patwarigi bij Tudoru dinastijas karaki, parlamentu gluschi isnihzinat wini nezentas. Ra redsejam, paschi apstahli bij tahdi, la parlamenta wairums bij karalim padewigs, ta tad karaleem nebij eemesla zenstees isnihzinat eestahdi, kura wineem nedarija nelahdas raifes. Un daschi wehsturneeki pat atrod, la Tudoru laikmeta wahjee parlamenti ir dauds palihdsejuschi pee konstituzionalisma nostiprinafchanas. Wisi swarigalee lehmumi gan tika peenemti karala padome; bet pehz tam wini teef suhtiti uf parlamentu un teef tur peenemti statutu weida. „Karaki winus (t. i., fawus padome peenemtus lehmumus) labpraht suhta uf parlamentu, jo wini nepawifam nebihstas atraft tur opofiziju. Tahda fina kauschu wahjums weizina eestahdes stiprumu un ustura wina nepahrtrauktu dshiwibu. Schis despotistās dinastijas laika parlaments ahreji leeto wifas fawas teefibas. Lukt, la-pehz atkal til drihs wareja atdsimt brihwiba.“*)

Un pateefcham, jau Elisabetes, pehdejas Tudoru dinastijas karaleenes laika parlamenta atkal top dsirdamas bafis, lahdas tur sen nebij dsirdetas. Schi patwaldiga karaleene eefauza parlamentus famehra reti un mehginaja pat eerobeschot deputatu runas brihwibu, passaidrodama, la winu usdewums esot tilai atbildet uf waldibas preekschlikumeem ar „ja“ waj „ne“, bet ne istirsat winus. Ra redsams, kara-

*) Бутми, Развитие госуд. и обществ. строя Англии. 68. глрр.

leene gribeja ne tikai apzīrpt parlamenta runas brihwibu, bet arī isnīhžinat parlamenta inīziatīwu. Bet weena no galwenajām tautas preekschstahwibas teešbam jau taisni ir inīziatīwas teešiba, — teešiba eestūtinat preeksch tautas dšihwes swarīgus jautajumus, eestneegt un wirsit atteezīgus lītumprojektus u. t. t. Ja parlaments waretu tikai peenemt waj atraidit waldibas eestneegtos projektus, bet winam nebuhtu teešibas isschahdat lītumprojektus us sawa pascha inīziatīwi, tad parlamenta loma buhtu tikai pasīwa, aktīwi winsch neta newaretu schahdat. *) To sawrata arī Elisabetes parlaments 1593. gadā un stingri atbildeja karaleenei, ka winsch netauschot sawas teešibas schachaurinat, jo atshīstot, ka winam ar waldibas peedališčanos peederot teešiba eestūtinat un istīrsat wīsus us walsīs dšihwi atteezīšos jautajumus, un ka karaleenes zenschanās isschīrt swarīgās leetas sawā padomē, bet parlamenta peedališčanās, un statutu weetā istīkt ar waldibas proklamāzijām, — runajot pretīm Anglijas wezu wezajām teešbam un lītumeem. Us wezajām teešbam schīs pats parlaments atšauzās arī tad, kad waldiba usstahdīja prasību, lai deputatu pilnwaru pahrbaudīščana turpmā notīktu ne wairš parlamentā, bet kanzlera teešā, — eestahdē, kas bij daschā sīnā atkarīga no waldibas, jo kanzlers tika no waldibas eezelts. Tolait parlamentam bij eemesli domat, ka teešneschi, deputatu pilnwaras pahrbaudīdami, nebuhs gluschi bespartejīski un zentīsees eewehrot waldibas wehleščanos; tapehž parlaments stingri atstahweja sawas teešibas un patureja pilnwaru pahrbaudīščanu sawās rolās lihds dewīnpadšmitā gadu sīmtena otrai pusē, kad deputatu pilnwaru pahrbaudīščana tika nodota

*) Franzišas 1814. gada konstitūzijā un wairakās wahžu walsču konstitūzijās (Badenes, Saksijas u. z.) dewīnpadšmitā gadu sīmtena pirmajā pusē (Wirtembergā lihds 1874. g.) inīziatīwa peedereja tikai karalīm; bet tagadējās konstitūzijās wīsas atshīst tautas preekschstahwibas inīziatīwas teešibas.

Anglijas augstakai teefai. Tagad parlaments neeraudsiņa te nelahdu ņawu teefibu ņaņhaurinaņhanu, jo Anglijas krona teefneņhi eenem til neatkarigu un augstu ņtabwofli, ka par winu beņpartejiņu newareja ņhaubitees. Somehr žitās konstituzionelajās un parlamentarajās walņtis ari tagad wehl paņtabw noteikumš, ka deputatu pilnwaras paħrbauda tautas preeņņņtabwibas eestahde pate, t. i., paħrbauda, waj deputata wehleschana ir notikuse litumigi pareiņi un waj winam ir teefiba buht par parlamenta ložekli.

Beidsot jaatņihmē, ka 1593. gada parlaments noteikti uņstahdija wehl weenu konstituzionaliņma prinzipu, kurņch wehlaņ tika uņnemts daudsās žitās konstituzijās. Parlaments peenehma rezoluziju, ka budņņeta, kuru apatņchpalata peenehmuse, lordu palatai naw wairs teefibas neko groņit: wina war budņņetu tikai waj nu peenemt, waj atraidit. Tahda paraņcha paņtabwejan jau ari agral, bet wina nebij wehl noteikti formuleta. Tapehž taiņni 1593. gads eestatams par momentu, no kura ņahlot apatņchpalata budņņeta nolemņchanā eeguhņt noteiktu paħrņwaru par augņchpalatu.

Tā redņam, ka Tudoru dinastijas beigās parlamenta žihnas gars ņahņ atkal atdņihwotees. Bet wiņā pilnibā winsch attihņtas tikai nahkoschās — Stuartu — dinastijas waldischanas laikā; pee tam pirmajā puņē, lihds rewoluzijai, parlamentam nahņas aistahwet ņawas wezās priwilegijas, kuras karali grib winam atnemt. Bet peħdejo Stuartu waldischanas laikā, peħž pirmās rewoluzijas, parlaments eeguhņt ņewim jaunās priwilegijas un, žaur tā ņaukto „ņlaweno rewoluziju“ (glorious revolution) 1688. gadā uņzeldams troni jaunu dinastiju, galigi nodibina konstituzionelu ņatwerņmi.

Pehž Elisabetes Anglijas troni uņstahpa Želabs I. iņ Skotijas karali Stuartu dinastijas.*) Winsch

*) Karalis Želabs I. ņaweenoja ņem ņawas waldischās Angliju un Skotiju un pirmās noņaužās par Leelbritanijas karali. Lihds 1707. g. Skotijai wehl bij paņchaj parlaments.

bij dabujs labu isgļībtību; starp jūtu, par viņa skolotāju bij bijis Dschordschs Buchanans, tautas teģību aīstahvetajs,*) kurš savam augstajam skolēnam pat bij vēltījs savu darbu „De jure regni apud Scotos”. Bet israhdijās, tā leelā skolotāja idejas „augstajam” skolēnam bij palīkuschas gluschi sweschas. Wīnš israhdijās par fanatīstu patwaldības un basnīzas aīstahwi. Wīnš šaprata, tā wāstis wāra un basnīza loti labi wā pabalstīt weena otru, tapehš wīnš mehdsā teikt: no bishop — no king (t. i., ja nebūš bīskapa — nebūš arī karalīš). Weenu leetu gan wīnš bij no šawa skolotāja eemahzījees, proti: rakstīt traktatus, Un lihds to Jekabš bij uftahpīš troni, wīnš „lehrās pee spalwās” un uftahstīja traktatu „The Law of free Monarchies”, kurā mehgināja apgahst šawa skolotāja Buchanana eestatus un fludināja, tā karalī esot no Deewa eezelti un wīneem neesot neweenam jadod atbildība par savu waldīšanu tā weenīgi Deewam.***) Brihwību šhīš karalīš atfīhst weenīgi preekš karaleem, un par „brihwu monarchiju” wīnš šauš tahdu, kurā karalīš ir brihwš no katras atbildības, tā tad absoluts waldneekš, despots. „Es nezeetīschu,” mehdsā teikt Jekabš I. „tā Juris un Jahnis, Peteris un Andrejs šanahš kopā un īsteīš savu nepeekrišanu karalim un viņa padomei.” Tā tad wīnš jau gluschi noteīkti žentās aprobešot parlamentu un pat — ja buhtu eespehjamš — īsnīhzinat wīnu; jo — karalī tāl ir no Deewa eezelti, kas wīneem dalās ar tahdu parlamentu, kurā šehš Juri un Jahni, Peteri un Andreji. Tītai — arī Jekabam I.

*) Buchanans bij stīngs demokrāts, peem., wīnš aīstahweja referendumu šeb tautas balsoschanu; bet karalī waldību wīnš neatmēta. Gal. P. Трейманъ, Тиранноборцы, 49 lapp.

**) Jekabš I. rakstīja arī par dāschadeem žiteem ļautajumeem, peem., par tabalās smehlēšanas kaltgumu, par raganam, — un pat dsejotus. Tā tad wīnš ar šaweem politīkajeem eestateem un savu „daudspusību” atgahdīna tagadejo Wāhžījas teģīfaru un Prūšījas karalī Wītumu II.

nahzās atsiht, ka sčee Zuri un Jahni tomehr laut lo nosihmē, ja ne wairak, tad tamdehl, ka wineem bij wara par tautas naudas maku. Zekabam, protams, wajadseja naudas tāpat lā wina preelšgahjejeem, un tapehž bij parlamenti jaeesauž. Tikai satikt ar parlamenteem winsch wis newareja. Parlamenti solija dot naudu tikai pehž tam, kad buhš ispilditas wina prasibas. Zekabs ar to nebij meerā un atlaida parlamentus us mahjam. Wina 22 gadus ilgajā waldišchanas laikā tika eesautti tikai tšetri parlamenti, pee kam trihs lihds septinu gadu ilgus starpbrihschus karalis istika gluschi bes parlamenta.*) Protams, karalim nu nahzās atrast lihdselus, tā eewahlt naudu bes parlamenta peelrišchanas; bet winsch sčini sīnā bij deesgan ismanigs. Wispirms winsch zentās atdsihwinat un ismantot wezuwežās karala wirštundšibas teesibas par feodateem. Rā wirškungam, karalim bij aibildneezibas teesibas par nepilngadigeem feodateem. Un luhk, Zekabs lila usmeklet nepilngadigus feodatus un konfiszēja dalu no wina mantam. Ar to, protams, nepeetika, un karalis sčhla peeprasit no eedsihwotajeem usturu šawam galmam, lai gan sčhi wežā widus laiku parascha bij sen jau likumigi atzelta. Tāpat bij atzelti „peespeestee aishnumi“ (Eduarda III. un Rišarda II. laikā); tomehr Zekabs zentās atdsihwinat ari sčho widus laiku paraschu. Winsch lila fastahdit bagato tirgotaju šaralstus, un tad drihs weenam, drihs otram no wineem „isteiza šawu labwehlibu“, tura pastahweja eelšch tam, ka karalis — aishmās no wina naudu. Bet kad ar to wisu wehl nepeetika, tad karalis isgudroja wehl lautko gluschi jaunu:**) winsch isdomaja jaunu aristokratisku „baroneta“ tituli, un teesibu us sčho tituli par noteiktu sumu sčhla

*) Lai gan jau Eduarda III. laikā tika eeslatits par ispidamu paraschu, ka parlaments jafafauž latru gadu.

***) Jaunu preelšch Anglijas: bet Franzišā tamlihdsiga titulu pahroschana pastahweja jau agrak.

pārdošā gandrīš atkļāti. Šī titulu pārdošana un pēspēstu aizņemumu nēmšana, protams, krita tikai uz bagātnešiem. Bet Jēkabs atrada veidveidū nelikumīgu līdšēti, tā ēvākt naudu no vīšiem pāvālnēšiem. Proti, vīšs šāla pāvārnī nēmt nēšēšus nodoklus, aplīdams dāšādās pēzēs ar muitām un atzīšēm. Protams, zaurto pēzēs tīla šādārdšinatās, un tā šēē nodokli bij jāšamāšā pātebrētāšiem no šāvās šabatās. Un šhīnī jāutājūmā arī tēšnēšhī šhājās šaralā pūšē un, šād dāšhī atēzās māšāt nelikumīgo nodokli, nospēēda, tā šaralīm ēšot tēšhība uslīst nēšēšus nodoklus, jo šināmājā štatutā „de tallagio non concedendo“ ēšot runā tikai par tēšhēēm nodokšiem, šurus šaralīs nēdrīšst nēmt bēš parlāmēntā pēštrīšhānās.

Bet zītādās domās bij parlāmēntā. Atkļāhjot parlāmēntā pīrmo šēšjū, mārātā 1604. gādā, Jēkabs tūrēja tronā runu, šurā bij dšīrdāmī zaurī vīnā pāvāldīgēē zēntēēnī. Tikāi šhīs nēbij Šudorū laīkmetā parlāmēntā. Atbīldē uz tronā runu vīšs aizšāhdījā uz šāvām tēšhībam un atgāhdīnājā šaralīm, tā līkumdōšhānās wārā pēēder tikāi „šaralīm parlāmēntā“, tāš ir: šopīgī parlāmēntā abām pālātām un šaralīm. Šāhlat apāššhānās pēšēšējā pēšto, tā šaralīs bij nodēvīs deputātu pīlnwārū pāšbāudīšhānū šanzlērā tēšāi. Un vīššwārīgāhī apāššhānās pāštāhvējā uz šāvām tēšhībam nēteīkt par šautās nāudās mālu, t. i., lēmt par nodokšiem. Vīšs pēšpāšhījā, laī šaralīs atšatās no šāvām wīdūs laīku šēodalājām wīrškundšībās tēšhībam un laī nēēgūhšt nāudu zītādī, tā tikāi parlāmēntā pēšpēšēstu šūšhīdījū wēidā. *) Bēš tam parlāmēntā

*) Tā šhīs parlāmēntā pēšpāšhījā apmēšram to pāšhū, tāš tīla rēālšēšēš tikāi ap pūš gādūšīntēnt wēšlāš, Šaralā II. laīkā, šād līkumā jēšā tīla atzēlšās šēodalās ēšlābršās atlēēlās, štarp zītu arī dšīntšūšhānā, šurā gān šaktīšhī bij līšētgūšēs jāu pēšpāššmītā gādūšīntēnī.

protesteja pret to, ka karalis isdewa tirdsneezibas monopolijas kolonijās, peeprafija fewim teeſibu pabraudit wiſadus ofizialus dokumentus, un wiſpabrigi formuleja ſawu teeſibu un priwilegiju pamatu ſeſoſchi: „Gluschi maldigi ir domat, ka parlamenta priwilegijas, un ſewiſchli apafſchnama priwilegijas, nepeederot wineem pehž lituma, bet no karala ſchehlaſtibas. Nē, mehš eſam mantojuſchi ſchē priwilegijas no muhſu ſentſcheem gluschi tāpat, kā muhſu ſemeš un žitu mantu, kura mums peeder.“*) Ur to bij teiktš, ka parlaments gatawš aiſſtahwet ſawas priwilegijas tāpat kā priwatihpaſchumu, par kura litumibu un neaiſſtaramibu neweens neſchauhijās. Beidsot ſchis parlaments atteizās no jaunu ſubſidiju peespreſchanas, un karalis atlaida wiku uſ mahjam, pee tam atklahti iſſazidamees: „Kungi, paldees eš jums neteiſſchu, jo man naw preeſch tam eemeſla.“**)

Šchi paſcha parlamenta otrā un treſchā ſeſijā, 1606. gadā nenahža preeſchā til aſas ſadurſmes ſtarp parlamentu un karali, kā pirmajā ſeſijā. Par eemeſlu uſtrahda tā ſaukto „pulwera ſaſwehrneezib:u“, kura tilko bij atklahta; proti, katoli (kuri bij ſtipri eerobeshoti teeſibās) eſot bijuſchi nodomajuſchi uſſprijinat parlamenta ehku ar pulweri. Dauds kaš ſchini gadijumā naw noſlaidrots; un war pat buht, ka wiſa ſaſwehrneeziba bij mahſfliigi radita waj gluschi no neeka uſpuhſta; bet leeta tila noſtahdita tā, ka tagad waldibai un parlamentam jaapweenojas pret lopejam breeſmam, kaš draudot no katolu puſeš, un tā ſchoreiſ pa daļai ari notika: parlaments neuſſtahjās til aſi pret karali. Bet domu ſtarpiba iſzehlās ſtarp parlamenta abām palatam. Proti, apafſchnams peenehma litumprojektu, ka karalim naw teeſiba peeprafit no eedſihwotajeem produktus galma uſturam.

*) М. Ковалевскій, Исторія Великобританіи, Энциклопед. словарь Гранатъ, изд. 7. т. 8. 599. Iapp.

**) Turpat, 602. Iapp.

Lordu palata šho projektu atmēta. Tad apakš-namš šho pašu projektu peenehma tani pašā fešjā otrreis un eefneedsa otrreis augšpapatā. Augšp-palata atkal atraidija projektu, bet tagad aif formeleem eemesleem: divreis weenā un tani pašā fešjā newarot eefneegt to pašu projektu. Tā tad 1606. gadā pirmo reis formulēts tas noteitums, kurfch tagad peenemts wifās konstituzionelajās litumboschanas eestahdēs: weenu un to pašu projektu newar eefneegt divreis tani pašā fešjā.

Wehl no leelata šwara preeksch konstituzionālisma nodibinaschanas Anglijā ir šhi pašā parlamenta zeturtā fešja, kura tika eefaukta titai 1610. gadā. Šhini fešjā parlaments wispirms protestēja pret karala rihzibu pee neteescho nodoklu nemšchanas un nolehma, ka nekahdi nodokli, teeschi waj neteeschi, kaut ari muitu un pošchlinu weidā, newar tikt uslitti un eewahkti zitadi, tā weenigi ar parlamenta peektrichanu. Tahlat šhini pašā fešjā jautajums par konstituzionelo eekahrtu tika apluhlots no prinzipielās puses. Mehš jau redsejam, ka karalis Jekabs I. patš lehrās pee spalwas, lai šludinatu, ka karali ir no Deewa eezelti un naw neweenam atbildigi tā titai Deewam. Protams, ka karala eeklati atrada peektrichanu un pabalstu pee pakalpiģeem šinibu wihreem. Jau agrak, Jekaba preekschgahjejas, karaleenes Elisabetes, laitā Oksfordas uniwersitates profesors, italeetis Alberiko Ošentilis, šludinaja, ka pate labalā waldbiās forma esot neaprobeshota patwaldiba. Tagad, Jekaba laitā, tahdu šinibu wihru bij jau wesela grupa. Weens no wineem, wahrđā Kauels, Rembridschas uniwersitates profesors, laida klajā politisku enziklopediju lefikona weidā, kur tika aprahdits, ka neaprobeshota patwaldiba esot pahrala par to waldbiās formu, ko mehš tagad šauzam par konstituzionālismu, t. i., to waldbiās formu, kura wispahrigos wilzeenos Anglijā tolait jau bij nodibinajufēs. Karalis stahwot aug-

ſtaf par liſumu, un parlaments paſtahwot titai no karala ſchehlaſtibas, tamdehl wina wara žaur parlamentu nebuht neteelot aprobeſchota.

Schahda mahziba, žura tila ſludinata augſtſkolās un iſplatita publika, azim redſot gaħja pret „paſtahwoſcho laħrtibu“. Tamdehl naw nelahds brihnumš, ka parlaments greeſa uſ to weħribu un, apſpreediš jautajumu par to, laħda iħſti waldbibas forma paſtahwot Anglija: neaprobeſchota patwaldiba waj aprobeſchota monarchija, greeſas pee karala ar ſinojumu, ka profefora Kaueka graħmatā ſludinata mahziba eſot newehlams jauneewedums, kaš eet pretim wezu-wezajeem Anglijaš liſumeem un nodibinatai eelaħrtai, un tamdehl parlaments luhdsot ari karali teeſchi iſteikteeš ſħini leeta. Un luhk, uſ taħdu noteiktu parlamenta ſoli — karališ peeħapās; wiſch iſdewa pawehli nepeelaiſt Kaueka graħmatas taħta iſplatifħanu publika un paſinoja atklaħti, ka wiſch, karališ Želabs I., waldot uſ paſtahwoſcho liſumu pamata un tamdehl newarot ne liſunus iſdot, ne nodoktus nemt beſ walſtš preekſchtaħwibas eekſtaħſchu peedalifħanaš un peekriſħanaš. Taħlaſ karališ gan griħ uſturet ſpeħtā ſawu teeſibu, ſpeedigas wajadſibas gadijumos, kaħ parlaments naw ſanahziš, iſdot pawehleš ar liſuma ſpeħtu, bet parlaments peelaida, ka karališ war iſdot taħdas pawehleš titai peħž eepreeſchejaš apſpreeſħanaš ar trona teeſneſcheem un ar ſlepenaš padomes peekriſħanu.

1610. gadā Želabs atlaida ſawu pirmo parlamentu uſ mahjam; ne tapeħž, ka wina pilnwaras buħtu notezejuſħas, bet tapeħž, ka newareja ar wina weenoteeš ne jautajumā par ſubſidijaš leelumu, nedſ ari ſwarigoš baſnižaš jautajumos. Žapeeſihmē, ka tolait parlamenta pilnwaru ilgums wehl nebij noteiktš, un karali mehdsa eefault uſ jaunu ſeħju to paſchu wezo parlamentu wairaf reiſ, pat deſmit un wairaf gadu laiķā, lai nebuħtu jagreeſħas pee jaunām wehleſħa-

nam, kuru īsnahkums wāreja buht gluschi negaidīts. Revolūzijas laikā tika eewesta labrtiba, peh̄ kuras parlamenta apakšnama fastahws jaewehl no jauna it peh̄ trim gadeem. To paschu likumu apstiprināja Wītums III. 1694. gadā. Bet 1716. gadā, kad Stuaru dinastijas peekriteju rihzibas dehl seme atradās ustrauktā stahwolkli, un waldbiba bijās par jauno wehlešchanu īsnahkumu, — tika peenemts tā šauzamais septingadu likums, peh̄ kura deputati bij wehlami tikai it peh̄ septineem gadeem (pee tam parlaments, kurch scho likumu bij peenehmis, tuhlin atteezināja wīnu us fewim un palika wehl tšhetrus gadus kopā). Protams, ka septini gadi ir par ilgu preekšč tam, lai īwehletee deputati pareisi aīstahwetu šawu wehletaju interesēs, jo septīnu gadu laikā šabeedribas eeskati un šabeedribas interesēs war ftipri pahrmainitees. Tamdehl ari dewīnpadšmitajā gadu fimteni parlamenti parasti tika atlaīsti us mahjam agrakt, jau peh̄ tšhetreem lihds peezeem gadeem, lai jaunās wehlešchanas rahditu, waj šabeedribas eeskati naw grošijuschees; lihds beidsot 1911. gadā tika peenemts likums, ka parlamenta apakšnama pilnwaras newar palikt spēh̄tā ilgaki par peezeem gadeem.

Peh̄ pirmā parlamenta atlaīšchanas Šelabs mehgināja waldit beš parlamenta. Bet ar nelikumīgi šawahlto naudu nepeetika galma īschlehdīgajai dšihwei, un tamdehl jau 1611. gadā tika atkal eesaukts parlaments. Bet ari šchis parlaments nepeekahpās pret karali, fewiškhi wehl tapeh̄, ka apakšnama bij eewehleti kreetni oposizijas wadoni: Dschons Eliots un Toms Wentwors. Šchis parlaments nostahjās stingrā oposizijā pret karali un aīstahweja šawas wežās priwilegijas. Tamdehl karalis newareja ar wīnu šaprastees, fešjas bij ihšas, un 1614. g. parlaments pawīsam tika atlaīsts us mahjam. Nu karalis mehgināja atkal īstikt beš parlamenta, un pateescham īstika ari wefelus septīnus gadus. Pro-

tams, pa ſcho laitu tika dauds nelikumibu nodaritas; nodolki tika nelikumigi nemti, un lai teefneſchi ſtabwetu karala puſe un atſihitu wina rihzibu par pareiſu, tad teefneſchu weetās tika eelitti waldbai palauſigi wihri. Tā, karala pirmais miniftrš, lords Bekinhams (Buckingham), eeteiza karalim lordu Bekonu, kurſch tika eezelts par lordu — kanzleri jeb augſtalās teefas preeſchſehdetaju. Bekons bij ſlawens filofsš, bet iſrahdijs par ſlittu walſts wihru un teefneſi: wiaſch groſija taiſnibu un teefu neween pehž karala prahta, bet lahwās ari nopirktees par naudu, Kad 1621. gadā beidsot atkal tika ſafaukts parlaments, opoſizijas wadoniš Rošs uſrahdijs Bekona nelikumigo rihzibu un praſija, lai parlaments iſleetojot ſawu wežo teefibu un nododot noſeedſigo eerehdni teefai. Parlamenta komiſija eeſahla iſmelſchanu un peerahdijs lordam — kanzlerim kulu nemiſchanu diwdeſmitdiwoš gadijumos. Bekons pats atſina ſawus pahrlahpumus un luhdſa tilai „ſchehlot ſalaufstu needri“. Pret Bekonu, tā waldbiſas loželli,*) leetoja tā ſauzamo impeachment'a prozeduru: apaſchejā palata wianu apſuhdſeja un lordu palata ſpreeda teefu. Wiaſch tika atſihts par wainigu un winam peeſpreeda 40 000 mahrzinu ſterlinu (ap 400 000 rublu) naudas ſoda un žetumu. Nahkoſchais parlaments 1624. gadā tāpat noteefaja lordu Middleſekſu (toreiſejo finantſchu miniftri) uſ atſahdinahchanu no weetās. Ja iſrahda, tā 1621. gada parlaments noſtahjās atkal ſtingri uſ ta redſes ſtabwokka, tā parlamenta priwilegijas ir ne no karala dahwatas, bet wiſas tautas teefiſas, no ſentſcheem mantotas. Apaſchpalata ſcho eeſlatu noteikti formuleja un eerakſtija ſawos protokolos ſchahdi: „Parlamenta teefiſas, brihwibas, priwilegijas un juridiſkija ir Anglijas pawalſneeku ne-

*) Lords — kanzlers Anglijā ir apm. tas pats waldbiſas (tagad miniftru kabineta) ložellis, ſo pee mums ſauž par juſtij-miniftri.

ſchaubama dabiga teeſiba, no ſentscheem mantota. Swarigas leetas, las atteezas uf walſti, karali, walſts aiſſardſibu un baſnizu, litumu ſaſtahdiſchana un ſpehla uſtureſchana, luhgumu uſflauſiſchana, — tee ir teeſchi un litumigi preeſchmeti, kuruſ parlaments war luhlot zauri un apſpreeſt, pee lam latram parlamenta lozeklim ir pilniga brihwiba runat laut lo preeſchâ leelot, apſpreeſhot un nobalſojot. Apaſſchnamam ir pilniga teeſiba nodarbotees ar ſchim leetam tahda lahrtiba un weida, lahdu wiſſſch atſihs par labu un peederigu; un latrs ſchis palatas (t. i., apaſſchnama) lozellis tapat ir ſwabads no latra aiſſaukuma, eeflodſiſchanaſ waj ſoda (iſnemot toſ ſodus, kuruſ pate palata uſleel) par runam, peeſhimem, balſofchanu u. t. t. Un ja lahds no ſcheem lozekteem teel apſuhdſets waj noklauſchinats par laut lo, las runats waj darits parlamentâ, tad ſchis gadijums jaſtahda preeſchâ karalim ar wiſa apaſſchnama peeſriſchanu. Karalis (pee leetas iſmelleſchanaſ) nedrihkt uſtizetees privatam ſinam, bet winam jagreeſchas zaur kanzleri teeſchi pee paſcha parlamenta.“*) Zekabs paſchrozigi iſrahwa ſcho lapu no parlamenta protokoteem, atlaida parlamentu uf mahjam un pawehleja areſtet baſchus opoſizijas wadonus (peem., Roku un Pihmu). Sawu zeturto parlamentu (1624. g.), kuruſch noteefaja rentejas kanzleri (ſinantschu ministri) grafu Midleſſetſu, Zekabs drihs atlaida. Nahkofchâ gadâ wiſſſch nomira, un troni uſlahpa wina dehlis Karlis I.

Karlis I. nebijis ſlihts zilweks, latrâ ſinâ labals par ſawu tehmu, tâ wehſturneeki ſpreeſch. Bet tâ waldneeks wiſſſch nebij teizams, jo wiſſſch neprata zeenit litumus un nihda tautas brihwibu un parlamenta privilegijas. Wiſu ſawu waldſchanaſ laitu wiſſſch zihnijas ar parlamentu, un beidsot ſchi zihna

*) М. Ковалевскій, Исторія Великобританіи, Энцикл. словарь Гранатъ, т. 8., 614. lapp.

iswehrtās par pilsonu karu ar cerotscheem rokā. Schis zihnas eemesli bij daschadi. Karalis peh3 rakstura bij lepns un stuhrgalwigs, un tahdi bij ari wina tuwalee padoma deweji, pirms herzogs Bekinhams, peh3 grafs Straffords. Parlaments un karalis wisu laiku runaja daschadās mehlēs, jo parlaments pastahweja zeeschi us sawām likumigajām privilegijām, bet karalis atfina tikai sawa nelaiķa tehwa mahzibu par monarchiju no Deewa schehlastibas. Leelu fashutumū karalis fazehla zaur sawu patwaribu pee nodoklu uslikšanas. Schini finā winsch zentās wehl sawu tehwu pahrsneegt. Kad parlaments atteizās dot karalim subfidijas, winsch pats isdalija peeprafto sumu us grafistem un issubtija komisarūs, kas lai peedsen nelikumigos nodoklus, kuruš parlaments nemas nebij uslizis. Kas leedsās nelikumigos nodoklus maksat, tee tila bahsti zeetumā, starp teem ari daudsi muischu ihpashneeki. Uri Anglijas augstakās teefas preekshchdetajs, lords Krju, atteizās maksat un pasaudeja par to sawu weetu. Rahds palalpigs wehstures sinatajs aifrahdija karalim, ka 1008. gadā, wehl preeksh normanu eekaroschanas, bijis gadijums, ka karalis bes parlamenta (t. i., toreisejās Leelās padomes) peekrischanas nehmis no juhrmalas grafistem tā fautto „lugu nodokli“ (kurfch isleetots aiffardsibai pret juhras laupitajeem); un ari karaleene Elisabete esot reis uslikuse daschām grafistem scho nodokli,— tā tad, us scho prezedentu pamata, karalis ari tagad warot uslikt scho nodokli bes parlamenta peekrischanas.

Karalim tas nebij diwreis jaaisrahda. Steigschus winsch uslika „lugu nodokli“, un neween juhrmalas grafistem, bet wiszaur. Tilai ari ar schi nodokla eewahschchanu neweizās labat: daudsi atteizās maksat. Tā, peemehram, bagats semes ihpashneeks Dschons Hampdens, us kura dalu isnahza diwdesmit schiliku lugu nodokla, atteizās maksat. Schi suma preeksh wina bij neeziga, bet pate leeta te bij prinzipa leeta.

Hampdens tika nodots teefai par pretoschanos valdibas eerehdneem. Teefa nestahweja sawa usdemuma augstumos un, sem karala eespaida, ar neleelu balsu wairakumu atfina Hampdenu par wainigu; ta tad teefa atfina ari, ka karalim bijuse teefiba uslikt „tugu nodolli“ bes parlamenta peekrischanas. Bet paschi karala peekriteji atfina, ta schi prozese atnesufe par wainigu atsihtajam Hampdenam dauds' wairaf flawas nelà karalim. Hampdens eeguwa leelu popularitati tautà, bet ihgnums pret karali wairojās. Ur saweem patwaldneeziskajeem zenteeneem, patwarigajeem aresteem un ahrkahrtigajam teefam*) karalis jau ta bij sazehlis leelu saschutumumu. Bes tam wehl krita swarà ari religijas jautajums, jo angli ir religioza tauta; un apstahkti bij nokahrtjuschees ta, ka religiju jautajums bij kluwis loti sareschgits. Indrikis VIII. bij eewedis Anglijà reformaziju (lai weeglaki waretu atnemt basnizat un klosterneem wina leelos semes ihpaschumus); protams, schi ofiziali reformetà basniza dauds neatschkihràs no katolu basnizas. Katoliskà karaleene Marija ar bahrgeem libdselieem bij eewedufe atkal katolu tizibu. Protestantiskàs karaleenes Elisabetes laikà lauku eedfihwotaji bij katoli, bet pilsehtu eedfihwotaji protestanti. Karaleene gribeja apweenot sawus pawalstneetus zaur religisku kompromisu — anglikanizmu, kusch bij tilai reformets katolizisms, bes pahwesta, bet ar biskapeem un katolu zeremonijam. Schis kompromis neapmeerinaja stingros protestantus, ta sauktos puritanus, kuri bij pa leelakai dalai kalwinisti. Skotijà bij pilnigi nodibinajees presbiterianisms (t. i., kalwinisms; wiasch neatsihst zitu garidsneezibu, la tilai no draudses

*) Tà, peem., Slepens padomes ahrkahrtigals tribunals — karalim istapigà „Swaisghau Palata“, kura aresteja us aishdomu pamata un wahrdsinaja pa zeetumeem tos, us kureem krita karala dusmas. Ari basnizas leetas bij sewischla teefa. Bet angli jau no feneem laikeem bij peeraduschl pee sawam likumigajam wispahrigajam teefam.

paschas iswehletus mahzitajus — presbiterus). Dauds peekriteju presbiterianisms atrada ari Anglijā. Tas bija protestantisma mehrenais wirseens; tautā atrada leelu peekrischanu ari daudšas radikalakas protestantisma sektes, tā brownisti, barrowisti, baptisti u. ž., kuras apweenoja sem nosaukuma: kongregacionalisti, wehlat independenti. Wini prasija pilnigu apfinas brihwibu un draudschu demotratistku eelahrtu. Daudsi no scho demotratistko sektu peekritejeem, kuri tehwižā tika trauzeti sawu demotratistko idealu realiseschanā, izkeļoja us Seemet-Ameriku, nobibinaja tur kolonijas un tā kluwa par Amerikas Saweenoto Walsstu demotratijas pamata lizejeem. *)

Religistā oposizija pret Karli I. tika stiprinata žaur to, ka tautā waldija pahrleeziba: winsch gribot eewest Anglijā katolu tizibu, — to winsch esot apsolijis frantschu karalim, kad apprezejis frantschu prinzeņ. Par to paschu, t. i., par noluhku eewest katolu tizibu, tika apwainots ari no Karla eezeltais archibiskaps Lohds (Laud), kurfch 1645. gadā tika no parlamenta us nahwi noteesats. Katolu tiziba tautā bij neeeredseta; Anglijas eenaidneeku semes, Spanija un Franzija, bij katolistas, un protestanti tur tika wajati. Un tauta wehl atzerejās „asfinainās“ karaleenes Marijas laikus (Anglijā), kura ar leelu bahrdšibu bij eeweduse atpakat katolu tizibu, pee lam daudsi bij tikuschki pat us šahrteem šadedsinati. Ja to wifu eewehrojām, tad kluhst šaprotams angļu tautas šaschutums pret katoleem; un mums nahkšees konstatet to pretrunu pilno faktu, ka parlaments, kurfch žitadi allasch aisstahweja tautas brihwibu un teesibas, ne par šo nepeekrita Stuartu mehginajumeem dot katoleem tizibas brihwibu, bet isdewa — šewischki Karla II. laikā — stingrus likumus pret katoleem (pa dalai ari pret protestantu sektanteem), kuri tika atzelti tikai 1829. gadā.

*) Gal. Charles Borgeaud, The Rise of Modern Democracy in Old and New England. London, 1894.

Konfliktis starp karali un parlamentu eefahlas jau pirmaja waldischanas gadā. 1625. gadā Oksfordā eefautais parlaments atgahdinaja karalim, ka lato-
teem teefot dotas nelikumigas teefibas; un ka parla-
ments newarot buht meerā ar waldibas politikas
waditaju — pirmo ministri Bekinhamu (Buckingham).
Šho gadijumu waram peeminet tapeh, ka weens
no oposizijas wadoneem, Filips, formuleja parlamenta
protestu pret Bekinhamu tahdā weidā, kursch pilnigi
atgahdinaja wehlafo parlamentu (parlamentarajās
walstis) neustizibas isteifschanu ministreem. Parla-
mentarajās walstis ministri ir ari parlamenta lozeki,
pee tam parlamenta wairakuma lozeki. Zaur to
wini war palikt pee waldibas tif ilgi, kamehr parla-
menta wairakums peekriht winau politikai, bet ja
wairakums naw wairs ar wineem meerā un atteizas
winaus pabalstīt — issaka wineem neustizibu, — tad
wineem jaatlahpjas. *) Anglijā teefchu neustizibas
isteifschanu gandrihs wairs neleeto; waldibas aparats
tur ir tif juhtigs, ka peeteef jau ar neteefchu neuf-
tizibas isteifschanu: ja parlamenta apatschpalata
atraidā lahdu daudz mas swarigatu waldibas likum-
projektu, ministri to eestata par peerahdijumu, ka
parlamenta wairums ir pret wineem, un eefneeds
karalim atluhgšchanos no amata. Turpretim zitās
Eiropas walstis, peem., Franzijā, teefcha neustizibas
isteifschana teef wehl beeschi leetota tā lihdsellis
„ministrijas gahschanai“.

Waram peenemt, ka parlamenta neustiziba mini-
strijai pirmo reis formuleta jau 1625. gadā. **)

*) Ministreem ir gan wehl roka weens lihdsellis: parla-
menta atlaischana. Karalis, uf ministrijas preefchlikumu, at-
lalsch parlamentu un nosaka jaunās wehleschanas. Bet ja ari
jaunewehletajā palatā wairakums ir pret ministreem, tad
wineem latrā snā jaatlahpjas.

**) „Ir neprahīgi,“ teiza Filips sawā runā, sibmedamees
uf Bekinhamu, „ustizet ruhpes par walsts droshibu wihreem,
furu spehjas naw samehrigas ar tam swarigajām weetam,
kuras tee eenem.“ М. Ковалевский, История Великобритани,
турпат, 620. lapp.

Mehrkiš ari te bij tas pats: noteikt waldibas politikas wirseenu; bet selas ūbai neustizibas isteikšanai toreis, protams, newareja buht wehl tahdas tā tagad. Parlaments tikai wehl zihnijās dehl ūwām priwilegijam, kuras karalis neatfina. Karlis I. bij pahrleezinats, ka waldiba ir weenigi wina pascha un wina ustizibas wihru (ministru) darisšana, un ka parlaments, teekdamees darit eespaidu us waldibas politiku, pahrkabhj ūwū priwilegiju robeschas. Tamdehl winsch ihš un ahtri atlaida parlamentu us mahjam. Bet ūhi pascha ministra dehl karalim isnahja ūadurūme ar parlamentu ari turpmal, jo Bekinhama politika, ūewiūhli ahrejā, bij preekūh Anglijas loti neisdewiga. Nahtošahjā parlamentā, 1626. gadā, oposizijas wadonis Dschons Eliots zehla pret Bekinhamu formaluapwainojumu, un parlaments usūahla impeachment'a prozeduru. Tad karalis pats eeradās parlamentā un noteikti pasinoja: winsch nepeelauschot, ka parlaments apspreeūh wina — karala — ustizibas wihru darbibu. Kad parlaments wehl nemitejas, karalis aissauza oposizijas wadonus us ūwū pili un atgahdinaja, lai neatūmirstot, ka parlamentu eesaukt un atlaist warot tikai winsch, karalis. Ziteem wahrdeem, winsch peedraudeja atlaist parlamentu un ilgaku laiku wairs neesaukt. *) Bet parlaments nepeekabhjās; apakūhpalata palika pee ūawa: ka herzogs Bekinhams janodod lordu palatas teefai. Dschons Eliots ūwā apūuhdūibas runā noteikti formuleja to prinzipu, kursch wehlat peenemts wiūās konstituzionelajās walstis, tur pastahw ministru atbildiba; proti: ministrs, kursch pahrkabhjumu isdarijis, nedrihtst aibildinatees ar to, ka winsch rihtojees pehž karala teeschas pawehles. Jo karalis tal newareja wina peespeest rihtotees nelikumigi: ministris wareja atteiktees paklausit karala pawehlei, kaut ari upuredams ūwū stahwofli un atkabhjdamees no amata.

*) Wehlat winsch tahdu mehginajumu ari pateesham isdarija, waldibams weenpadūmit gadus bes parlamenta.

Karalis lila Eliotu arestet un eemest zeetumā. Pilsonu palata (apalschpalata, House of Commons) atteizās turpinat šawas fehdes, pirms palatas loželis Eliots nebušs islaists no zeetuma. Karalis peekahpās, un Eliots atgreesās palatā. Bet tad palata palika zeeschi pee ta pascha wirseena un, peem., rakstiski eefneegtajā protestā pasinoja karalim: subšidijas netiššot peespreestas, kamehr waldibas politiku wadot lords Betinhams, — tad karalis atlaida ari šcho parlamentu us mahjam.

Nahkoscho parlamentu karalis eefauza 1628. gadā. Atklahššanas runā winsch prasija, lai wišā drihsumā peespreeschot prasitās subšidijas (pabalsta naudas); zitadi winsch kerschotees pee teem lihdselkeem, kuruš „pats Deews winam dewis rolā”. Bet parlaments atbildeja, ka subšidijas došchot tikai tad, kad buhšchot nowehrstas nelikumibas, kuru pehdejā laikā bij ša-krabjees tik daudz: karalis bij nehmis nelikumiguš nodoklus, lizis mest zeetumā newainiguš zilwelus u. t. t.*) Parlaments stingri usstahjās tā no karata neezinato tautas teesību aisstahwis un noteikti formuleja šawas prasibas aktā, kursch pasihstams sem nosaukuma „Petition of Rights” (Luhgums deht teesibam). Šchini aktā parlaments aistrahda, ka senu senās tautas teesibas esot no waldibas pahrkahptas tikuschas, un luhds šchis teesibas no jauna apstiprinat un turpinat wairs nepahrkahpt. Parlaments prasa, lai karalis nenemtu nekahdu nodokli bes wišas semeš peekrišanas parlamentā; lai neweens zilwels netiktu arestets bes teesas lehmuma; lai eedsihwotaji netiktu apgruhinati ar saldatu eekortelešchanu, un lai netiktu eezeltas šewišklas kara teesas, jo zaur to daschi pawalstneeki waretu tikt pretlikumigi nosodifi.

*) Parlamenta ložektu starpā bij pee trihsdesmit zilweku, kuri paschi bij tikuschi patwarigi aresteti par atteiššanas no nelikumigu nodoklu maksšanas.

Schi petizija, tā redsam, neprasa nelo jaunu, bet tikai to pašu pilsonu brīvwības un ihpaščuma neaīščlaramību, kuru angļu tauta jau sen slaitija par šawām likumīgām teeščbam. Uš ņhi pamata noščahjās ari petizija, kura beidsās ņhahdi: „Wini (Lordi un Pilsoni, t. i., parlamenta abas palatas) pasemigi luhds Juhsu Majestati par wišām ņchim leetam tā par šawām teeščbam un brīhwībām, kas dibinatas uš likumeem un ņhiš walsts statuteem.“*) Karalis gan wilzinajās un ņahlumā dewa nenoteiktu atbildi, beidsot tomehr apstiprinaja „Petition of Rights“ parastajā likumu apstiprināšanas weidā, un tā ņhiš akts kļuwa par weenu no Anglijas konstitujijas pamata likumeem.**)

Nahloščais parlaments tika eesaults 1629. g. Da to starpu Bekinhams bij miris (no lahda usbruceja, Feltona, noščauts) un tā wina leeta reis isbeidsās. Bet karalis atrada Bekinhama weetā wehl ņpehjigaku patwaldības aīščahwi — renegatu Tomasu Wentworsu, kursch agrak lopā ar Eliotu, Roku u. z. bij stahwejis oposizijas pirmajās rindās. Ari daschi ziti oposizijas wihri bij pahrgahjuschi karala pusē. Bet oposizijas wadoni Eliots, Pihms u. z. bij šawās weetās, un 1629. gada parlaments nebuht nebij peekahpigals par agratajeem. Noteikti winsch pasiņoja karalim, ka ari muitas nodoklus nedrihktot nemt beš parlamenta peekrišanas. Pehz pusotra mehnescha parlaments tika atlaists, un nelokamais oposizijas wadonis Dščons Eliots lopā ar astoneem domu beedreem tika atkal eemests Touera (walsts

*) В. Вильсонъ, Государство, Приложение, 129. lapp.

**) Mehds teikt, ka Anglijā neesot rakstītas konstitujijas. Tomehr ir daschi atņewiņhi akti ar pamatlikumu noščahsu, tā Magna Charta Libertatum 1215. g., Petition of Rights 1628., Bill of Rights 1689., Act of Settlement 1701., Šlotijas un Šrijas peeweenošanas akti. Bet Anglijā naw ņarpības ņarp konstitujionelājeem un parastājeem likumeem; Parlaments parastajā likumdošanas lahrā war atgelt waj grost latru likumu.

politiskajā zētumā). Eliots tika nodots teefai, bet atteizās dot kautahdus paslaidrojumus par savu darbību parlamentā, atsaudamees uz to, ka parlaments pats ir augstākā eestahde wifā walsti (pehž angļu eeskateem arī augstākā teesu eestahde), un viņa ložēki par savu darbību parlamentā ir atbildīgi weenīgi parlamenta preekščā. Tā Eliots noteikti formuleja to wehlat no zītām konstitūzijām atsihto prinzipu, ka parlamenta ložēki par savu parlamentaro darbību nav atbildīgi teefas preekščā, bet ir atbildīgi tikai parlamenta preekščā. Ramehr Eliota prozese wikkās garumā, wiašč zētumā nomira. Un kad viņa dehls luhdša atlauju paglabat tehwa meefas dsimtenes lapos, — karalis atbildeja ar pawehli aprakt Eliota meefas turpat zētumā. Bet angļu tauta wehl tagad zeeni sawa nelokamā brihwibas zihnitaja un moželā Dschona Eliota peeminu.

Nu šahlās Karla I. waldischana bef parlamenta (1629.—1640.), pee tam karala tuwalais palihgs bij grafs Straffords (agralais Toms Wentwors). Patwaribu un nelikumibu šhini laikā tika nodarits dauds; tika nemti nelikumīgi nodokli (1637. g. Hampdena prozese); daudsi pilsoni tika nelikumīgi aresteti un mesti zētumos (uz karalim istapigās „Swaigschnu palatas“ rihkojumeem) u. t. t. Eedšiwotaju nemeers bij leelā mehrā peenehmees, pee tam politiskās prasibas šawijās kopā ar religiskām interesem. Skotijā presbiterianisms (kalwinisms) bij nehmis galīgi wirsrotu, 1638. gadā skoti bij noflehguschi šwinigu lihgumu, tā šaukto „kovenantu“ (covenant), turā atteizās no anglikanu basnijas un apnehmās šargat karali, tizibu, likumus un tautu. Kad karalis israhdijs par tautas teefibu negrosamu eenaidneetu, skoti usstahjās pret viņu. Un wehlat, rewolūzijas laikā, kad Anglijas parlaments arī peenehma „kovenantu“ preekšč Anglijas, Skotijas parlaments atsuhtija palihgā 15000 wihru, kas Anglijas

parlamenta armijai bij leels pabalsts karā pret karali.

Var teikt, ka Slotijas kalwinistu „kovenants“ bij leelās krišes eesahkums. Protams, eemeslu bij jau šakrahjees til dauds, ka krišse buhtu peenahkufe šchā waj tā. Bet tagad „kovenants“ bij tas eemesls, kas noweda abas naidigās puses lihds isščliroschaj zihnai. Karlis I. gribeja ar eerotscheem pahrmahzit šawus buntojoschos pawalstneekus. Šitai nebija naudas, ko ekspediziju šarihlot: nelikumigos nodoklus neweens ar labu nemahšaja, tā tad neatlikās nelas žits, tā atkal eesaukt parlamentu (1640.). Bet kad tas nedewa karalim prašitās subšidijas un aishrahbija, ka pirms wajagot nowehrft nelikumibas — karalis winu jau pehž trim nedelam atlaida us mahjam, laitam ar nodomu: nelad wairs neeefaukt. Pehž apahšchpalatas atlahšchanas winsch mehginaja istikt ar lordu palatu ween (tā šeno Magnum consilium). Bet lordi aishrahbija, ka wini bes otras palatas newarot wairs nela darit, un luhdša eefaukt parlamentu pilnigā šastahwā. To pašchu prašija ari Londonas pilšoni, ta pate prašiba atšlaneja ari no žitām pusēm. Karalim nelas žits neatlikās, ka eefaukt atkal parlamentu (nowembri 1640.). Tas nu bija tā šauktais „Ilgais parlaments“, (likumigi winsch tika atlahšts šitai 1660. gadā; lai gan pa to starpu bij bijušchi ari žiti, no protektora Kromwela eefaukti parlamenti). „Ilgais parlaments“ rihlojās šoti energiski un šahlumā ari weenprahšigi. Pilšonu palatā (House of Commons) par oposizijas wadoni usštahjās Pihms (Pym); winu war škaitit par ta wiršeena preešchšahwi, kurešch usštahdija wehlat wispahšrigi atšihšo prinzipu: noteižoschais wahrds walšti peeder Pilšonu palatai. Pihms prašija wispirms, lai teel atšwabinati wiš nelikumigi apžee- tinatee un atželti no amateem un nodoti tešai wiš tee waldibas eerehdai, šuri weenpadšmit gadu bes- parlamenta laikā pahrlahpuschi likumus. Straffords

gribeja Pihmu arestet; bet Pihms pasteidsās eefneegt pret Straffordu apsubdsibu parlamentā. Tā tā parlaments newareja drihsumā ņawahkt peerahdijumus, kuri buhtu peeteekofchi, lai wareno ministri noteefatu impeachment'a prozeduras ņelā (tā agrat Bekonu), un tā tā no wina wareja atkal ņagaidit patwaribas pret parlamentu, — tad parlaments peenehma ņpezialu likumu (bill of attainder), kurfch atfina Straffordu par wainigu un peefpreeda winam nahwes fodu. Stahwollis bij tik kluhmigs, ka karalis neufdrihtņejās ņchoreif ufstahtees pret parlamenta lehmumu un parafņtija Strafforda nahwes ņpreedumu,*) kurfch tika ifpildits 12. maijā 1641. g.

Da tam parlaments ņentās likumigi nodroņchinat ņawas privilegijas. Winsch peenehma deklaraziju, kurā noteikti paņtaidroja, ka karalim naw teeņibas nemt beņ parlamenta peekriņšanas it nekahdus nodoklus, ne teeņus, ne neteeņus. Ugrat jau redņejām, ka karalis un wina kalpi ņentās noņtahdit to leetu tā, it tā 1297. gada likums (de tallagio non concedendo) buhtu aifleeđņis nemt beņ parlamenta peekriņšanas tilai teeņus nodoklus; turpretim neteeņus nodoklus karalis warot uņlitt ari beņ parlamenta peekriņšanas. ņchini jautajumā jau agrat bij notikuņņas ņadurņmes ņtarp karali un parlamentu; bet no 1641. g. winsch paleet galigi ifņchirtņ tahdā weidā, ka karalim naw teeņibas uņlitt nekahdus nodoklus, ari neteeņos ne. Tahlat „Ilgais parlaments“ nolehma, ka parlaments jaeefauņ ne retat, tā it pehņ trihņ gadeem, un ņefijam jabuht wismas peezbeņmit deenu ilgām. Ja nu karalis negribetu parlamentu eefaukt ari pehņ trihņ gadu noteņeņšanas, tad diwpađņmit lordeem ir teeņibas parlamentu eefaukt; bet ja neatraņtos diwpađņmit lordu,

*) Straffords, ņanemdams ņeetumā ņawa nahwes ņpreeduma apņtiņrinajumu, eņot teiņis: „Uf kungeem ņeret ir welti.“ Tahda pat ņahrtā — ņaur bill of attainder — tika 1645. gadā uf nahwi noteefats otrņ karala palihņs — archibiflafs Lohds.

tas us to gatawi, tad "parlamentam jasanahf us fcherifu un pilsehtu galwu aizinajumu. Schis folis no parlamenta puses bija jau revoluzionars, jo winafch gahja pret sen atsihto karala privilegiju: weenigi karalis war parlamentu eefault un atlaist. *) Daschas „revoluzionaras“ prasibas bij usnemtas ari parlamenta „Leelajâ Remonstranzijâ“ — karalim eefneegtajâ parlamenta aistrabdjumâ, kur bij usflaititas wifas lihdfschinejâs waldibas nelikumibas. Lai schahdas nelikumibas nowehrstu, parlaments prafa ministru atbildibu parlamenta preefchâ. Pee Remonstranzijas apspreefchanas deputati prasija ministru atbildibu ne tikai par nelikumibam, bet ari par tahdu politikas wirseenu, kuru tautas preefchfahwiba atfina par walstei laitigu. „Schi prinzipa isweschana 1644. gada Remonstranzijâ nosihmè, ka Anglija no schi laika fahkot apfinigi fahf pahreet no konstituzionelas us parlamentaru monarchiju.“ **)

Utteezibas starp karali un parlamentu pa scho laiku bij kluwuschas arween asakas. Tauta jau fadalijâs partijâs; karala peekriteji (algotâ gwardija un leelalâ dala lordu un muischu ihpafschneeku) tika faukti par „kawaleereem“; parlamenta peekriteji (leelalâ dala semneeku un jauno tirdsneezifto pilsehtu eedfihwotaju) — par „apafgalwjeem“ ***). Te mellejams wehlafo toriju un wigu partiju fahkums, kuras, nodibinajufchâs Karla II. laikâ, pamafsam organifejâs par diwâm leelâm tautifslâm partijam: konserwatiwee (toriji) un liberati (wigi).

*) Sagad pa leelalai dakai konstituzijas nosaka, ka parlaments faefaufz latru gadu. Daufjâs wahzu walftinâs tikai 2—3 gadu laikâ. Monarchistifslajâs walftis gandrihf wifur atfahfts noteikums, ka parlaments fanahf tikai us waldneeka eefaufchanu. Eefiba, fapufjetees konstituzija noteiktâ laikâ bef fahdas aizinafchanas, parlamentam peeder wifâs republikâs un no monarchijam: Belgijâ, Holandè, Norwegijâ, Sweedrijâ, Danijâ un Ruminijâ.

**) М. Ковалевский, История Великобритани, турпат, 638. lapp.

***) Peez Londonas amatneeku mahjefteem un jaunajem lomijem, turi parasti mafus apjirpa toti ihfi.

Karalis nepeekrita Leelajā Remonstrācijā ufstab-
bitajām parlamenta prasībām. Ar apbrunoteem
pawadoneem wīnšč eeradās parlamentā ar noluhku
arestet peežus opofizijas wadonus. Bet tee bija jau
pastesīguschees glahbtees. Tad karalis atstahja Lon-
donu un sahla last kara spēhku pret parlamentu.
Nu ari parlamentam zits nelas neatlita, ka wahkt
kara spēhku pret karali. Leelā dala grafistu mili-
tschu us parlamenta aizinajumu pulžejās kopā, un
ari pilsehtas farihkoja kara spēhta nodalas. Ari
Skotijas parlaments atsuhtija 15 000 wihru Anglijas
parlamenta kara spēklam palihgā. *) Parlamenta
armijai par wadoneem no sahktuma bij daschi lordi
(Esfels) un muischu ihpafchneeki (peem., tas patš
Sampdens, kurfch 1637. gadā tika teefats par ne-
litumigā „kugu nodokļa“ nemakfashanu). Kara
spēhta šadurfmēs israhdijās, ka pahrsvars bija
karala pusē, — tura saldati bij labaki mahziti un
organiseti. Tad parlamenta armijā ar eewehrošamu
inziatiwu un energiju ufstahjās Oltwers Kromwels.
Wīnšč noprata, ka parlamenta kara spēklam truhkt
peeteekofchas organisazijas un fajuhsmibas. Tam-
deht wīnšč organisēja jaunas kara spēhta nodalas
no fanatistseem sektanteem, kuri sem weena wahrda
pasihstami tā independenti. Schee kareiwji labpraht
padewās ftingrai organisazijai un zihnijās ar fa-
juhsmu — jo wini apfinajās, ka zihnas augstas un
fwehtas leetas deht: wint zihnijās par brihwibu.
Pret tahdeem kareiwjeem karala kara spēhls ilgi
newareja turetees. Karalis beidsot atdewās ftotu
rofās, un tee wina isdewa Anglijas parlamentam
(janwari 1647. g.). Eedfimtā angļu zeeniba pret
karali bij til leela, ka karali, kurfch bij semē fajehlis

*) Skotijā jau bija nostiprinajufēs kalwinistu (presbiteria-
neeschu) waldbiba; un tāklā ari Anglijas parlamentā walratums
bij presbiterianeeschu, tad abi parlamenti sapratās un noslehdsa
lihgumu, žaur to Skotijas „lowenants“ tika isplatits arī us
Angliju.

brahu karu un fanemts eerotscheem rokâ — nebuht
 neusflatiija tâ wangineeku waj noseedsneeku. Winau
 dureja gan sem ustraudsibas, bet swabadiba bij til
 leela, ta winsch netrauzeti wareja west farunas ar
 Franzijas waldibu, ar sawu peekriteju wadoneem
 u. t. t. Parlaments ar winau gribeja islibgt meera
 zelâ; parlamenta wairakums — presbiterianeeshi —
 prasija tilai, lai us trihs gadeem presbiterianisms
 taktu eewests par walsts tijibu, un armija lai desmit
 gadu laitâ buhtu atkariga tilai no parlamenta. Ra-
 mehr willâs farunas ar karali, israhdijs, ta armija
 naw weenis prahtis ar parlamentu. Presbiteria-
 neeshi, kuri fastahdija parlamenta wairakumu, bij
 pehz sawas buhtibas dimdabji,*) religijas leetas
 wini gan bij demokratiski, bet politiskâ sinâ loti
 mehreni, tur wini bij ar meeru atstahst gandrihs
 wisu wezo lahtibu, neewedot nekahdas pamatigas
 reformas. Independenti, kureem bij pahrsvars ar-
 mijâ, gahja daudj tahtal, — wini prasija neween
 pilnigu tijibas brihwibu, bet ari demokratiskas poli-
 tiskas reformas. Radikalee demokrati, ta fauktee
 „lewelleri“ (t. i., nolihdsinataji) prasija basnijas at-
 dalishanu no walsts un wiskas waras nodoshanu
 parlamenta rokâs, kuresch fastahw tilai is tautas
 preekschshahwu weenas palatas. Bija ari sozjalistu
 partija, ta fauktee „diggeri“, kuri prasija semes
 nazionaliseshanu, ta ta katrs, kas grib semi apstrahdat,
 waretu sinama leeluma semes gabalu dabut no walsts.

Armijas galwena dala, independenti, nodibinaja
 kaut ko lihdsigu kara parlamentam, isstrahdaja sawu
 politisko programu un eefneedsa to parlamentam

*) Kalwina simpatijas bij bijuschas aristokratijas pusē; pehz
 reformazijas eeweshanas Genfē, winsch tur eeweda ari aristo-
 kratisku politisku fatwerfmi. Sahdas aristokratiskas tendenzes
 bij ari presbiterianismam. „Presbiterianisms ir kalwinisms
 ar Kalwina aristokratiskajam tendenzem. Independentisms,
 jeb, ta winau pirmal sauza, kongregacionalisms, ir kalwinisms
 bes Kalwina.“ Charles Borgeaud, The Rise of Modern Demo-
 cracy in Old and New England, 31. lapp.

(1648.), lai tas wīnu peenemtu un ispublizetu tā konstituziju. Šchis independentu manifests pasibstams sem nosaukuma: „An Agreement of the People of England“ (Anglijas tautas līgums). „Ļaſot ſcho manifestu, mums jabrihnas, tā wīnſch jau wairat nekā puſtrescha ſimta gadu wezs,“ rakſta Borscho. *) „Prinzipi, kuru wīnſch uſſtabda, ir pa leelakai daļai tee paſchi, kuru realizeshanu tagadejā demokratiija ir titko ſaſneegufe, waj ari wehl praſa. Tautas ſuwerenitate (augſtākā wara); weena weeniga litumdoſhanas palata; ispildu wara teel uſtizeta walſts padomei, kuru palata iswehlē uſ diweem gadeem; it diwgadigas parlamenta wehleshanas; weenlihdſiga un proporzionala preekſchſtabwibas isdalishana; aktiwas un paſiwas wehleshanu teſibas wiſeem pilſoneem, ſas naw dereti kalpi un neſanem (ſabeedribas) pabalſtu; wiſu kriſtigo tizibu brihwibu; walſts neeejauſſchanas baſnizas pahrwaldibā; preekſchſtabwju palatas waras aprobeschoshana zaur konſtituzijā uſnemtajeem pamata litumeem, ſewiſchki atteezotees uſ pilſonu brihwibam, — tabdi ir tee prinzipi, kuru uſſtabdija angļu demokrati 1648. gadā.“

Parlaments nepeenehma ſchis praſibas, bet pawehleja armijai dotees uſ Triju apſpeest dumpi. Armija nepadewās parlamenta pawehlei, bet gan wirſjās Londonai tuwaki, praſidama, lai ismaſkā ſaldateem nolawetās algas. Parlaments wahja jaunu armiju Londonā, ko aiſſargatees. Scho kildu ſtarp parlamentu un armiju isleetoja karalis un, zeredams uſ ſlotu ariſtokratu pabalſtu, aiſbehga uſ Wait ſalu. Bet tur wīnſch tita atkal apzeetinats, un wina ſlotu peekriteji tita no parlamenta armijas Kromwela wadibā drihſumā ſalauti. Bet ari tagad wehl preſbiterianiſtais parlaments neeſſlatiija karali par walſts nodeweju un uſſahla ar wīnu atkal ſarunas tā ar walſts galwu. To independentu armija

*) Ch. Borgeaud, The Rise of Modern Democracy, 39. lapp.

negribeja wairs tablaſ peelaiſt. Dejembrī 1648. gadā palkawneeks Prais ar ſawu pulku eelenja parlamenta namu, aresteja tſchetrdesmit preſbiterianu wadonus un demindesmitſefcheem preſbiterianu partijas lozekteem aiſleedsa eeeju parlamentā. Tās bija 3lgā parlamenta faktiſlās beigās. Bet parlamenta lozekti independenti ſkaitā ap ſeſchdesmit, turpinaja ſehdes, ſlaitidami ſewi par pilnteeſigeem tautas preekſchſtahwjeem. Schis independentu parlaments nu nolehma nodot Karli I. teesai. Tita ſaſtahdita ſewiſchla teesa ſem adwokata Bredſchou preſidijas, ſaſtahwoſcha pa leelalai datai iſ kareiwjeem. Tā Karliſ I., turſch ſawā muhſchā bij daudſus Anglijas pilſonus wahrdsinajis pa zeetumeem un nodewis ahrſahrtigu teesu nelikumigi uſliktam ſodam, tagad patš tita teesats no ahrſahrtigas teesas; un ſawus ſmagos noſegumus pret tehwijas likumeem un tautu wiſch iſpirka ar ſawu nahwiſzaur bendes rotu (30. janwari 1649.).

Anglija tagad tita iſſludinata par republiku. (Commonwealth). Lordu palata tita iſnihzinata. Augſtākā walſts wara pahrgahja tautas preekſchſtahwju palatas rokās, bet iſpildu wara tita uſtizeta walſts padomei. Bet ta nebij nekahda iſhta republika, latrā ſinā ne demokratiſka republika; ta bij Kromwela diktatura, turſch atbalſtidamees uſ winam padewigajām armijas daļam, ſagrahba walſts waru ſawās rolās. Kromwela un wina palihgu eekahrtotā ſatwerſme ſtipri atgahdinaja monarchiju. Warbuht wini ſaprata, ka angļu tauta monarchiſlās juhtas bija wehl loti ſtipras; peedalidamās rewoluzijā, tauta bij gahjuſe ne pret karala waldbibu kā tahdu, ne pret monarchiju, bet tikai pret abſolutiſkajeem zenteeneem, pret wina nelikumibam. Rewoluzijas wadoni — kuri politiſklajos uſſlatos it nebuhst nebij demokrati,*^{*)} tagad dewa tautai „monarchiſku

^{*)} Kromwels uſſtahjās pret demokratiſkajeem lewellereem. Patš par ſewi wiſch runaja, kā par ſkwairu (muſchas iſpafchneetu) un newareja atwalit ſawas intereſes no mantigo

republiku". Kromwels gan nepeenehma karala wahrdu; winsch peenehma nosaufumu „lords augstais protektors“ (Lord High Protector), tituli „augstiba“, un usstabijs purpura mehteli, apjosts ar walsts sobenu. Winsch nebija eewelets us gadeem, ta presidents, bet us wisu muhschu, un winam pat dota teesiba eezelt sewim pehznahzeju. Tas nosihmeja, ta nahfoschais „lords protektors“ buhs Kromwela dehls. Zaur to tad jauniszeptā „republika“ atschlihrās no monarchijas? Sitai zaur to, ta schis „republikas“ karali nesauza wis par karali, bet par protektoru. Un Kromwels israhdijs par stipri patwaldigu protektoru. Winsch gan eesauza ari parlamentus, bet dauds nerehlinajās ar wineem, prafidams sewim rihzibas brihwibu. Bet wina popularitate ustructurejās lihds wina nahwei, jo winam bij eewehrojamas walsts wihra dahwanas, un wina ahrsemju politika bij preeksch Anglijas isdewiga, ta ta wina lailā Anglija eeguwa eewehrojama politistu stahwolli nekā karalu Stuartu lailā. Bet Kromwela dehlam Ritschardam, kursch pehž tehwa nahwes kuwa par protektoru (1658.), nebij scho eewehrojamo walsts wihra dahwanu, neds ari semas godkahribas. Winsch šaprata šawa stahwolka diwkošibu un melus, un tamdehl pats atteizās no protektora goda (1659.). Da to starpu nosoditā karala dehls bija issaukts Slotijā par karali. Winam radās daschi peekriteji ari angļu tautā un armijā. Ta ta pehž Ritscharda atteitschšanās Anglija bij, ta šakot, palikuse bes „walsts galwas“, tad Stuartu dinastijas peekritejam generalim Monkam weegli isdewās uszelt Anglijas troni Karla I. dehlu — Karli II. (maijs 1660.).

schiru interesem. Winsch labprahst affina sewi par wisu fargu un salthdsinaja šawu lomu ar to, lahda peekriht konstebliht (polizistam), kursch nolikts šahrtibas ustructurešanai.“ М. Ковалевскій, Отъ прямого народоправства къ представительному и отъ патриархальной монархii къ парламентаризму, томъ 2., 158. un 159. lapp.

V. Stuartu restaurācijas laikmets. „Glavenā revolūcija“ 1688. gadā. Konstitucionālisma nodibināšanās

Revolūcijas un republikas laikmeta parlamenti, sākot no tā laika, kad Karlis I. bij uzsācis karu pret „Ilgā parlamentu“, neteek no teoretiskiem atbilsti par likumigeem, jo viņiem trūka sākumā veena saskaņotā (karalis), vēlāk pat divas (karalis un lordi).*) Tāpat nēwareja tikt atbilsts par likumigu tas parlaments, kuru esauzjis generalis Monts, ta- pehž tas sauzās par konventu (convention). Šis konvents nu formāli usaižināja Karla I. dehlu, Karli II., eēnemt Anglijas troni us šeno likumu un preekschrevolūcijas sātveršmes pamata. Lai restau- rajija nenosihmetu jaunu — reakzionaru — revolu- ziju, parlaments lika Karlim II. preekschā daschus noteikumus: lai paleek spēhā Ilgā parlamenta leh- mumi, kurus Karlis I. wehl paspehjis apstiprinat; lai teek dota wišpabrīga amnestija; lai revolūcijas laikā konfiszetee ihpašchumi paleek to rolās, kur viņi tagad atrodas. Karlis apfolija wisu, ko no viņa prasija, bet turet sātus solījumus wišch netureja par wajadšigu. Pirms amnestijas isfludinaschanas wišch atreebās teem, kas bij peedalijuschees viņa tehwa teesachanā. Wairaki bij gan jau miruschī, žiti paspehjuschi aisbehg; bet diwdesmittrihs tomehr tika nosoditi ar nahwi, diwdesmitpeeži eeflodsti us

*) Dehž angļu juristu eestateem, parlaments saskaņw is trim dašam: karala, Lordu palatas un Pilsonu palatas. Šchee trihs elementi sātā kopdarbībā jeb „karalis parlamentā“ (The King in Parliament) saskaņda parlamentu. Дайш, Основы государ- ственнаго права Англии. М. 1907., 46. lapp.

wisu muhschu, ziti dabuja weeglatuſ ſoduſ. Ari miruſchoſ aiſſneedſa karaliſtâ atreebiba: Kromwela un daſchu zitu rewoluzijaſ darbineeku lihki tila iſ-rakti un palahrti.

Œhini barbariſkajâ darbâ karaliſ parahdiſa ſawu iſto dabu. Wiſch bij abſolutiſma peekritejſ, tã wina preekſchgaheji iſ Stuartu un Tudoru dinastiſaſ; ſemãm kaiſlibam nodeweel, iſwirtis un iſſchlehdigſ, warmahzigſ bet bailigſ (jo tehwa nahwe taſ wehl bij atminã), wiſch lozijãſ tautãſ gribaſ preekſchã tilai tad, tad nebij eeſpehjamſ winai apeet aplahrt. Tã kluhſt ſaprotamſ, la Stuartu reſtauraziſa nenoſihmeja atgreeſchanoſ pee Karla I. reſchima, maſakaliſ pirmajã laiſtã ne. Karliſ II. nebij eeſaroiſi troni, rewoluziju apſpeelamſ; parlamentiſ tautãſ wahrã winau bij aizinajiſ uſ trona, un lai gan wiſch aſſina parlamentiſ par launumu, tomehr par nepeezeelſhamu launumu, zihna ar turu war nowelſt pee newehlamãm ſekam. Tamdehl atklahtoſ konfliktõſ wiſch mehdiſa peelahteeſ parlamentiſ preekſchã, bet peelaida lab-praht wiſadaſ patwaribaſ un nelikumibaſ tur, tur wareja wainu nowelſt uſ ziteem. Sahtumã wiſch apſtiprinaja pat wairatuſ no teem rewoluzionarã laiſmeta jauneewedumeem, kuri iſrahdiſãſ laiſta garam peemehroti; tã peem., wiſch apſtiprinaja rewoluzijaſ laiſmetã iſweſto dſimtbuſchanaſ atzelſchana (faktiſki dſimtbuſchana bij iſbeigufeſ jau pahriſ gaduſimteneuſ agrãſ), tãpat ari daſchu feodal-iſma atleeku liſtwideſchana. Peem., tã atzeltãſ karala aiſbildneeziſbaſ teeſibaſ par feodalãſ muſchneeziſbaſ bahreneem un ar to ſaiſtitee eenahkumi. Par to parlamentiſ noſpreeda karalim 1200000 mahrzãnu ſterlinu no walſtſ lihdiſteem. *) Œchim

*) Dateſiba ſchiſ manewriſ, to ſauza par feodal-iſma liſtwideſchana, noſihmeja, la daſchaſ eewehrojamaſ muſchneeſtu feodalãſ priwilegiſjaſ, peem., teeſiba buht par Lordu palataſ lojekli palika ſpehlã ari turpmaſ; bet muſchneeziſbaſ feodalee nobokti gan tã atzelti un — pahriſti uſ wiſu tautu: karalim pee-

solim bij ſawa noſihme pee konſtituzionalisma attihſtibas, jo zaur to parlaments paplaſchinaja ſawas kontroles teeſibas. Utwehlejis karalim ſinamu ſumu ſahrteja eenahluma, parlaments ſahla noteikt, preekſch tam ſchi ſuma jaiſleeto. Tā attihſtijas budſcheta ſpezialifazija: parlaments, peenemdams budſchetu, neatdod wiſ wiſu eenahluma ſumu waldibas brihwā rihzibā, bet noſaka ari, zil leela ſuma ſahdam noluhlam jaiſleeto. Anglijā tas teel nolemts tā ſautajā appropriation act'ā (iſdemumu budſchets), kurſch galigi nodibinajās parlamenta praktiſā tītai pehž otras rewoluzijas (1688), bet ſahlumi bij likti jau tagad. Protams, ka budſcheta ſpezialifazijai ir noſihme tītai tad, kad parlaments war kontrolet, waj atwehletās ſumas pateeſcham iſleetotās teem mehrteem, kureem winas no parlamenta bij nolemtas.*) Tāpehž parlaments jau Karla II. laiķā ſahl ſtingri iſleetot budſcheta kontroles teeſibas, ſaſneegdams to, pehž ka bij žentufchees jau widus laiķu parlamenti. Parlaments eeweheleja ihpaſchu komiſiju, kuras uſdemums bij wehrot, ka budſchets tīktu iſpildits ſaſkanā ar parlamenta lehmumeem; un kad waldibas eerehdai peelaيدا pahrkaphumus, nelahrtigi iſleetodami budſcheta ſumas, wini tika nodoti teeſai (peemehram, ſlotes rentmeiſtari Kortrets 1669. g. un Seimurs 1680. g.).

No parlamenta tika noteefats ari karala pirmais miniftrs grafs Denbi (Danby), gan ne par budſcheta pahrkaphſchanu, bet par kaitigu politikas wadibu un walſts nodewibu. Schini preekſch konſtituzionalisma attihſtibas noſihmigajā prozeſē ſtaidri kluhst redſams,

ſpreefiā ſuma 1200000 mahz. tika eewahlta no pirmo reif Anglijā eewestās ahziſes uſ daſcheem preekſchmeteem (peem., dſehreeneem). Samdeht ſaprotams, ka tauta uſnehma jaunos ahziſes nodoktus, kas daſchas pahrtikas weelas ſadahrdſinaja, ar leelu ihgnumu.

*) Bet ja ſumas, kuras nolemtas tautas ihgltibai, teel no waldibas iſleetotas ſchandarmetijas uſtureſchanai, tā Franziķā Napoleona III. laiķā, tad budſcheta ſpezialifazijai naw nelahdas noſihmes.

ta konstitucionelā walsti nēwar buht tahdas rihzibas, par turu nēweens neatbildetu; pat tad, ja karalis ir rihtojees, tā šaka, „pats us šawas galwas“, jaatbild par to tomehr ministreem.

Išschlehrdigais un iswirtuschais Karlis II. bij lahwees nopirktees no Franzijas karala Ludwila XIV. *) Duwrā bij tizis noslehgts šlepens lihgums, us tura pamata Ludwikis XIV. matšaja Karlim II. katru gadu prahwu naudas sumu, par to šchis apsolijās pabalstit katolizisma nostiprināšanos Anglijā un Ludwila XIV. politiku ahrsemēs, peem., šchitit winam palihgā tara spēhtu pret Spaniju. Ziteem wahrdeem, žaur šcho šlepeno lihgumu Karlis bij padarijis Anglijas politiku atkarigu no Franzijas karala, par naudu (un šlaistu frantschu muischneetschu glabšteem) bij apsolijis pretotees šawas walsts likumeem, un par to pašchu grehka naudu pahrdewis šawu pawalstneeku dšihwibas, šchtot tos karā par Franzijas karala dinastijas interesem. Šaka, lihgums bijis noslehgts til šlepeni, ta par to šinajuschi titai diwi no ministreem — katoltizigee Kliffords un Arlingtons; tomehr tautā gabja baumas par karala šlepeno pahrdošanos Franzijai, un waldija pahrleeziba, ta karalis esot šlepens katoltizibas peekritejs. Drihs pehž Karla II. waldišchanas šakuma, 1662. gadā, parlaments bij isdewis tā šaukto Act of Uniformity, — likumu, kursch atšihst par walsts basnizu weenigi anglikanizmu. 1772. gadā karalis weens pats beš parlamenta peekrišchanas isdewa deklaraziju, kurā dahwaja katoleem un sektanteem tizibas brihwibu. Protams, pate par šewi tizibas brihwiba ir loti laba leeta un pret to nēla nēwar eebilst; bet karalis ar šcho aktu — turu winsch isdewa, nebuhst neruhpedamees par tizibas brihwibu, bet weenigi žensdamees

*) Loti darbigs Franzijas karala eerozis pee šchi lihguma noslehgšchanas bij lahda franžuseete Keruall, turu Ludwikis bij peesuhstijis Karlim II. par miškalo. Градовский, Государственное право важн. европ. державъ, т. I., 345. lapp.

pildit sawu ņepeno lihgumu ar Franzijas karali, — ar ņeho aktu wiņņ rupji pahraha ņawas ņemes likumus un ņatwerņmi. Getas bij tās, ka nahkoņhajā gadā parlaments atzehla karala isdoto deklaraziu, isdewa jaunu likumu, tā ņaukto Test act'u, kurņņ wiņwairat pret katoleem wehrņs,*) un peeņpeeda karali atlaiņt lihdsņņhinejo ministriju, tā ņaukto labal'u**), kuru daschi parlamenta wehsturneeki eestata par pirmo ministru kabinetu. Pehz labal'as atkaphņņhanās karalis usdewa waldbiņas politikas wadiņhanu grafam Denbi, kurņņ, tā ņaka, nela neefot ņinajis par Karla II. ņepeno lihgumu ar Franzijas karali. Bet drihs par ņeho lihgumu tika ņinams atklatibā, un Denbi, tā pirmais ministrs, tika ņaukts no parlamenta pee atbildibas par walņts nodewibu. Protams, nebij grubti peerahdit, ka walņts nodewiba notifuse: ņepenais lihgums bij atklatis; par naudas ņumam, kas eeflihdejuņņas karala labatās, bij pahrdota Anglijas politikas neatkariba un pilņonu dņihwiba. Tā tad wajaņseja atraņt wainigo un ņodit. Wainigais bij pats karalis; bet Anglijā jau ņen bij peenemts, ka karalis newar rihtotees nepareisi: the king can do no wrong. Prattikā tas noņihmē, ka karalis ir neatbildigs; un tas tagad peenemts no wiņam konstituzijam: walņts galwa teel usņkatits par neaiņņkaramu un neatbildigu (republiku presidenti gan parasti war tikt ņaukti teefas preeņņhā, peem., par walņts nodewibu). Bet ja zaur karali tomehr ir notizis launums, tad, tā angli peenem, ir wainigi

*) Pehz ņhi akta katram, kurņņ gribeja eestahit walņts waj paschwaldbiņas eestahņņu deenestā, bij japeenes apleeziba, ka wiņņņ bauda ņakramentus pehz angliņanu tizibas eestahdiju-meem, un japaņwehr, ka atņihņt karali par basniņas galwu. Peezus gadus wehņal ņhis akts tika atteezinats ari us parlamenta lozelleem; tahdesadi katoti lihds 1829. gadam palika isņņehgti no walņts deenesta un parlamenta; jo pahwestu par basniņas galwu atņihdami, wini newareja par tahdu atņihit karali.

**) Pehz peezu ministru wahrdu pirmajeem burteem: Arliffords, Arlingtons, Belinham, Aņchlejs un Loderdals.

karala padoma deweji, ministri: wini dewuschi karalim launu padomu, un par to wineem jaatbild. Schoreis nahjās atbildet karala tuwatajam padoma dewejam, grafam Denbi. Un tā tā materialu preeksch apwainoschanas bij peeteekoschi, tad tifa eewadita impeachment'a prozedura.

Denbi prozefā tifa nostaidroti daschi wispahrigi us ministru atbildibu atteezoschees jautajumi. Wispirms, apafschpalata usstahdija to prinzipu, ka ministri atbild ne tikai par sawas darbibas litumibu, bet ari par godigumu, taisnigumu un derigumu (honesty, justice and utility). Schis prinzijs prasa jau ministru politisku atbildibu parlamenta preekschā; jo par atbildibu teefas zelā war buht runa tikai tad, kad litums pahrtahpts. Tahkat, parlaments nolehma, ka parlamenta atlaischana neisbeids pret ministri ussahkto prozefi; tapehž, kad karalis parlamentu atlaida, nahkoschais parlaments (1679.) turpinaja preekschejā parlamenta ussahkto prozefi pret Denbi. Un beidsot, parlaments nolehma, ka karalim naw teefiba afschlot noteefato ministri. Galigi schis prinzijs tifa peenemts 1701. gadā isdotajā statutā Act of Settlement.

Ministru atbildiba palihds usturet spehla lituma zeenu. Bet ministru atbildiba ir smags aparats, pee kura warbuht ne katreis kersees, ja ir nodarita nelikumiba kahdam atfewischkam pilsonim. Tapehž angli zentās nodroschinat individualo brihwibu ar atfewischkeem litumeem. Jau Leelajā Brihwibu Kulli bij eewests punkts, kursch aisleedsa brihwus zilwelus patwarigi arestet. Un tomehr, neluhkojotees us wiseem Brihwibu Kulla atjaunojumeem un apstiprinajumeem; neluhkojotees us 1628. gadā isdoto Petition of Rights, patwarigi aresti tifa praktiseti wisā Stuartu waldischanas laikā. Jau aistradits, ka Karlis I. wahrdsinaja sawu patwaldigo zenteenu pretineekus pa zeetumeem. Tahpat Karla II. waldiba plaschi isleetoja Glepenas padomes eedomatas teefi-

baš — areftet aišdomigaš personaš beš teefas leh-
 muma. Uš ſchi plaſchâ un nenoteiktâ jehdseena pa-
 mata wareja areftet kuru katru, — jo aišdomaš
 jau war krist uš katru, pat newainigako. Eeflodſi-
 tajeem bij gan teefiba greestees pee teefas un luhgt,
 lai winu leetu iſmeklê; bet teefai nebij noteiktš ne-
 kaħdš laikš, kurâ leeta jaiſmeklê. Tahdejabi eeflo-
 dſitee wareja daſchreif ſehdet gadeem (ſewiſchki, ja
 tee bij waldivaš politifſkee pretineeki), lihđſ winu
 leeta nahja teefas preekſchâ, kur warbuht iſrahđijaš,
 ta wini tureti apzeetinajumâ beš kaħda pamata.

Parlaments nolehma darit galu kaħdai nebuſſchana-
 nai. Par ahrejo eemeslu nodereja tirgotaja Dſchentſa
 leeta, kurſch beš kaħda noſeeguma iſdarifſchanaš tila
 1876. gadâ areftets un ilgaku laiku beš kaħdeem pa-
 naħtumeem greesâš no weenaš teefas eeſtaħdeš pee
 otras, lihđſ beidsot tila atſwabinatš pret ſalogu.
 Parlaments, kurſch peħž tam ſanahja, iſdewa ſewiſchku
 likumu, kurſch nodroſchina pilſonu personaš briħwibu,
 atnemot patwarigeem areſteem winu ſpezifiſko no-
 ſiħmi; taš ir tã ſauktaiš Habeas Corpus aktš, kuru
 ari karališ apſtiprinaja 1679. gadâ. Schiš aktš dođ
 teefibu katram eeflodſitajam (tãpat ari katram pilſo-
 nim, kurſch griħ painterefetees par eeflodſitâ likteni)
 teefibu greestees pee teefas ar luhgumu winu leetu
 iſmeklet; un teefneſim — ſem ſimts mahrziau ſterliu
 (ap 1000 rublu) ſoda peedraudejuma — jadod at-
 bilde ſeſchu ſtundu laikâ. Teefneſim ir leeta waj nu
 tuhliu jaiſmeklê, waj jaatſwabina eeflodſitaiš pret
 ſalogu. Weenigi par nodewibu apwainotee war
 tiht patureti apzeetinajumâ lihđſ nahkoſchai teefas
 ſeſijai; bet ja tad winu leeta wehl neteel iſmekleta,
 tad ari teem ir teefiba kluht atſwabinateem pret ſa-
 logu. Ja teefneſiš war luhdſeja leetu iſmeklet tuwa-
 kajâ laikâ, tad winſch iſdođ pawehli tam, kurſch
 luhdſeju tura apzeetinajumâ, atweſt winu teefas
 preekſchâ. Schi pawehle peħž wezaš latinu formulas
 ſaħlaš wahrdeem: habeas corpus; no tam tad ari

patš 1679. gada likums pasihstams sem nosaukuma Habeas Corpus Act. — Atteezibā us salogeem japee-šibnē, ka pahrmehrigu salogu nemšhana no eeflodsitajeem waretu atnemt Habeas Corpus aktam katru nosihmi. Tapehž desmit gadus wehlať isdotais likums Bill of Rights papildina personigās břihwibas garantijas ar noteikumu, ka salogeem, kuruš prasa no eeflodsitajeem pee winu atswabinašchanas lihds leetas isteefaschanai, — jabuht samehrigeem. Anglu teesu praktika pamasam ir peenemtas atteezigas salogu normas samehrā ar apwainojuma smagumu un apwainotā mantas stahwolli.

Dreeksch Anglijas politiskās attihstibas Karla II. waldišchanas laikam wehl nosihme tanti finā, ka šhini laikmetā mellejams politisko partiju — toriju un wigu — sahłums. Pee scho partiju nodibinašchanas šawijas kopā ir politiskas, ir religiskas intereseš. Karlim II. nebij likumigu pehžnahzeju,*) un pehž wina wajadseja us trona nahłt wina brahlim Jekabam; bet Jekabs bij katolis, tamdehl tautā winam bij daudš pretineeku. Parlamentā wairakreis tika eefneegts likuma projekts par Jekaba isflehgšchanu no trona mantoschanas; bet karalis un pa leelatai dalai ari lordi bij schim projektam pretim, tamdehl neisdewās winu pahrwehrst par likumu. Un te nu, stihwejotees ap scho jautajumu, usradās partijas, kuras no parlamenta pahrgahja tautā. Isflehgšchanas projekta peekriteji (eksklusionisti), tā tad karala un katotizigā trona mantineeka pretineeki, tika nosaukti par wigeem; turpretim schi projekta pretineeki (abhoreri), tā tad karala peekriteji, dabuja nosaukumu toriji. Wehlať schis partijas attihstijas par leelajām nazonalajām konserwatiwo (agrafee toriji) un liberaku (agrafee wigi) partijam.

*) Lai gan nelikumigu bij deesgan. Weens no wineem, Karla II. ahrlaulibas dehlš Jahnis Ronmaufs, pat žentās eememt troni ar eerofscheem rolā, bet tika no Jekaba II. šalauts un ar dascheem šaweem peekritejeem us nahwi noteefats.

Karlim II. isdewās gan nowehrst Zekaba isslehg-
 ſchanu no trona mantofšanas likuma zekā. Bet
 eeguht Zekabam tautas peekriſchanu wiſch newareja,
 jo tās winam paſcham, karalim, ſen jau wairš nebija.
 Winam bij eemeſla deesgan baiditees no opoſizijas,
 tura drihs wareja palikt aktiwa tā Karla I. laikā.
 Tamdeht wiſch paleelinaja armiju, ſahla atnemt
 opoſizionelajām pilſehtam winu priwilegijas un wiſ-
 pahri ſawas waldiſchanas pehdejos gados ſahla at-
 jaunot Karla I. reſchimu. 1685. gadā ſcho iſwirtuſcho
 warmahku lehra treekla, un uſ trona nahja katoliſkais
 Zekabš II.

Schis karališ, pehdejais no Stuartu dinastijas,
 newaldija ilgi. Wina laikā nahja ašā weidā uſ
 deenas ſahrtibas tikai weens konſtituzionalisma jau-
 tajums: par karala diſpensatiwo waru, t. i., waru,
 atſwabinat likumu pahrkahpejus no ſoda, waj, pa-
 plaſchinot ſchis waras jehdseenu, atſwabinat daſchas
 perſonas jau eepreekſch no daſchu likumu iſpildiſcha-
 nas. Katoliš buhdams, Zekabš II. gribeja iſgahdat
 teeſibas ſaweem tizibas beedreem. Bet tā iſnihzirat
 waj apeet pret katokeem iſdotos likumus? Zekabš
 domaja, ka wina prerogatiwas dodot winam roā
 diwus lihdselkus preekſch tam: diſpensazijas waru,
 t. i., waru atſwabinat atteezigas perſonas no ſinamu
 likumu iſpildiſchanas; un ſuſpensazijas waru, t. i.,
 waru uſ laiku atzelt likuma ſpehtu, apturet likuma
 darboſchanos. Peeleetojot ſchos lihdselkus, likuma
 teksts gan paleet, bet likums — maſakais atteezibā
 pret daſchām perſonam un uſ ſinamu laiku — ſaudē
 ſawu ſpehtu. Protams, ka neweenā konſtituzionelā
 walsti karalim tahdas teeſibas wairš neteek dotas;
 wiſur ir peenemts par konſtituzionelās ſatwerfmes
 prinzipu noteikums, ka likumu atzelt — laut ari tikai
 uſ laiku waj atteezibā pret daſchām perſonam —
 war tikai likumdewejas eestahdes, t. i., karališ kopā
 ar parlamentu, bet ne karališ weens pats. Karalim
 teek tikai atſtahta teeſiba (ari pa leelakai daļai eero-

beschota) apschelot noteefatos waj mihlstinat wi-neem fodu.

Jekabs II. sahla sawas eedomatās teefibas isleetot plaschā apmehrā. Utswabnadams katolus no Test act'a ispildischanas, winsch sahla eezelt katolus wifados walsts amatos; bet 1688. gadā winsch ar sewischku deklaraziju atzehla paschu likumu (Test act'u). Uf to 7 anglitanu biskapi eefneedsa karalim luhgumu (petiziju) atzelt scho nelikumigo deklaraziju. Jekabs nodewa biskapus teefai par karala apwainoschanu: ka karalis esot pahrkahpis likumu. Bet teefa biskapus attaisnoja, atsihdama, ka wini isleetojuschi tilai sawu teefibu, ko likums dod katram anglim: eefneegt wal-dibai petizijas.

Jekaba neprahtigās rihzibas sekas bij tās, ka pret winu radās sasmwehrneeziba, kuras wadoni usaizinaja Jekaba snotu, Holandes statthalteri Wilumu, eenemt Anglijas troni. Wilums bij ar meeru sawu seewas tehwu padsiht. Bet tas jau pats pasteidsās aiskaisstees; tad Wilums islahpa Anglijā malā, winsch atrada troni tukschu: pehdejais Stuarts bij atstahjis sawu semi un aiskahdhis uf Franziju. Konwents (parlamenta abas palatas, bet bes karala) nolehma, ka Jekaba behgšana usstatama par attelkschanos no trona, un peedahwaja iwakanto troni lopigi Wilumam un wina seewai Marijai. See scho peedahwajumu peenehma un uslahpa troni ne no „Deewa schehlastibas“, bet uf tautas aizinajumu zaur winas preekshstahwi — parlamentu. Tā bij atkal iswesta rewoluzija (1688.), bet bes afins isleekšanas; un tā ka schai besafinainajai rewoluzijai bij tomehr leela nosihme pee konstituzionalisma galigas nodibinaschanas Anglijā, tad angli winu sawz par „flaweno rewoluziju“ (The glorious Revolution).

Schi rewoluzija uszehla troni karali no tautas, pareisaki — no parlamenta schehlastibas. Zaur to parlamenta eespaids galigi nostiprinajās. Parlamentam tagad bij weegla leeta prasit no karala sawu priwi-

legiju atsihšanū un apstiprināšanū. Un pateesham, pirmāis Wiluma eesauktāis parlaments isstrahdaja sawu un tautas „teefibu deklarāciju“ (Declaration of Rights), kuru karališ peenehma un apstiprināja tā „Bill of Rights“ 1689. gadā. Šchis aktš pehž sawas buhtibas ir lihgums starp karali un parlamentu tā tautas preekshstahwi. Parlaments atsihst karala Wiluma teefibas us troni, no kura Jekabs atteizees, un karališ par to atsihst parlamenta priwilegijas un tautas brihwibas, kuras schini aktā usskaititas. Šchi konstituzionelā akta šaturs ihsumā schahds:*)

Pirms teel usskaititas tās nelikumibas, ko nodarijuse pehdejā karala Jekaba waldiba. Tahlal teiktš: „Kad pehdejāis karališ Jekabs II. atteizās no waldišanas, un troniz palika wakants, wina Augstiba Oranijas prinziš (Wilums), kuru Deems isredsejis par sawu eerozi pee schis semes atswabināšanas no pahwestibas un patwaribas... eesauza parlamentu, lai pasludinatu, ka religija, litumi un brihwibas no schi laika wairš netiks aisskahrti. Un lordi un pilsoni, šapulzejuschees kopā tā pilniga un swabada wifas tautas preekshstahwiba, apdomajuschī par lihdsekteem, kuri wislabak noder aisrahditā mehrka šasneegšanai, wispirms lai nodroschinatu sawas šenās teefibas un brihwibas, pašino: 1) Ka karala eedomatā wara, atzelt litumus waj litumu ispildišanu bes parlamenta peekrišanas — ir nelikumiga. 2) Ka karala eedomatā wara, atswabinat no litumu ispildišanas, tā tas tila darits agrak, ir nelikumiga.“

Tā tad schee diwi punkti atzel karala suspensāzijas un dispensāzijas waru. Treschais punkts nošala ahrlahrtigas teefas par nelikumigām. 4) Nodoklu eewahššana bes parlamenta peekrišanas waj sem žitadeem noteikumeem nekā parlaments lehmiš, ir nelikumiga. 5) Pawalstneekem ir teefiba eesneegt karalim petizijas. 6) Armijas šawahššana un us-

*) Вильсонъ, Государство, Приложение, 129.—132. глрр.

tureščana meera laikā ir nelikumīga. 7) Proteſtantu tizibaš pawalſtneekeem ir teeſiba eerotſchuš neſt. 8) Parlamenta ložektu wehleſčanai jabuht brihwai. 9) Wahrda, ſpreeſčanāš un darbibaš brihwiba parlamentā naw atkariga ne no ſahdaš teeſāš un newar tiht apſpreeſta nelahdā žitā weetā tā weenigi parlamentā. 10) Newar uſlikt ahrkahr-tiguš ſaloguš un ſoda naudaš un peeſpreeſt baħrguš un neparaſtuš ſoduš. 11) Swehrinato (teeſāš pee-ſehdetaju) ſaraſtu wajag ſaſtahdit atteeziġā weidā. 12) Soda naudaš nemeſčana un konfiſkazijas pirms noſeeguma pilnigaš peerahdiſčanaš ir nelikumigaš. 13) Beidsot, preeſch likumu uſlaboſčanaš, noſtipri-naſčanaš un apſarbiſibaš ir wajadſigš, lai parla-menti tihtu eeſaukti beeſchi. — Un wiſu aiſrahdito wini (t. i., Lordi un Pilſoni, abaš palataš) ſtingri praſa un luhdiš tā ſawaš neatnemamaš teeſibaš un brihwibaš. — Dellarazijas otrā dalā parlaments atſihſt Oranijaš prinzi Wiſumu un prinzeſi Mariju par Anglijas waldneekeem un noſaka trona manto-ſčanaš ſahrtibu.

Bet Wiſumam un Marijai nebij beħrnu; tapeħž parlamentam wehl reiſ nahžāš paruhpeteeš par to, lai tronis nepaliktu waſantaš. 1701. gadā tiſa iſdots tā ſauktaiš Act of Settlement, kuſch atſihſt Hano-weraš kurſirſteeneš Sofijaš peħznahzeju teeſibaš uſ Anglijas troni. Šhini aktā ir ari daſchi uſ ſatwer-ſmi atteezoſcheeš noteikumi, peem.: karalim wajag peederet pee anglikanu tizibaš; newar tiht eewehleš parlamentā neweeņš, kuſch eenem ſahdu algoſtu weetu walſtiš deeneſtā (wehlaſ ſchiš noteikumuš tiſa eerobehoſotš); teeſneſchi, ſameħr wini labi uſwedaš, newar tiht atželti no amata žitadi tā uſ parlamenta praſijumu; newar tiht apſchehlotāš perſonaš, taš no karaſa noteefataš impeachment'a želā.

Tā tad ſhiniš aktōš (Bill of Rights un Act of Settlement), kuri tiſa iſdoti wiſā drihſumā peħž ſlawenāš rewoluzijaš, ir galigi apſtiprinati ſwarigi

konstituzionalisma prinzipi: 1) parlamenta likumdošanas tiesības, pēc tam karalim nav tiesības likumu atzelt, nedz viņa spēku mazināt; 2) parlamenta budžeta tiesības; 3) brīdus (no valdības espaids) deputātu vēlēšanas, un deputātu neatbildība par savu darbību parlamentā; 4) beeska parlamentu esaušķšana (1694. gadā ar šķīšanu likumu tika noteikts, ka il pa trim gadeem jānotiek jaunām parlamenta vēlēšanām); 5) parlamenta kontroles tiesības, pēc tam parlamenta var nosēdēt ministru tiesas, un karalim nav brīdus noteiktos ministru apšēlot.

Šie visi ir konstituzionalisma pamata prinzipi; un tur mehānisms šos prinzipus atrodam dzīvā ieviešanas, tur mums būs jāskatām ir darīšana ar jau šķīti izstrādātu konstitucionālo ierīcību. Ja mehānisms pēc šķītiem prinzipiem veikt pašreizējās tiesības neatkarību, kura, — šķīti ar Habeas Corpus aktu un aizliegumu prasīt no arestētajiem pārmērīgus salogus, — nodrošina pilsonu personas brīvību,*) tad waram teikt, ka jau septiņpadsmitā gadu simtā beigās, kad uz Eiropas zemeses gandrīz visur valdīja absolutisms, Anglijā bij nodibinājus konstitucionālo ierīcību ar reālām pilsonu individuālo brīvību garantijām. Bet šķīti ierīcība bij veikt tikpat aristokrātiska kā vidus laikos; un izpildu wara veikt leļā mehānisms atradās karaļa rokās, arpus parlamenta espaids, Padarit arī izpildu wara atkarīgu no parlamenta un demokrātiskā pašu parlamentu, tas bij nākošais attīstības stadijas uzdevums.

*) Arī wārda brīvība: espreksēja jensura tika atzelta 1694. gadā.

VI. Ministru atbildība. Kabineta atbildība un parlamentārisma nodibināšanas. Dewinpadzmitā gadu sīmtena demokrātiskās reformas

Konstitucionālā satversme, kāda viņa bij nodibinājusis Anglijā septiņpadsmitā gadu sīmtena beigās, teik šautā arī par dualismu, jo viņa dibināta uz likumdevēja un izpildu varaš patstāvību un līdzsvaru. Likumdošanas vara atradās parlamenta rokās. Karalim juridiski palika gan tiesība apstiprināt vai atraidīt likumprojektus, kas no abām palatām pienēmti; bet karaļa veto tiesība jau vairāk nekā 200 gadus neteik leetota (pēdējais tāds gadījums bij 1707. gadā: karaleene Anna neapstiprināja likumprojektu par šlotu miliziju*). Un konstitucionālee akti Bill of Rights un Act of Settlement bij gādājuši, ka karaļš newar traucēt likumdevēju varu, paralisedams likuma spēku.

Izpildu vara atradās karaļa rokās; un lai gan parlaments warena kontrolet ministrus un šautt viņus pēe atbildības tiesās zekā, tomēr ministri bij atkarībā no karaļa, ne no parlamenta. Jo kamēr viņi nebij pahrkāpusi likumus vai rupjā weidā kaitejuši walsts interesēm, tā tad, kamēr parlaments newarena viņus šautt pēe atbildības tiesās zekā, — viņi warena neewehrot tautas preekšstāvju gribu, warena palikt pēe waldbības pret parlamenta gribu. Tas ir tas pats stāvoklis, kāds tagad ir Prusijā (un arī Kreewijā), un turu

*) Zaur šho sawu negatīwo darbu šhi karaleene ir kļuwufe „šlawena”: viņas wāhdēs teik minēts wifās walsts tiesību māžības gādmatās.

Bismark's reis raksturīgi apšibmeja šahdā parlamenta runā: „Mehs (ministri) ešam wina augstibas karala ministri, ne jubšu,“ atbildeja winsch us landtaga usbrukumeem ministrijai. Šahdā šahwolli ispildu wara, tā redsams, ir neatkariga no litumdewejas waras. Un treschā — teesu wara — atradās Anglijā neatkarigu teefneschu rolās, turu patšahwiba bij garanteta no 1701. g. isdotā Act of Settlement.

Tā tad wifās trihs walsts waras bij neatkarigas weena no otras. Šchi sistema ir ta pate, turu apraksta Monteskjé; wina laikā (astonpadsmitā gadu šimtena widū) šchi sistema Anglijā gan wairs nepatšahweja tibrā weidā, — praktikā wina bij jau tuwojusēs parlamentarišmam; bet formali, pehž walsts litumeem, wina bij taisni šahda.

Šchis konstituzionelā duališma šahwolliš jau septiņpadsmitā gada šimtena beigās nebij Anglijā wairs stingri pamatots. Pahrsvars bij parlamenta pušē, jo parlaments bij uswarejis ilgajā žihnā par litumdewejas waras patšahwibu. Parlamenta šenās privilegijas — litumdofšanas un budšeta teefibas — bij galigi nodibinatas, par tām neweens wairs neschaubijās, no karala eejauššanas winas bij garantetas. Bet weenā wirseenā parlamenta teefibas wehl wareja stipri attihstitees: paplašchinot šawas kontroles teefibas par ispildu waru, dabunot waldibas politiku sem šawa eespaida, lai tautas preekščšahwiba waretu šajit noteižofchu wahrdu wifās šwarigatajās walsts leetās. Ziteem wahrdeem: ja parlaments negribeja „atdušetees us laureem“, apmeerinatees ar šawām atšihtajām privilegijām, tad winam wajašjeja ženstees nostahdit ispildu waru atkaribā no šewis, ženstees pehž parlamentarišma nodibinaschanas.

Prof. Rowalewskis atrod apšinigu teefšanas pehž parlamentarišma jau Leelajā Remonstranzijā (1641. g.), kurā parlaments šarp žitu prašija ministru atbildibu neween par nelikumigu, bet ari par šaitigu

darbibu. Lihdfigus simptomus atrodam ari daudsoš zitos parlamenta aktos, petizijās u. t. L., pee tam neween wehlat, bet jau dauds agrak; tā peem., 1371. gadā pilsonu palata luhds, lai turpmak tilai ar winaš finu un peekrišchanu tittu eezelti lords-kanzlers, rentmeisters un ziti karala tuwatee padoma deweji un augstatee eerehdni. *) Bet par teekšchanos pehz parlamentarisma tā politiskas sistemas mehs waram runat tilai ar septiņpadsmitā gadu simtena beigam, ar Wituma III. waldischanas laiku. Upstahkli preekšč tam toreis bij isdewigi. Wigu partija bij wadijuse „flaweno rewoluziju“ un uszebluse Witumu troni, wigu partija tad ari eeguwa leelu eespaidu us waldbibu. Sahkumā gan Wilums zentās waldit heš partijas eespaida, nemdams farvus ministrus ne no wigu partijas ween. Bet 1693. g. Senderlandam isdewās fastahdit ministriju weenigi no wigu partijas lozelleem. Sahlot no šchi laika arweenu beeschaki mehs fastopam kabinetus, kuri fastahditi no waldoščās (t. i. parlamenta wairakuma) partijas lozelleem; tahdejadi nodibinajas noteikts zeeschš sakars starp kabinetu un waldoščo partiju un tā parlaments (pareisati: apakščpalata; un wehl pareisati: apakščpalatas wairakuma partija) pamasam eeguhst noteizoscho eespaidu us kabineta polititu. Bet ja mehs walšš šatwersmē atrodam ministriju weenadeem politiskeem eestateem, solidaru ministru kabinetu, kursch pee tam atrodas sem parlamenta noteizoscha eespaida un ir parlamenta preekščā atbildigs, tad jau waram runat par parlamentarismu. Tapehz ari Gneifš šaka, ka Wituma III. uskapschana troni nosihmē parlamentarās partiju waldbibas šahkumu Anglijā. **) Bet nodibinajuschos parlamentaru reschimu mehs atrodam Anglijā ne agraki tā astonpadsmitā gadu simtena

*) Gal. K. H. Соколовъ, Парламентаризмъ. С.-Петербургъ, 1912. г., 34. lapp.

**) R. Gneifš, Das Englische Parlament, 289. lapp.

beigās. Un norahdit, ka taisni sahzees parlamentaris reschims, ka konstituzionalisms pahrgahjis parlamentarismā, nav eespehjams; jo parlamentarisms nav eewests likumdoschanas zelā, wiasch atihstijees pamasam. Starp tipisku dualistisku konstituzionalismu un atihstitutu parlamentarismu ir weegli noslahrstama starpiba. Bet pahrejas formas war buht til daschadas, ka daschreis gruhiti noteikt, waj mums darischana ar konstituzionelu waj parlamentaru fatwersmi. Japeesihmē, ka parlamentarisms lihds schim gandrihs nekur nav regulets konstituzionelajos likumos,*) wifās parlamentarajās walstis wiasch atihstijees is konstituzionalisma. Tā tad jau konstituzionalisms nes fewi parlamentarisma dibglus, un nereti nahl preekschā, ka daschi teoretiki atrod parlamentarismu jau tur (peem., Austrijā), kur ziti reds tikai konstituzionalismu.

Raksturigs preeksch parlamentara reschima ir solidars ministru kabinets, kuresch saistits ar parlamenta wairakumu un ir politiski atbildigs parlamenta preekschā. Kur meklejams Anglijas ministru kabineta sahklums? Pehz sawas buhtibas parlamentaras walsts ministru kabinets nav zits netas, tā parlamenta wairakuma partijas komiteja, kurai ustizetas swarigas ispildu funkcijas. Bet formali ari tagad wehl Anglijas ministri ir „wina majestates“ kalpi, un kabinets ir karala padome. Tā tad karala padomē ari meklejams ministru kabineta sahklums. Jau senlaikos, tā redsejam, karalim palihdseja „waldischanas juhgu nest“ tā sauktā Leelā padome, kuru karalis usklaufija ir likumdoschanas, ir administracijās jautajumos. Wehla! Leelās padomes likumdo-

*) Weenigi Franzijs konstituzijā (25. febr., 1875. g., likuma 6. p.) ir eewests noteikums, ka „ministri ir atbildigi palatu preekschā kolektivi par wispahrigo waldibas politiku un individuali katrs par saweem darbeem“. Schi ministru „kolektiva atbildiba parlamenta preekschā par wispahrigo waldibas politiku“ ir parlamentarisma twintefenze.

ŝchanas funkcijas pahrgahja us parlamentu, bet is-
 pildu funkcijas us Slepeno padomi (Privy council,
 kura galigi nodibinajās peežpadŝmitā gadu ŝimteni,
 Lanlaŝteru dinastijas karalu laikā). Bet ar laitu,
 ŝewiŝki Stuartu laikmetā, Slepenā padome kluwa
 pahrat plaŝcha, tā ka apŝpreesteš ŝhini „Slepenajā“
 padomē par slepenām reŝp. ŝwarigām walŝts leetam
 preeŝch karala bij neiŝdewigi. Karali, ŝewiŝki
 Stuarti, ŝahka apŝpreesteš tikai ar daŝcheem iŝweh-
 leteem Slepenās padomes lozelleem. Šhi „maŝas
 padomes“ ideja iŝrahbijās dŝiŝwibas ŝpehjiġa; pa-
 maŝam tikai te, ŝhini Slepenās padomes „iŝlaŝē“,
 konzentrejās ŝwarigalo walbiŝchanas leetu apŝpree-
 ŝhana un walŝts politiŝas wadiba, tā tad te ir
 meklejams ministru kabineta ŝahkums. Jau peemi-
 nets, ka Karla II. laikā paŝtaŝweja ministru kabinets
 iŝ peežeem lozelleem, tā ŝauktā „kabala“. Šhi
 kabala kluwa no parlamenta neeereŝfeta. Protams,
 bij wairak wehlams, lai karališ apŝpreeŝas par
 ŝwarigakajām walŝts leetam ofiġialā eeŝtaŝdē, kaŝda
 bij Slepenā padome, bet ne intimā pulġinā, kur
 karališ ar ŝaweem perŝonigeem draugeem warbuht
 uŝupurē walŝts intereŝes ŝawām perŝonigām intere-
 ŝem. Neuŝtiziba pret kabineta ŝistemu bij til leela,
 ka 1701. gadā iŝdotajā Act of Settlement tika eeweŝtš
 pants, kurŝch teeŝchi wehrŝtš pret kabineta ŝistemu:
 tur teiktš, ka us walŝts pahrwaldiŝchanu atteezoŝchās
 leetas jaapŝpreeŝch Slepenajā padomē un lehmumi
 japaralŝta teem padomes lozelleem, kuri apŝpreeŝhanā
 nehmuŝchi dalibu un dewuŝchi ŝawu peeġriŝchanu.
 Bet ŝhiš liġums nebuht neaptureja kabineta turp-
 maŝo attihŝtibu, jo, pateizotees tam apŝtaŝklim, ka
 wigu partija ilgaku laiku bij waldoŝchā, nodibinajās
 kabineta ŝalars ar parlamenta wairakuma partiju.
 Formali gan ari tagad wehl ministreem jahuht
 Slepenās padomes lozelleem; bet Slepenā padome
 pate ir palikufe par nedŝiŝwu pagahjuŝchu laiku pa-
 leeku, ofiġialās „Slepenās padomes“ weetā ir ŝah-

jees neofizialais ministru kabinets, kura organizācijā galvenais noteikums ir tas, ka viņa lozēkleem jābūht arī parlamenta vairākuma partijas lozēkleem. Un šchis noteikums, kursch nebūht nav dibināts us likuma, bet tikai us konstitucionelu parāschu, Anglijā teef eewehtots daudz vairak nekā daschā zītā walsti konstituzionelee pamatlīkumi.

War teikt, ka ministru kabineta evoluzijā galvenais posms norisinajees astoņpadsmitā gadu sīnteni. Šchi gadu sīntena beigās kabinets kluhst par to, kas viņsch tagad ir: politiskajos eestatos solidara komiteja, kuras lozēli nemti is parlamenta vairākuma partijas un ir kolektīvi atbildīgi parlamenta preekschā par waldbības politiku.

Par ministru atbildību jau pee gadījuma minets preekschejās nodalās, kur redsejām, ka ministri tika no parlamenta teefati pat par karaļa personigeem darbeem, kureem bij preeksch walsts politikas kaitīgas sekas. Ungti jau no seneem laikeem eestātija karali par tahdu, kursch newar rihkotees nepareisi: the king can do no wrong. Bet ja karaļa rihzibai bijuschas launas sekas, tad wainīgi viņa launee padema deweji, un teem tad jaatbild. Kā redsams, šchi formula: the king can do no wrong, isklusās preeksch karaļa loti glaimojoscha. Bet pateesibā viņa wed pee karaļa teefību eerobeschoschanas, viņa darbības šaschaurinaschanas. Jo ja karalis ir neatbildīgs, bet atbild ministri, tad karalis bes ministra nekā newar darit; katrā karaļa aktā, kuram war būht nosīhme preeksch walsts, wajag peedalitees arī ministrim. Un lai par šcho peedalischanos waretu pārleezinātees, katram karaļa aktam jābūht parakstītam arī no kahda ministra. Ta ir tā šauktā kontrsignāzija: līhds parakstīdams (kontrsignedams) karaļa aktu, ministrs usnemas atbildību par šchi akta likumību un sefam. Šchi parāschā, ka katram karaļa aktam jābūht kontrsignētam no ministra, astoņpadsmitā gadu sīnteni kluhst Anglijā par konstitucionelu noteikumu,

un tagadejās konstituzijās wīnsch teel atsihts par konstituzionelu litumu. Zaur to neatbildigais karalis teel eerobeschots šawā aktiwajā darbībā, ispidu wara pahr-eet ministru rolās un wīni par to usnemas atbildibu.

Ministru atbildibas instituts Anglijā attihstijees wehsturiskā gaitā, nekahdi litumi par wīnu naw tiluschis isdoti. Parlaments pastahweja us šawu teesibu šaukt ministrus pee atbildibas us ta pamata, ka uslubtoja šewi par augstako teesu eestahdi walsti. Rā grafistes kriminalteesā šehsch tautas eewehleti šwehriatee teefneschi, kuri lemj, waj apwainotais ir wainigs, waj ne, un ja atrod wīnu par wainigu — nodod wīnu trona teefnesim, lai tas usleel šodu, — tāpat pilsonu palata, tā wīšas tautas preeksch-stahwe, pehž angļu eeskata war usstahtees par apwainotaju šwarigos noseegumos, kas attezas us wīšu walsti. Un tā tā Lordu palata bij usglabajuse no šawas preekschgahjejas — Leelās padomes — ari daschas teesu funtzijas (peem., teesat šawus ložeklus, tā šauzamos walsts pehrus jeb lordus), tad ministru teesafšanas prozedurā nodibinajās tahda šahrtiba: Pilsonu palata usstahjās tā šuhdsetaja, apwainotaja, un Lordu palata špreeda teesu. Ta ir tā šauktā impeachment'a*) prozedura, kura loti lih-djinas prozefei teefas preekschā. Impeachment'a peemehrus atrodam jau tšhetrpadsmitajā gadu šimteni. Tā šauktais „Labais parlaments“ 1376. gadā teefaja lordus Latimeru un Newilu; tāpat wairaki impeachment'a gadijumi bij Rišcharda II. laikā (1377.—1399.) Stuartu laikmeta eewehrojamee impeachment'a prozefi — pret Bekonu, Bekinhamu, Denbi — jau peemineti agrā. Wehl septinpadsmītā gadu šimtena beigās tifa no parlamenta teefats Indijas generalgubernators Warren Hastings, un pehdejais impeachment'a gadijums bij 1805. gadā (pret lordu Melwilu, par nekahrtibam finantschu

*) Lasa: Impištšment.

leetās). Ves ūchis, waretu teikt ordinārās, parastās ministru atbildibas prozeduras bij ari wehl ahrkahr-tiga prozedura — zaur tā ūaukto bill of attainder, t. i., noteesafšana zaur ūpeziali tam gadījumam is-dotu likumu ar atpakaļwehrstu ūpehtu. Ja parla-ments bij pahrleezinats, ka ministra politika ir ļoti kaitiga, bet peeteekofchu peerahdijumu par likuma pahrkahrpūšanu pret wiņu nebij, tad parlaments peenehma ūewiūūku likumu, kurūch atūina ūinamus darbus (kurus ministrim wareja peerahdit) par ūo-dameem, pee tam likums tika atpakaļ wehrsti attee-zinats uū wainigo ministri. Rā redūams, ūchi proze-dura runā pretim parastajeem taiūnibas prinzipeeem: ziwilifetās walūstis neatūiūst likumus ar atpakaļwehrstu ūpehtu; un ja tani laikā, kad ūinami darbi tika pa-dariti, wiņi pehž likuma nebij ūodami, tad wiņu padaritajus newar ūodit, ja ari wehlal isdots likums atūiūst tahdu darbu par ūodamu. Tā, zihnidamees par ūawām teesibam, parlaments peelaida — waretu teikt — nelikumigu lihdselli. Tilai jaūala, ka par-lamenti ūcho lihdselli bij patapinajuūchi no karateem, jo tee pirmee ūahka wiņu leetot. *) Pehž tam wiņu ūahka leetot ari parlamenti ūawā zihnā pret karala patwarigajeem ministreem; peemehram, tahdā zelā tika uū nahwi noteesats grafs Straffords 1641. gadā. Ubas ūchis prozeduras (impeachment un bill of attainder) tagad Anglijā wairs neteek leetotās; wiū-pahrigi, parlamentarajās walūstis ministru kriminal-atbildibas weetā ūahjas wiņu politiskā atbildiba. Pee tam politiskā atbildiba teek atteezinata uū wiūu kabinetu, un wiņas ūetas ir tās, ka kabinetam, kurūch ūaudejis parlamenta uūtizibu, jaatkahrpjas no wal-di-bas. ūchi politiskās atbildibas prozedura ir daudū

*) Eduards IV. (peezipasmitā gadu ūimteni) pret ūawu brahli, Klaranas herzogu; Indriķis VIII. Eudors pret ūaweem agra-teem draugeem, kas wiņu bij atūalstinajuūchi (Tomas ūors), un pret ūawām ūewam, kad tās wiņam bij apnitusūas (Anna Bolein). A. Градовский, Собрание сочинений, т. 5., 499. lapp.

weenfahrschaka un pašcha ministru atbildibas insti-
tuta buhtibai wairaf peemehrota, tapeh; wīnu tagad
ari atrodam wīfās parlamentarajās walstīs.

Anglijā ministru politiskā atbildiba attihstijās
astonpadsmitā gadu simteni, sakarā ar pašcha kabi-
neta attihstību. Vituma III. laikā, tā jau teikts,
kabineti pa leelakai daļai tika fastahditi no waldo-
schās (wīgu) partijas; bet wainigee ministri pee at-
bildibas tika saukti wehl parastajā impeachment'a
prozeduras zēlā. *) Karaleene Anna fastahdija jauk-
tas ministrijās un pate daudsfreis wādija wīnu seh-
des. Bet loti sekmīgi kabinets attihstijās pirmo
diwu Georgu laikā (pirmee karali is Hanoweras
dinastijas). Georgs I. neprata angļu walodu un
tamdehl neeeradās us ministru kabineta sehdem.
Schi parascha — noturet kabineta sehdes bes karala
peedalischānās — kļuwa par konstituzionelu notei-
kumu, tā ka ja tagad karalis Anglijā eedomatos
peedalitees ministru kabineta sehde, — to eesklatitu
par satwerfmes pahrlahpschānu. Kabinets notura
sawas sehdes bes kahda eespaida no karala puses,
un karalim jāpeeteel ar tām sīnam par sehdes resul-
tateem, turās wīnam pašneedf kabineta preekschseh-
detajš — pirmais ministrš.

Par pirmo ihsti parlamentaro ministriju eeskata
Roberta Walpola kabinetu. Walpols sabija par
pirmo ministri wairaf nekā diwdesmit gaduš (1721.
— 1742.); wīna kabinets wīfu laikā tika pabalstīts no
waldoschās (wīgu) partijas, kuru ari wīnsch zentās
pabalstit no sawas puses, weizinadams, peemehram,
wīfādeem libdselleem schīs partijas uswaru wehle-
schānās. Wīna laikā ari nodibinajās pirmā ministra
— tā kabineta preekschsehdetaja un aktiwās politikas

*) Peem., parlaments teesaja lordu Sommeršu par Riswīlas
meera libguma parakstischānu. Wīnam nepalihdsēja atfrahdi-
jums, ka wīnsch us karala pawehli parakstijis baltu lapu, bet
libgumu slehdstis karalis pats. Lordu palata Sommeršu at-
calinoja, jo atfina libguma noteikumus par isdewigeem.

waditaja — stahwollis. Tagad pirmais ministrs spēlē Anglijas politiskajā dšihvē leelu lomu; wīnsch, war teikt, ir ihstais, lai gan nekronetais un tilai us laiku eezeltais — Anglijas waldibas galwa, jo wina rolās faktiski atrodas wisa waldibas wara. Walpola laikā schahda pirmā ministra loma bij jauna un neparasta, un tamdehl wīnam nahzās dširdet parlamenta pahrmetumus, ka wīnsch esot nelikumigi sagrabbis sawās rolās walsts waru, konstituzijai par laiti.

Wisparīgi, pirmo diwu Georgu laikā (1714—1760) parlamentarisms Anglijas politiskās dšihwes praktikā bij gandrīhs jau nodibinajees. Ministrijas teek sastahditas is waldoschās partijās lozekleem; un lai gan wīss kabinets wehl naw atkarīgs no parlamenta, tomehr ir jau gadījumi, ka no waldibas atkahpjas pirmee ministri, kuru politiku parlaments wairs nepabalsta; tā Walpols beidsot atkahpās 1742. gadā, un Grenwills 1744. gadā. Bet nahkoschais karalis, Georgs III., pabalstīs no konserwativās (toriju) partijās, ussahla zihnu pret parlamentarismu. Wīnsch tureja par sawu teesibu eezelt ministrus pehz patīschanas, nereklinotees ar parlamenta wehleschanos. Karalis pats jauzās walsts darischanās un gribeja pats wadit walsts politiku; wina laikā Anglija swahrstijās starp diweem reschimeem: konstituzionelo un parlamentaro. Un tomehr, taisni schi karala laikā atrodam pirmo gadījumu, ka wīss kabinets (lorda Northa ministrija 1782. g.) atkahpās no waldischanas pehz tam, kad apatschpalata bij peenehmuse teeschu neustizibas issteischanas formulu: palata newarot wairs ustizetees ministreem, kuri tagad atrodas pee waldibas. Ša tad „1782. gadu pateescham war slaitit par Anglu parlamentarisma dšimschanas gadu“.) 1783. gadā par pirmo ministri kļuwa Pitts un eenehma scho weetu septinpadšmit gadus no weetas. Wina waldischanas laikā parlamentarisms

*) К. Н. Соколовъ, Парламентаризмъ, 39. lapp.

attal klawa nostiprinats; sablumâ Pitts us karala wehleschanos peenehma gan sawâ wadibâ jauktu kabinetu, bet drihs winsch eeguwa parlamenta peetrischanu un waldija wisus septinpadsmit gadus, atbalstidamees ne tidauds us karala, tã us parlamenta wairakuma, kura gribai winsch jentãs peestanot sawu politiku. Nahloscho waldneeku — Georga IV., Wiluma IV. un sewischli Viktorijas laikã parlamentarisma attihstiba un galiga nodibinaschanãs wairs neteel trauzeta un winsch, war teikt, eeaug Anglijas politiskajã dsihwẽ. Tagad jau wismas fimts gadu pastahw Anglijã seloscha lahtriba: Kad kabinets ir atkahpees, karalis usaižina parlamenta wairakuma partijas wadoni (lideri; leader) fastahdit jaunu ministriju; schis — pirmais ministrs — stahda karalim preekschã sawus partijas beedrus pehž pascha iswehles, un karalis ari tos aizina par ministru kabineta ložekteem. Tã redsam, ta ministru iswehlẽ karalis tagad ir loti aprobeschots. Ja parlamenta wairakumam ir weens atsihts wadonis, tad taisni tas karalim ir jausaižina, jo žits neweens newaretu fastahdit kabinetu, kuru schis wairakums pabalsta. Karalim ir daschas iswehles teesibas tikai tad, ja parlamenta wairakuma partijai ir wairaki wadoni: tad karalis war usaižinat weenu no wineem. Žitus kabineta ložeklus — sawus darba beedrus — iswehlas pirmais ministrs, ne karalis. Schahdi fastahditais solidarais kabinets paleek pee waldibas tikai tik ilgi, kamehr winsch bauda parlamenta ustizibu, t. i., kamehr parlamenta wairakums winu pabalsta. Bet kad parlaments atrauj winam sawu pabalstu, isteidams neustizibu waj atraididams waldibas (t. i., kabineta) eefneegtu likumprojektu — kabinets atkahpjas no waldischanas; un tagad karalis usdod fastahdit jaunu kabinetu tagadejã wairuma — agrakãs opozijas — wadonim.

Tagdai lahtribai pastahwot parlamentam ir no-
teizoschais wahrds ari par ispildu waru, kura atrodas

parlamenta wairatuma lomitejas — ministru kabineta — rokās. Tā parlaments klūst par augstāko eestabdi, kuras rokās atrodas neween likumdošanas wara, bet ari noteikšana par ispildu waru; tā nodibinajas eestats par parlamenta wiswarenibu. Ir pasihstams angļu sakams wahrds (peeweests jau no De Lolma astonpadsmiā gadu simteni): Parlaments war wisu: winsch tilai newar wihreeti pahrwehrt par seeweeti un seeweeti par wihreeti. Tas nosihmē, ka parlaments war wisu, kas tilai sifiski eespehjams. Un parlamenta websturneeks Meys atrod, ka parlamenta warai naw juridisku robeschu: wina warai naw zitu robeschu, tā weenigi tautas gatawiba winaam paklaust waj pretotees.*)

Schim eestatam par Anglijas parlamenta wiswarenibu ir šaws pamats. Zitās walstis parlamenta likumdošanas darbiba parasti ir wilktas sinamas robeschas: winsch newar — wismas parastajā likumdošanas zelā nē — grofit konstituziju. Bet Anglijā naw nelahdas starpibas starp „konstituziju” jeb pamata likumeem un parastajeem likumeem. Parlaments parastajā likumdošanas zelā war atzelt kautkuru konstituzijas likumu, peem., Magna Charta Libertatum, Bill of Rights, war atzelt Habeas Corpus aktu, šapultschu brihwibu, war isdot likumu par eepreekschejo zensuru u. t. t. Juridiski parlaments to wisu war. Bet faktiski wina darbiba atrod stingri noteiktas robeschas angļu pilsonu stipri attihstajā teesibu apsinā. Rā parlaments un tauta usstahjās pret karakeem, kad tee neeweeroja tautas „šenās teesibas un brihwibas” un parlamenta priwilegijas, — tāpat tauta usstahtos pret parlamentu, ja tas šahktu isdot likumus, kuri apdraudetu tautas „šenās teesibas un brihwibas”. Tā, naw domajams, ka Anglijā parlaments waretu eewest eepreekscheju zensuru (kura Anglijā atzelta jau 1694. gadā), atzelt peršonas brihwibas garantijas,

*) Саг. А. Градовскій, Собрание сочиненій, т. 5., 5. глрр.

šapulšchu brihwibu u. t. t. Tautas teešibu apšina ir konstituzijas labakā garantija; un tā Anglijas parlaments, lai gan juridiski viņa likumdošanas vara nav apšobota, nedar apdraudēt to šatwersmi, kura šaaguse ar tautas teešibu apšinu.

Anglijas parlamenta vara tomehr arī faktiski ir ļoti leela — leelaka nekā konstitucionelās (dualistiskās) valstīs, kur īspildu vara ir neatkarīga no likumdošanas varas. Anglijā likumdošana vara, tā mehds teikt, ir „apriuse“ īspildu waru; jo īspildu vara, tā redšjam, atrodas ministru rokās, kuri pašči ir parlamenta ložeki un war palikt pee waldiššanas tikai til ilgi, kamehr parlamenta wairakums ir ar viņu politiku meerā. Še nu želas jautajums: waj parlamenta abām palatām ir uš īspildu waru weenads ešpaids, t. i., waj ministri ir abu palatu preekščā politiski atbildīgi? Ustahdot šcho jautajumu wišpahrigakā weidā, waram prašit: waj parlamenta abas palatas*) ir šawās teešibās weenlihdšigas? „No juridiskā weedokļa augšhejās palatas pilnwaras lihdš pat pehdejam laikam bij tikai druskā masakas par apatšpalatas pilnwaram,“ raksta A. Sawins.**)

„Ja eelahrta kolidetu ar teešibām, tad nekahda liberalās ministrijas waldiššana nebuhtu domājama, jo augšhejā palatā, no astoņpadsmitā gadu šimtena šahlot, pašahw konservatīws wairakums. Bet pateešibā augšchpalatas politiskais ešpaids jau šen ir wahjals nekā apatšchpalatas ešpaids. Ministrija, kuru nepabalsta apatšchpalatas wairakums, war noturetees, labakajā gadījumā, pee waldiššanas daschus

*) Še leetoju wahrbu „parlaments“ tani nošhmē, tā wišč teel leetots uš kontinenta: likumdošana eestahbe, šastahwofcha tš diwām (waj — tā daschās valstīs — tš weenas) palatām. Angļu juristi, tā jau agrā atšahdīs, atrod parlamentā trihs elementus: šarall un diwas palatas.

**) Английская Конституция, Энцикл.-словарь, Гранатъ, т. 9., 304. лapp.

mehneschus,^{*)} pehž tam winai wajag eet atwalina-
jumā waj ari staht uf revoluzijas žela. Bet aug-
schejās palatas naidigums nelawē ministriju palitt
pee waldischanas libds tam laikam, lamehr wīnu pa-
balsta apalschpalatas wairatums. Liberati tika pee
waldischanas 1905. gada beigās un patura waldbu
šawās rotās libds schim laikam (1913. g.) neluhtojotees
uf to, ka augschpalatā leels konserwativo wairatums
loti beeschi un loti swarigos jautajumos balsoja pret
waldbu.“ Tā tad, ja runajam par ministru politisko
atbildibu parlamenta preekščā, tad mums naw ja-
atšmirst, ka pateesibā ministri ir atbildigi tikai
apalschpalatas preekščā. Šhis noteikums peenemts
ari žitās parlamentarajās walstīs, pat tahdās tā
Franzija; tur gan ari augschpalata (senats) teek no
tautas eewežleta, un pee tam konstituzijā taisni
teikts, ka ministri atbildigi „palatu preekščā,“ tā tad
waretu domat, ka abām palatām weenads eespaidis
uf waldbu; bet praktiskā schis jautajums nolahrtojees
tā, ka ministri ir atkarigi no apalschejās jeb deputatu
palatas.

Bet apalschpalatas pahrsvars parahdas ne ween
ministru atbildibā. Mehš redsejam, ka Anglijā jau
sen apalschpalata bij eeguwuse leelatas budscheta
teesibas nelā augschpalata. Jau septinpadsmitajā
gadu simteni pilsonu palata, tā nobolku maksatajas
tautas preekschstahwe, bij eeguwuse noteizoscho
wahrdu budschetā un finantschu litumprojektos, tā
ka lordu palatai schini finā palika tikai veto teesibas:
wina wareja schos projektus peenemt waj atraidit,
bet ne laut to grostīt apalschpalatas peenemtajā
teftā. Bija pat parasts, ka lordu palata peenehma

*) Ministrija, kura pasaudejuse parlamenta ustižibu, war
dot karalim padomu atlaisīt parlamentu un nolitt jaunās web-
leschanas. Tahdā gabijumā tā pate ministrija paleel pee waldis-
chanas, libds sanahl jauneewežletais parlaments. Ja ari schis
parlamenta sastahws ir ministrijai naidigs, tad winai ir jaat-
lahpjas no waldischanas.

budſcheta projektu beſ laħda proteſta. Bet tad 1909. gadā lordi atraidija no apalſchpalatas peenemto budſcheta projektu, tad ſtarp abām palatam iſzehlās aſš konfliktš, kurſch nobeidsjās 1911. gadā ar formalu augſchpalatas teeſibu eerobeshochanu. Wiſpabrigajā likumdoſchanā lihds 1911. gadam abu palatu teeſibas bij weenadaš (un zitāš parlamentarajāš un konſtitužionelajāš walſtiš taš wehl tagad tā ir). Lordu palata wareja groſit un atraidit latru likumprojektu (iſņemot budſchetu), un ſcho teeſibu wina peħdejā laiķā beeſchi bij iſleetojuſe; liberalāš miniſtrijaš laiķā lordu konſerwatiwaiš wairakumš bij ſahjis ſiſtematiſki bremſet apalſchpalatas likumdoſchanas darbibu, apzehrpot waj ari atraidot eewehrojamuš likumprojektuš. Te meħš redſam diwu palatu ſiſtemaš leelo neehrtibu: tad abāš palatāš wairakumš ir weenadoš politiſkoš eeſtatoš, tad likumdoſchanas darbiba gan war notitt beſ leeleem trauzejumeem; bet ja wairakumš latrā palatā ir daſchada — warbuht pat preteja — politiſka ſaſtahwa, tad war notitt, ka weena palata gluſchi nobremſē otras palatas darbibu, tā ka winaš neteeſ ne no weetaš. Katram likumprojektam ir wajadſiga abu palatu peetriſchana, bet ko weena palata peenem, to otra atraida: taš atgahdina mułķigu rotalu, kurai war buht tomehr nopeetnaš un laiģigaš ſeķaš. Tamdeħt ſaprotamaš, ka konſerwatiwāš lordu palatas ſiſtematiſtā opoſizija peħdejo ſeķchu gadu liberatu walbiſchanaš laiķā (1905.—1911.) modinaja ihgnumu un naidu pret lordeem, un liberalā waldbiba eeſtatija par ſawu pirmo uſdemumu eerobeshochot lordu palatas teeſibas likumdoſchanas zelā. Taš ari tika ſaſneegts zaur auguſtā 1911. gadģ peenemto tā ſaukto veto likumu. Wiſpirmš ſchiš likumš atnem lordu palatai teeſibas atraidit ſinantſchu likumprojektuš; tā tad ſhini ſina lordu palata ſaudejuſe latru noſihmi, jo ſinantſchu likumus wina newar ne groſit, ne atraidit. Bet likumš eet wehl taħlať un ſtipri eerobeshochot lordu

teefibas wispahrigi: lordu palata newar wairs ne-weenu likumprojektu atraidit galigi, wina war pre-totees apatschpalatas gribai tikai noteiktu laiku. Ja apatschpalata peenem likumprojektu trijās sesijās no weetas, un ja no projekta eesneegschanas lihds wina treschreifigai peenemschanai pagabhjusch diwi gadi, tad peh3 karala sankzijas projekts kluhst par likumu, neslato-tees us to, ka lordi naw dewusch schim projektam sawu peekrischanu. Tahdā lahrtā lordu palatai wairs nepeeder likumdoschanas teefibas, bet tikai aisturoschas veto teefi-bas, un weenigā galigā noteizeja wifos jautajumos ta-gad ir tikai parlamenta apatschejā jeb pilsonu palata.*)

Tā tad Anglijas parlamenta leelā wara tagad atrodas weenigi apatschpalatas rokās. Lordu pala-tas wahjums isfkaidrojams ar to, ka wina naw tau-tas preekschstahwe. Lordu palatā tāpat kā pirms septinsimti gadeem sehsh augstee muischneeki un biskapi***) us sawu feodalo teefibu pamata, un pate

*) Zapeeshmē, ka jau pirms 1911. gada likuma waldibai bij rokā lihdsfellis, laust lordu pretoschanos, jo des tahda lihdsellia 1911. gada likums nemas nebuhtu bijs eespehjams. Schis lih-dsellis ir karala teefiba „radit pehrus“, t. i., teefiba eezelt lordu lahrtā laukturu Anglijas pilsoni. Bet ar lordu lahrtu ir saistita teefiba sehdet lordu palatā. Tā tad zaur scho „pehru radishanas“ teefibu waldibai ir dots lihdsfellis isdarit wehlamu eespaidu us lordu palatas fastahwu: karalis, us pirma ministra aistradijumu, eezel tikdaud3 jaunus lordus k3 waldibas poli-tikas peekritejeem, ka wineem palatā pahriwars. Dee tam parasti peeteel jau ar peedraudeschanu eezelt jaunus pehrus, un lordi peekahpjas. Tā tas bij art 1911. gadā. Pirms veto likumprojekta galigas nobalsoschanas pirmais ministrs Astkies pasnoja konserwativās oposizijas wadonim Balfuram, ka, gadījumā, ja schis projekts tiks lordu palatā atraidits, karalis ir apsolijts eezelt tikdaud3 jaunu lordu, zil buhs wajadfigs, lai projekts tiktu peenemts. Ar scho peedraudesjumu peektā: lordi peekahpās, un projekts kluwa par likumu.

**) Lordu palatas lozekli rekrutejas k3 sehoshām peežam kate-gorijam: 1) wif Anglijas lordi: 2) sehshpadsmit flotu lordi, eewehleiti no flotu lordeem us peežeem gadeem; 3) diwdesmit astoni ihru lordi, eewehleiti us sawas dshiwibas laiku; 4) diw-desmit sehsh biskapi, un 5) ischetri tā sauktee teesu lordi, eezelti no karala us dshiwibas laiku k3 augstalajeem teefnescheem, waj flawenakajeem adwokateem. Wifu lozeklu staitis pahri par sehsh simti.

ŝchi palata ir tilai feodalisma atleeka. Uri ŝawâ tagadejâ weidâ, tur winas likumboschanas teefibas ŝtipri ŝaschaurinatas, wina ir tilai trauzellis modernajâ politiskajâ dŝihwê; un ja lihdsŝchinejais demokratisazijas prozefs ir ŝtipri apzirpis lordu palatas teefibas, tad pilnigi domajams, ka netahlâ nahlotnê demokratijas attihstiba isnihzinâs paschu ŝcho palatu lâ newajadŝigu un trauzejoschu feodalisma atleeku.

Bet waj parlamenta apaschpalata (pilsonu palata, House of Commons) tagad ir ihsta tautas preeschŝtahwibas eestahde? Anglijas politiskajai eekahrtai wehl dewinpadŝmitajâ gadu ŝimtena ŝahkumâ bij tas patŝ aristokratiskais — waretu teikt oligarchiskais raksturs, us turu jau agral aistrabdiu. Nerunajot nemas par lordu palatu, ari pilsonu palata ŝastahweja tilai is mantigâs, ekonomiski walboschâs ŝchiras preeschŝtahwjeem. Walboschâ ŝchira lihds dewinpadŝmitâ gadu ŝimtena ŝahkumam bij semes ihpaschneeki, un wini ari noteiza apaschpalatas ŝastahwu. Astonpadŝmitâ gadu ŝimtena otrâ pusê wehletaju ŝlatis nepahrŝneedsa 160 000, turi bij semes ihpaschneeki un privilegeto pilŝehtu un meestiau mantigee eedŝihwotaji. Ŝchee meestini bij tik panihkuschy, ka apmehram lahâ ŝimtâ no wineem wehletaju ŝlatis ŝneedsâs tilai daschos desmitos, un daudsu ŝcho „ŝapuwuscho meestiau“ (rotten boroughs) preeschŝtahwji tita „eezelti“ parlamentâ no leelajeem semes ihpaschneekeem, no tureem meestiau eedŝihwotaji bij atkarigi. Astonpadŝmitâ gadu ŝimtena beigâs wairal nelâ ŝchetriŝimti apaschpalatas lojektu tita eewehleti sem patronu eespaيدا, un teem, protams, wajadseja aisstahwet ŝawu patronu — semes ihpaschneeku — intereses. Tâ tad lihds pat dewinpadŝmitâ gadu ŝimtena trihsdesmitajeem gadeem politiskâ wara atradâs lcelo semes ihpaschneeku rolâs. Bet astonpadŝmitâ gadu ŝimtena pehdejos gadu desmitos eesahlâs ruhpnenezibas milŝiga attihstiba, tâ ŝauktâ „ruhpnenezistâ rewoluzija“, tura noteiza politiskâs at-

tibstibas wirseenu dewinpadfmitajā gadu fimteni. 1770.—1780. gadā Hargrews, Artraits un Kromptons isgudroja un papildinaja wehrpjamo maschinu, 1785. gadā Kartraits isgudroja auschamo maschinu. Bet wisleelalā nosihme preekšč ruhpnēezibas attihstibas bij twaika spehla ismantoschana ruhpnēezibas noluhleem, tā ka twaika maschinu war uslublot par ihsto rewoluzionareeni ruhpnēezibā. Twaika maschinu isgudroja Dschems Uatts 1769. gadā, un ap 1785. gadu twaika spehls tā dsinejs jau sahlt titt leetots fabrikās. Pateizotees twaika spehla un jaunisgudroto maschinu leetoschanai, ruhpnēeziba sahla leeliski attihstitees; atmenoglu rajonos nodibinajās jaunās leelās fabritu pilsehtas, un wispahrigi eedfihwotaju leelalā daļa pahrweetojās no laukeem us pilsehtam. Geschpadfmitajā gadu fimteni tikai $\frac{1}{5}$ no wiseem eedfihwotajeem dsihwoja pilsehtās, bet $\frac{4}{5}$ us laukeem; turpretim tagad Anglijā us laukeem dsihwo tikai trihschpadfmit proz., bet pilsehtās astondesmitseptinas proz. no wiseem eedfihwotajeem.*) Ruhpnēezibas milsigās attihstibas sekas bij tās, ka nodibinajās diwas jaunās schkiras, kuras sahla apstrijdet semes ihpafschneeku politisko teesibu monopolu un zentās nemt aktiwu dalibu walsts politiskajā dsihwē. Schis schkiras ir ruhpnēezislā burschuasija un proletariats. Tā kluhst saprotams, ka „ruhpnēezislajai rewoluzijai bij ari swarigas politiskās sekas, — til swarigas, ka winās darija eespaidu us wisu dewinpadfmitā gadu fimtena politikās wirseenu. Reformu likums 1832. gadā (Reform Bill) bij jauno maschinu isgudroschanas un twaika peeleetoschanas teeschs rezultats, un ne tikai schis likums, bet wisas leelās politiskās reformas, kuras winam sekoja.“**)

*) М. Ковалевскій, Конституционное право, Лекции. 1909 г. 80. lapp.

**) Гиббинсъ и Сатуринъ, История современной Англии, 19. lapp.

Protams, ka ņemes ihpašchneeki nepeelapās tīl aštri un ne labpraht gribeja peelaist pee waldibas ari zitas šchiras. Bet winu rijigā ekonomiskā politika apweenoja pret wineem ir burschuasiju, ir proletariatu. Zaur augstajām eewedu muitam, kuras gandrihs nosihmeja pahrtikas produktu eeweschanas pilnigu aisleegumu, pahrtikas lihdsellu zenas (šewišchi maises un galas) bij šastruhwetās tīl augsti, ka nabaga laudim nahzās mirt pusbadā, lamehr ņemes ihpašchneeki un leele rentneeki palita bagati. Zil truhzigi toreis dšihwoja strahdneeki, redsams no tam, ka dewinpadšmitā gadu šimtena beigās strahdneeki Anglijā patehreja šeschreis wairal šweesta un šeera, trihsšpadšmit reis wairal galas un peežreis wairal zūtura nekā ta pašcha gadu šimtena šahlumā. *) Pee tam wišs nodoklu nastas šmagums gulās uš šcho apšpeesto un isbadejušchos strahdneeku pležeem. Šautas poštš bij pahral leels, lai waretu winu pamasinat ar palliatiweem, no wišam pušem šahla atštanet prašibas pežš pamatigām politiskām reformam. Parlamentā wewelūs dešmit gadūs no weetas eefneedsa demokratiskūs projektūs radikalais deputatš Burdettš, kuru prešē isweizigi pabalštija šchurnalists Robbetš. Bet šchee, kā ari ziti reformu plani, tīla no parlamenta pastahwigi gabsti zauri, pee lam konserwatiwajeem bij lahds bubulis, uš tura atšfaultees: frantschu rewoluzija. Lihds to peelahpšchotees un šahššhot eewest reformas, Anglijā notikššhot tahda pat rewoluzija kā Franziā, kas apgahšššhot wišu pastahwošcho lahrtibu. Šamdehl ne reformas wajagot eewest, bet ar štingribu šahtees pretim reformu praštajeem. Šas tad ari tīla daritš; tīla atzeltas personigās brihwibas garantijas (Habeas Corpus akts); tīla šaukti pat šaldati palihaā pret „dumpeneekeem“, tā peemehram, 16. augustā 1819. g. Mantschešterā hušari šchahwa uš 50 000 galwu leela

*) Гиббинсъ и Сатуринъ, турпат, 32. лapp.

mihtina dalibneekem, pee lam ap desmit tita no-
schauti un daudsi eewainoti. Bet, protams, la ar
tahdeem lihdsfekem newareja tautas kustibu apspeest,
wajadseja sahkt domat par reformam. 1831. gadā,
tad lords Grejs (Gray) kluwa par pirmo ministri,
lords Rossels (Russell) eefneedsa wehleschanu lituma
reformas projektu, tursch ari tita peenemts apatsch-
palatā ar 302 balsim pret 301. Debz tam palata
tika atlaista, un jaunewehletajā palatā tas patš
projekts tika peenemts jau ar daudš leelatu balsu
wairakumu. Bet lordi atraidija projektu. Tas
sazehla wifā semē leelu ustrakumu. Birminghame-
meeschi atteizās maksat nodoklus, lamehr reforma ne-
buhš eewesta, Bristolē iszehlās formals dumpis.
Schini klubmigajā stahwolli karalis (pret pascha
gribu) peekrita lorda Greja padomam un apsolija
eezelt tildaudš jaunu lordu, zit buhš wajadsiģs, lai
lauftu lordu palatas oposiziju. Ar scho peedraude-
jumu peetika, un 7. junijā 1832. gadā wehleschanu
lituma reformas projekts tika peenemts.

1832. gada wehleschanu litums wispirms šadala
wehleschanu eezirkus daudsmas samehrā ar wehle-
taju flaitu. 56 maseem meestineem tika gluschi at-
nemtas preekschstahwibas teefibas; 30 ziteem tika
diru preekschstahwu weetā atstahs pa weenam
preekschstahwim. 42 jaunas pilsehtas, turas lihds
schim nemas nebij warejuschas peedalitees wehle-
schanās, tagad dabuja preekschstahwibu; ari 35 gra-
fistēs tika deputatu flaits paleelinats. Bet wehle-
schanu teefibas nebuht nekluwa wispahrigas, zenss
tika peepaturets ari turpma. Grafistēs wehleschanu
teefibas baudija wifā semes ihpafchneeki waj brihwo
semju „turetaji us dsihwibas laiku“, turu semes ga-
bali dewa 40 schilinu tihra eenahkuma gadā (apm.
20 rublu; tā tad schee semes gabali war buht it
masi); turpretim bijuscho klauschu semju turetaji
un rentneeki (ja rentē semi us 60 gadeem un ilgati)
dabū balsš teefibu titai tad, ja winu semes gabali

dod wineem 10 mahrzinu sterlinu gadâ (ap 100 rbl.) Bet ja rentes kontraktis noslehgts ne ilgal tã uf 20 gadeem, tad eenahkuma sumai jabuht jau 50 mahrzinu (ap 500 rublu) leelai, lai rentneeks dabutu balsis teefibu. Lordu palatã schis noteikums tila papildinats tahdã finã, ta wisi semes rentneeki, kuri mafsã ne masal tã 50 mahrzinu arendes, dabu balsis teefibu. Wiswairaf wehletaju flaits paplaschinajãs pilsehtãs; tur balsis teefibu dabuja neween wisi ihpaschneeki, bet ari namu, pretschu noliktawu, tantoru un zitu ehku ihretaji, turu ihres wehrtiba ir ne masala tã 10 mahrzinu (ap 100 rublu) gadã. Zaur scho litumu wehletaju flaits paleelinajãs wairaf nelã diwlahrtigi, un noteizoscho wahrdu parlamenta wehleschanãs dabuja widus schkiras, lai gan taisni semalãs schkiras ar saweem leelajeem protesta mihtineem wiswairaf bij darijuschas preeksch schi lituma peenemschanas parlamentã. Sapehã naw brihnumis, ta tautas masas nebij ar 1832. g. litumu apmeerinatas, un drihs pehã wina eeweschanas agitazija par wehleschanu teefibu paplaschinaschanu sahlas no jauna. Radikalee parlamenta lozeki stahjãs sakarã ar strahdneeku kustibas wadoneem un isstrahdaja tã faulto „tautas chartiju“ (jeb tautas brihwibu rulli, The Peoples Charter), kurã starp zitu tila prasitas wehleschanu teefibas wiseem wihreescheem, kas wezaki par 21 gadu, mantas zensa isnihzinaschana, itgadigas parlamenta wehleschanas un deputatu atalgoschana. Sagad mums schis prasibas leelas mehrenas, bet toreis winas tureja par neispildamã un wiau peekritejus — tschartistus*) par rewoluzionareem. 1839. g. tschartisti eefneedsa parlamentã petiziju ar 1200000 paraksteem, bet parlaments scho petiziju atraidija. Pehã tam iszehlãs Birminghamã dumpis, pehã kura apspeeschanas Birminghama, pehã herzoga Wellingtona wahrdeem, atgahdinaja „pilshehtu pehã sturme-

*) No charter — chartija, rullis, to angliski lasa: tscharter.

ſchanas“.) 1848. gadā, tad revoluzionārā kustība norisinājās Vahzijā, Franzijā un daščās citās valstīs, atdšihwojās arī tſchartiſtu kustība. Lauschu bari pulzejās uſ mihtineem, lai uſſtahditu praſības un wehl reiſ eefneegtu parlamentam petiziju; Welingtonam tika uſdots ſteidſigi ruhpetees par Londonas apſargaschanu. Pret Anglijas pilſoneem tika wehrſtas leelgabalu rihles, bet tas israhdijās par newajadſigu: lauschu bari meerigi isklichda, noſuhtidami tilai parlamentam petiziju ar apm. diwi miljoneem parakſtu. Tis drihs gan wehleſchanu reforma netika iſweſta, bet no deenas lahrtibas wina wairs nenogahja. Kad 1867. gadā liberaļu partija uſnehma wehleſchanu reformu ſawā programā, tad konſerwativee, lai neiſlaistu waldischanu no ſawām rolam, paſchi iſweda wehleſchanu reformu. Pehz 1867. g. likuma attkal tika taiſnigali isdaliti wehleſchanu eezirkni: 38 meeftineem tika preekſchſtahwibas teeſibas pamasinatas, 10 pilſehtas dabuja preekſchſtahwibas teeſibas no jauna, un daščām citām tika preekſchſtahwibas teeſibas paplaſchinatas, Bet wairat no ſwara, ta zens tika paſeminats: uſ lauteem (grafistēs) dabuja balſs teeſibu wiſi ſemes rentneeki, kuru eenahkums nowehtets uſ 12 mahrzinu (ap 120 rublu) gadā, un pilſehtās balſs teeſibu dabuja wiſi dſihwoſku ihrneeki, kuri maksā ne masat lā 10 mahrzinu (ap 100 rublu) gadā. Zaur ſcho likumu arī daudſi ſtrahdneeki dabuja balſs teeſibu, jo daudſas ſtrahdneeku gimenes eenem atſewiſchku dſihwoſki; un pee tam arī tani gadijumā, ja wairatas gimenes eenem weenu dſihwoſki, balſs teeſibu dabu tas, uſ kura wahrdu noſlehgts dſihwoſka kontrakts.

Pehz tam wehl tika iſweſta wehleſchanu reforma 1884. gadā, pehz kuras arī uſ lauteem dabuja balſs teeſibu wiſi dſihwoſku ihrneeki, kuri maksā 10 mahrzinas gadā. Tā tad wehleſchanu teeſibas Anglijā

*) Гиббинсъ и Сатуринъ, туграт, 55. ларр.

nebuht wehl naw wispahrigas, lai gan zenss naw leels: ihrneeku zenss (lodger franchise) dod balsš teefibu deefgan plasčam tautas masam. 1910. gadā Anglijā un Wehlsā us 36 miljoneem eedfihwotaju un 9 miljonu peeaugusču wihreesču bija tikai 6200000 balsš teefigu wehletaju (no teem leelākā daļa — 5400000 ihrneeku), tā ka ap 3 miljonu peeaugusču wihreesču wehl ir bes balsš teefibas. *) Tā tad Anglijas parlamentā nebuht wehl neatrodam ihstu tautas preekščstahwibu, un domajams, ka netahlā nahlotnē wehleschanu teefibas tiks paplašhinatas un balšs teefibu dabūs neween wifī pilngadigee wihreeschi, bet ari seeweetes (kurām jau ir weenadas teefibas ar wihreescheem daschadās paschwaldibas eestahdēs, peem., draudšču šapulžēs un konwentos). Japeefihmē ari, ka wifas dewinpadšmitā gadu šimtena reformas neatstahja šewiški manamu eespaidu us parlamenta fastahwu: deputati lihds pat jaunakam laikam rekrutejās weenigi is mantigajām aprindām. Tas isflaidrojams ar to, ka deputata gods maksaja toti dahrgi: wehleschanu isdewumi kandidatam jasamaksā no šawas kabatas, un algu deputats nedabuja (tikai 1911. g. tika isdots litums, pehž kura deputati dabū noteiktu algu). Zaur to pa daļai kluhst šaprotams, ka, lai gan strahdneeku Anglijā toti dauds un apstahki preekšč strahdneeku politišlās partijās nodibinaščanas tur isdewigi, tomehr lihds pat diwdesmitā gadu šimtena šahkumam parlamentā strahdneeku preekščstahwju tikpat tā nemas nebij. Tikai 1900. gadā apweenojās dasčas sozialistu organizācijas un strahdneeku šaweenibas (trade unions) un nodibinaja „strahdneeku preekščstahwibas komiteju“, kura 1906. gadā tika pahrdeweta par strahdneeku jeb darba partiju (labour party). 1910. gada wehleschanās strahdneeku partija

*) А. Савинъ, Англіяская конституція, Энцикл.- словарь, Гранатъ, томъ 9., 274. lapp.

ēdabuja parlamentā jau 42 šāvus preekščstahvus, un turpmā, domājams, strahdneeku deputatu slaitis stipri paleelināsees.

Tā redsam, ka Anglijas parlaments šāvā 700 gadu ilgajā attihstibas laikā no aristokratiskās feodalo muischneeku šapulzes (magnum consilium) pahrwehrtees par puslihdē demokratisku tautas preekščstahwibas eestahdi. Bet parlamenta attihstibas prozesu nebuht wehl newar eestatit par nobeigtu. Politiskās šatweršmes demokratisazijas prozesis bes šchaubam turpināsees tān pašchā wirseenā, un warbuht netablā nahlotnē mehš peeredsešim feodalās lordu palatas isnihzināšchanu un wišpahrigas wehleschanu teesibas eeweschanu. Tikai tad Anglijas parlaments buhs šašneedšis šawas attihstibas augštalo palahpi: wišch buhs kluwis par ihsti demokratisku tautas preekščstahwibas eestahdi, šastawošchu is weenas palatas, kurā konzentreta wiša augštālā walstis wara.
